

QƏDİM
AZƏRBAYCAN TARIXI
MİXYAZILI
MƏNBƏLƏRDƏ

**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu**

**Tərtib və tərcümə edəni,
ön sözün müəllifi - Solmaz Qaşqay**

QƏDİM AZƏRBAYCAN TARİXİ MİXİYAZILI MƏNBƏLƏRDƏ

Redator - Elmar Məhərrəmov

**“TƏHSİL” NƏŞRİYYAT
Bakı 2006**

ÖN SÖZ

Mixiyazılı mənbələr Yaxın Şərq ölkələrinin bir neçə minillik qədim tarixini işıqlandırır.

Mixi yazı növü Cənubi Mesopotamiyada yaşamış qədim şumer xalqı tərəfindən kəşf olunmuşdur. Bu yazı piktoqrafik yazıdan təşəkkül tapmışdır. Həmin yazı üçün istifadə olunmuş gil lövhələr yazılandan sonra qurudulur, bəzən də bişirilirdi. Yumşaq gil lövhə üzərinə nazik çubuqla həkk olunan şəkillər yazı prosesində mıxşəkili təsvirlərə, ayrı-ayrı işarələrə çevrilmişdir. Mixi yazı e.ə I minilliyin əvvəlinə kimi tədricən təkmilləşərək və şəklini dəyişərək, bir çox Qədim Şərq ölkələrinin istifadə etdiyi formaya düşmüşdür. Gil lövhələrdən əlavə, saray tikililərini bəzəyən daş sütunlar, heykəllər və divarlar, eləcə də ölkələrin və məskənlərin yaxınlığında olan qaydalar üzərində həkk edilmiş və müxtəlif dövrlərin hadisələrindən xəbər verən çoxsaylı mixiyazılı mənbələr məlumdur.

İlk Şumer kitabələri e.ə IV minilliyin sonuna aid edilir. Şumerlər (Şumer dili aqqlütinativ dil sisteminə daxildir) ideoqrafik yazıdan istifadə edirlər, sözləri bir işarə ilə yazıb, axırına şəkilçiləri birləşdirirdilər. Bu üsul mətnlərin oxunması və anlaşılması üçün çətinlik yaradır.

Artıq e.ə III minillikdə mixi yazı üslubundan Şumerdən şimalda məskən salmış və tədricən onu assimilyasiyaya uğratmış samidilli xalq tərəfindən istifadə olunmağa başlanılmışdır. İlk samidilli ölkənin adı ilə məlum olan Akkad (assur-babil) dili flektiv dil sisteminə aid edilir. Akkadlar şumer ideoqramlarını qəbul etməklə yanaşı, həmin işarələri hecalama tərzilə də oxumuşlar. Şumer sözlərini və onların qrammatik formalarını öyrənmək üçün qədim dövrdə yazılmış çoxsaylı lüğətlər, eləcə də müəyyən mətnlərin anlaşılması üçün edilmiş tərcümələr və şərhilərlə təchiz olunmuş dini kitabələr zəmanəmizədək gəlib çıxmışdır. Bununla bərabər, həmin ərazilərə yeni gələn tayfalar şumerlərin mədəniyyətini qəbul etmiş, dinlərinə, ictimai iqtisadi dayaqlarına və s. varis çıxmışlar. Onlar bir çox müstəqil dövlətləri özlərinə tabe edərək, bütün Mesopotamiyanı birləşdirmiş və geniş əraziyə malik qüdrətli Babil və Assur dövlətlərini təşkil edə bilmişlər.

E.ə II minilliyin ortalarında Şumer danışq dilinə son qoyuldu. Lakin o ibadət vasitəsi kimi assur-babil kahinlərinin dini və elmi istifadəsində qalmış, mixi yazı tamam unudulandan sonra bu dil də aradan çıxmışdır.

Mixi yazı müxtəlif vaxtlarda bir çox xalqlar tərəfindən qəbul olunmuş və bu xalqların dillərinə uyğunlaşdırılmışdır.

Mixi yazı bizim eranın əvvəllərinə kimi mövcud olmuş, lakin sonralar tamamilə unudulmuş və yalnız XVII əsrdə Avropa səyyahlarının tapdıqları nümunələr sayəsində onun barəsində yenidən danışmağa başlamışlar. Onlar bir neçə daş və qayaüstü yazıları ornament hesab olunmuşdur. Mixi yazıların oxunması İran çarlarının yazılarının nəşrindən sonra mümkün olmuşdur. Qədim İran mixi yazısı müstəqil şəkildə kəşf olunmuşdur. İlk İran kitabələri Əhəməni çarı

Daradan bizə gəlib çatmışdır, amma bu yazının midiyalılar dövründə də mövcud olması mövcud idi. Onları Şummer-Akkad yazısı ilə yalnız xarici oxşarlığı vardır, fəqət həfi yazı sisteminə daha yaxındır.

Akkad yazısının açımına İranda Kermanşah yaxınlığında Büsütun qayası üzərində aşkar olunmuş, üç dildə (qədim fars, elam və babil) yazılmış mətnlər aşkar olunandan sonra başlanılmışdır. Sonralar geniş kəşfiyyat və arxeoloji qazıntılar zamanı ayrı-ayrı ərazilərdə qayaüstü yazılar və bir sıra siyasi-iqtisadi xarakterli, həm də ədəbi (dastan, bayatı, əfsanə), fəlsəfi, dini etiqad mətnləri (dua, falabaxma, orakullara müraciət) və başqaları aşkar edilmişdir.

Müxtəlif ölkələrin alimləri uzun müddət ərzində mixi mətnlərin oxunuşu və öyrənilməsinə xeyli əmək sərf etmişdir. Hal-hazırda qədim dillərdə - şumer, akkad (assur-babil), elam. Xurri, ebla, urartu və s. dillərdə yazılmış mətnlər təkcə mütəxəssislərdə deyil, eləcə də geniş oxucu kütləsində maraq doğurur. Mətnlər dəfələrlə müasir dillərə tərcümə edilmiş və nəşr olunmuşdur.

Azərbaycanın qədim tarixi bütün Qədim Şərqi ölkələrinin tarixi ilə sıx şəkildə əlaqəlidir. Assur-babil mənşəli mənbələr, əsasən, Urmiya gölü ətrafındakı əraziləri işıqlandırır. Urartu mənbələri Cənubi Qafqazın Arazətraflı əraziləri barədə də məlumat verir. Xüsusilə Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində iki qayaüstü yazının aşkar olunması onların bu ərazilərin də basqın etmələrindən xəbər verir. Bu bölgə etnik baxımından, demək olar, Urmiyaətrafı ərazilərlə vahid bir bölgə halında idi. Göstərilən ərazilərin müxtəlif yerlərində aşkar olunmuş maddi-mədəniyyət qalıqlarının nümunələri bunu söyləməyə əsas verir. Yazılı mənbələrin məlumatı və arxeoloji tapıntılar göstərir ki, diyarın əhalisi, istər əkinçilik və heyvandarlıqla, istərsə də sənətkarlıqla yüksək ictimai-iqtisadi inkişaf səviyyəsində olmuşdu.

Mesopotamiyada müxtəlif dövrlərdə inkişaf etmiş dövlətlər dəfələrlə qonşu ölkələrə basqınlar etmiş və bu yerlərin xalqları, şəhərləri, yaşayış məskənləri, təbii sərvətləri, əhalisinin məşğuliyyəti, təşəkkül tapmaqda olan dövlət qurumları və s. barədə öz yazılarında məlumatlar çatdırmışlar. Bu məlumatlar siyasi və ictimai-iqtisadi inkişafın səviyyəsini müəyyənləşdirməyə də imkan verir. Mənbələrdəki onomastik və toponomik adlar əhalinin dil mənsubiyyətini, bu bölgədə gedən etnik proseslərə dair məsələləri öyrənməyə imkan verir. Məhz onların sayəsində Azərbaycan ərazisində baş verən qəbilə birləşmələri, dövlət quruculuğu və möhkəmlənməsi proseslərini izləmək mümkündür.

Urmiya gölü ətrafındakı ərazilər mənbələrdə e.ə III minilliyin sonundan işıqlandırılır. Bu ərazilərdə yaşayan kuti və lullubi tayfalarının adı onların nəzərə çarpan fəallığı və Mesopotamiya dövlətləri üçün təhlükəyə çevrildikəri andan xatırlanmağa başlanır.

Urmiya gölü ətrafındakı ərazilərə aid mixi yazılı mənbələrin məlumatının çoxu e.ə. I minilliyin birinci yarısına, yeni dövlət qurumlarının təməkləşdiyi və möhkəmləndiyi, onların müstəqilliyini saxlamaq məqsədi ilə qəsbkarlara

müqavimət göstərdiyi dövrə aiddir. Zəngin təbii sərvətlərə malik geniş əraziləri birləşdirən Manna dövlətinin təşəkkülü zamanı Assuriya ilə Urartu dövlətləri arasında bu bölgə üzərində nüfuz əldə etmək uğrunda mübarizə gücləndi. Manna dövləti öz müstəqilliyini mühafizə etmək üçün ciddi müqavimət göstərdi və vaxtaşırı özü də hücumla keçirdi. Mənbələr öz ölkələrinin uğursuzluqları barədə xəbər verməsələr də, həmişə öz qələbə və uğurlarını şişirtsələr də, onların təhlili, qarşılıqlı müqayisəsi baş vermiş hadisələrin real mənzərəsini bərpa etməyə imkan verir.

Bu kitabda biz imkan daxilində Azərbaycan ərazisinin qədim əhalisinin tarixi haqqında məlumat verən Akkad (assur-babil) və Urartu mənbələrindən material toplamağa çalışmışıq. Həmin mənbələr uzun müddət gərində dəfələrlə nəşr olunmuş yeni tapıntılarla təkrar nəşr edilmiş, habelə müxtəlif dillərə tərcümə olunmuşdur. Urartu mənbələri Q.A.Melikişvilinin əsərində (bax: ədəbiyyat siyahısı) toplanmış, sonrakı yazılı tapıntılar isə müxtəlif nəşrlərdə işıq üzünə çıxmışdır. İ.M.Dyakonovun əsərində (bax: ədəb. siyahısı) də cəmləndirilmişdir.

Son vaxtlar, yeni tapıntılar da nəzərə alınmaqla akkad mənbələrinin böyük əksəriyyəti, eləcə də ayrı-ayrı assurşünaslar tərəfindən aparılmış filoloji və tarixi tədqiqatların nəticəsi tanınmış fin alimi Simo Parpolanın rəhbərliyi ilə “State archives of Assyria” adlı ümumi nəşrlər seriyasında toplanmışdır (bax: ədəb. siyahısı). Hazırda onun nəşri davam etdirilir. Həmin mənbələr sistemləşdirilmiş, tərcümə edilmiş, onların transliterasiyası verilmişdir ki, bu da işimizin xeyli yüngülləşdirilməsinə yardım etmişdir.

Müxtəlif səbəblər üzündən ilkin mənbələrə əli çatmayan geniş oxucu kütlələrinin Azərbaycanın qədim tarixinə marağı bu kitabın nəşri müxtəlif hipotezlərin və məntiqi nəticələrin çıxarılmasına imkan verən, bəzən də barışmaz mübahisələrə səbəb olan materialla tanışlığa imkan verəcək, eləcə də qədim mənbələrin və ümumi tarixin daha ətraflı və səylə öyrənilməsi ilə maraqlananların özlərini də hərəkətə gətirəcək.

Bu kitabda, qədim tarixin müxtəlif məsələlərinin öyrənilməsinə məhəbbət və sədaqətlə xidmət etmiş müəllimlərimi – M.S.Qaşqayı, Z.İ.Yampolskini, İ.H.Əliyevi, L.A.Lipini və İ.M.Dyakonovu böyük hörmət və minnətdarlıqla xatırlatmaq istərdim. Eyni zamanda mənə göstərdikləri daimi diqqət və qayğıya görə REA Şərqsünaslıq İnstitutu Sankt-Peterburq bölməsinin və Ermitajın əməkdaşlarına, eləcə də Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun mənə kömək etmiş işçilərinə minnətdarlığımı bildirirəm.

Azərbaycan əlifbasında mixi yazısında verilən bəzi səslərin olmaması üzündən biz onları, tələffüzə nisbətən yaxın olan səslər vasitəsilə ilə verməyə çalışmışıq: emfatik s, t, k-nı s, t,k; uzun a, i, u/w saitlərini a, i, u/v vasitəsi ilə, h və ya x kimi səslənə biləcək h səsini əsasən h kimi vermişik. Ona görə də etimoloji və toponimik müqayisədə, eləcə də eyniləşdirmə zamanı orijinal mətnə müraciət

etmək lazım gəlir. Belə ki, bu hərflərin hər birinin tələffüzü müqabilində tamamilə fərqli səslər dura bilər.

Nöqtələrlə müşayiət olunan kvadrat mötərizələr [...] mətnin korlanması və ya yoxluğunu göstərir, adı olan ayrı-ayrı mətn hissələrinin tərəfimizdə çıxarılmasını bildirir. Mətnə tərcüməsi aydın olmayan sözlər kursivlə verilmiş, oxunması dəqiq müəyyən edilməyən sözlərdən sonra mötərizədə sual işarəsi qoyulmuşdur.

Coğrafi adların lokallaşdırılması zamanı elmdə qəbul olunmuş müddəalardan bəhrələnməklə, ayrı-ayrı hallarda müxtəlif fərqli fikirlər göstərmişik.

Toponimlər göstəricisi və ədəbiyyat siyahısının tərtibində Azərbaycan əlifbası qaydalarına riayət edilmişdir.

Enmerkar və Arattanın hökmdarı*

1. Qədim Şummer dastanının kitabəsi şumerlərin dini mərkəzi Nippurda aşkar edilmişdir. Kitabə e.ə. II minillikdə yazılsa da, bir qədər əvvəl baş vermiş halisələrdən xəbər verir. Həmin dövrün digər Şumer dastanında Aratta hökmdarı Ensuxkeşdanna'nın adı çəkilir.

(Hekayənin əvvəlində Uruk hökmdarı Enmerkar məbədlərin bərpası üçün lazım olan daş, qızıl, gümüş, lacivərd və başqa tikinti məlumatlarının vaxtında ölkəyə gətirilməmişindən şikayətlənir)

35. En-me-er-kár-dumu-^dUtu-ke₄

36. nin-aq-ni nin-NE-AN...-düg-ga

37. kug-^dInanna-ra ù-gul mu-un-[na-gá]-gá

38. nin-mu Aratta^{ki} Unug^{ki} -şè

39. Guşkin kubabbar ha-ma-an-galam-e

40. ⁴⁰za-gin-dur₅ lagab-ta...

41. sud-du-ág^{na} za-gin-dur₅...

42. Unug^{ki}-ga kur-kug...

43. é-An-ša-[an^{ki}-na] gub-ba-za

44... [E]-an-na é-en-dù

45. gi₆-pár-kug-g[a dúr]-gar-ra-za

46. šag₄-bi Aratta^{ki} ha-ma-an-galam-e

47. mà-e šag₄-ba siskur ... ga-mu-...-lá

48. Aratta^{ki} Unug^{ki} -şè] gú-gis ha-ma-[gá-gá]

49. nam-lú-lu₆ ^{LU}[Ar]atta^{KI} -[ke₄]

---

* Bu kitabda mixi yazıların yaradıcılarına olan ehtiramın nəzərə çatdırılması məqsədi ilə, habelə birləşdirilən, şəkilçili ideoqrafik yazının nümunəsi kimi Şumer dilindəki mətn verilir. Bunun üçün şumerlərin, lokallaşdırılması bizlərdə daha çox mübahisələrə səbəb olan Aratta ölkəsi ilə münasibətləri haqqında İ.T.Kaneva tərəfindən öyrənilmiş və nəşr olunmuş mətn seçilmişdir.

50. na₄-hu-sag-gá kur-[bi] ha-ma-ab-e₁₁
 51. ès-gal ha-ma-dù-e u[nú]-gal ha-ma-gá-gá
 52. unù-gal-unù-[dingir-re-e-ne-ke₄ pa]-è [ha]-ma- ab-ag-e
 53. me-mu Kul-aba^{ki}-[a] si ha-ma-ni-ib-sá-e
 67. ^DInanna-nin-kur-kur-ra-ke₄
 68. En-me-er-kár dumu ^DUtu-ra gù mu-na-dé-e
 69. En-me-er-kár gá-nu na ga-e-ri na-ri-mu hé-e-dib
 70. inim ga-ra-ab-dug₄ [gizz]al hé-ši-ag
 71. kin-gi₄-a inim-zu zag-še-...-ta [ù-b]a-[e-r]e-pàd
 72. inim-gal ^DInanna-gal-zu-inim-ma-ke₄ me-a hu-mu-na-ab-tùm (?)
 73. hur-sag Zubi-šè he-bi-in-e₁₁-dè
 74. hur-sag Zubi-ta hé-im-ma-da-ra-e₁₁-de
 75. Šušan^{ki} (?) -e kur-An-ša₄-an^{ki}-a-šè
 76. nar-tur-gim ka-šu hu-mu-na-ab-gál
 77. hur-sag-gal-gal **İM.BA.[LU.]A**
 78. sa har-ra hu-mu-na-da-[ni]gin-e
 79. Aratta^{ki} Unug^{ki}-šè gú-giš ma-gá-gá

Enmerkar, ilahi Utunun¹ oğlu pak (gümüş kimi təmiz) Inannaya² yalvarır:

“Mənim bacım, Arrata Uruk üçün qızılı və gümüşü, qoy mənim üçün, məharətlə işləsinlər təmiz lacivərdi qayalardan [qoy mənim üçün kəssinlər] qiymətli daşları, təmizlacivərdi [...] Urukda, açıq təpədə [...]

“Anşan evi”³, sənin yaşadığın [...] qoy tiksinslər!

Sənin yaşadığın işıqlı, “qıparın”⁴ mərkəzini

Arattanın (adamları) mənim üçün qoy bəzəsinlər!

Mən isə onun mərkəzində qurban [...] qoy gətirsinslər!

Aratta məndən ötrü qoy tabe olsun Uruka!

Ar[attanın] sakinləri

Dağ daşlarını öz dağlarından qoy mənim üçün endirsinslər!

Qoy mənim üçün böyük sitayiş yeri tiksinslər, qoy böyük mə[bəd] ucaltsinslər!

Böyük məbədi [ilahlilərin] məbədinə [qoy mənim üçün] parıldatsinslər!

Mənim mərasimlərimi Kulabada⁵, “mənim üçün qoy düzgün keçirtsinslər!” (bir sıra ayrı tələbləri irəli sürür)

İnanna, bütün ölkələrin hakiməsi, Enmerkara, Utunun oğluna belə deyir:

“Enmerkar, gəl mən sənə məsləhət verim! Məslələtimi qəbul et!

¹ Utu – Şumerlərin Günəş ilahisi.

² İnanna – məhəbbət və məhsuldarlıq ilahəsi

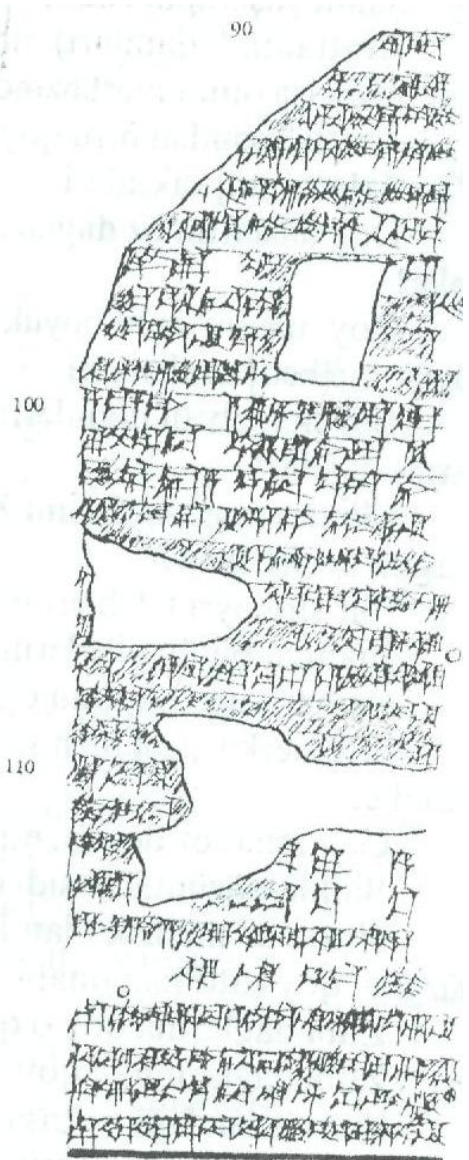
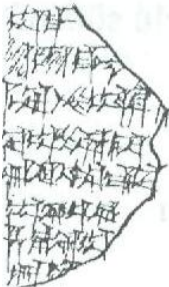
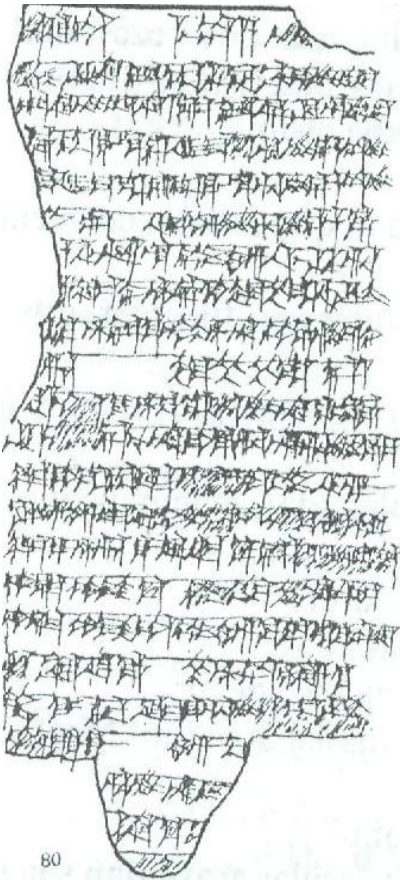
³ “Anşan evi” – burada: Urukda olan İnannanın məbədi. Anşan – Elam dövlətində şəhər.

⁴ “Qıpar” – şumer dilində “məbəd”.

⁵ Kulaba – Uruk şəhərinin bir hissəsi.

Gəl, sənə söz deyim, eşit onu!
Bilikli, dözümlü qasidi döyüşçülər arasından sən seç,
Nitiqində müdrik olan İnannanın nüfuzlu sözünü düzgün qoy çatdırırsın ona!”
Zubi dağlarına qoy o qalxsın!
Zubi dağlarından qoy o ensin!
Suz ölkəsi dağlıq Anşan (ölkəsinə) kimi
Siçana dönüb sürünsünlər!
Çox olan yüksək dağ sıraları
Toz-torpağa dönsün onun qabağında,
Səndən ötrü, qoy Aratta tabe olsun Uruka!”
(Enmerkar İnannanın sözlərinə əməl edir və qasidi göndərir. Mətn təkrar olunur).
Qasid öz hakiminin sözlərinə tabe olur. Ulduzlu gecə ilə o gedir,
Gündüz göydəki Utu ilahisi (Günəş) ilə birlikdə o gedir,
Müdrik İnannanın nüfuzlu sözlərini necə (deyilib) ona, aparır.
Zubi dağlarına onunla qalxdı,
Zubi dağlarından onunla endi,
Suz ölkəsi dağlıq Anşan (ölkəsinə) kimi
Aciz siçan kimi əyildilər ona.
Çox olan yüksək dağ sıraları
Toz-torpağa döndülər qabağında

Beş dağ, altı dağ, yeddi dağ o aşdı,
[Gözlərini qaldı]rdı, Arattaya yaxınlaşdı,
[Arattanın] həyətinə sevinclə gəldi,
Öz hökmdarının əzəmətindən xəbər verdi.

(Qasid Arattanın hökmdarına Enmerkarın sözlərini təkrar edir və cavab gözləyir. Arattanın hökmdarı özü İnanna tərəfindən bu ölkəyə hökmdar qoyulduğunu və Uruka tabe olmayacağını söyləyir. Dörd dəfə Urukdan Arattaya qasid göndərilir. Bu hadisələr 10 ildən artıq vaxt aparır. Bir sıra çəkişmələrdən və İnanna Arattaya kömək etməyə başlayandan sonra, nəhayət, Enmerkar məsələni sülh yolu ilə həll etmək qərarına gəlir. Özü ilə taxü, mal-qara götürüb Arattaya gedir. Bunun əvəzinə Arattadan qızıl, gümüş, lacivərd alıb Uruka gətirir).

Anubanini (e.ə. XXIII əsrin axırı)

2. Sar-i-Pul-i-Zöhhab yazısı: a) I sütun. [An]nubanini, qüdrətli çar, Lulubumun çarı öz təsvirini və ilahə İştarin təsvirini Batir dağında qoydurdu. Kim bu təsvirləri və yazını məhv etsə, qoy Anum və Antum, (ilahi) Enlil və (ilahi) Ninlil, (ilahi) Adad və (ilahə) İştar,(ilahi) Su^{TM}en və (ilahi) Şamaş [...] (sınıq)

II sütun. (ilahi) Nin[...] və (ilahi) [...], (ilahi) En[...], hakimim [...] böyük ilahi və [...] ağır lənət ilə qoy lənətləsinlər, qoy onun nəslini kəssinlər. Yuxarı dəniz və Aşağı dəniz [...] (sınıq)

III sütun. (sınıq) b) II sütun. (sınıq) [...] böyük [...] o, həsr etdi [...] birlikdə [...] fəth etdi onları. O, Batir dağında heykəl qoydurdu. Kim bu yazını məhv etsə [...] An[...], (ilahi) [...],

[ilahi], (ilahi) N[in...], (ilahə) [İş]tar, hakimə [...], Ninansianna, mənim ilahəm, (ilahi) Nişba [hakimim] ağır lənət ilə lənətləsinlər, qoy onun nəslini kəssinlər, kökünü çıxarsınlar. Onun oğlu və

III sütun (sınıq). [...] ona verməsinlər [...]

Naram-Sin (Suen) (e.ə. 2236-2200)

3. Suza akropolu ərazisində tapılmış “Qələbə stelası” adlanan yazı: Elam çarı Şutruk-Nahhunte Sippar şəhərində öz paytaxtına aparmışdır.

Qüdrətli Naram-Sin [...] Sidu[r...] (və) Lullubum dağlıları bir yerdə yığışdırdılar [...] döyüş [...] üçün [...] dağlılar [...] üstündə dəfn dağı qalaxladım [...] (və bu abidəni ilahi [...] həsr etdim.

4. Şumer çarları siyahısından Qutium çarları haqqında: (təxminən e.ə.2103-2056-cı illər üzrə tərtib edilmişdir)

Uruk şəhərinə güclü zərbə vuruldu. Onların səltənətini Qutium tayfası davam etdirdi.

- 1.Qutium tayfasının çarı yox idi (var. Çar - adsız);
- 2.İmta çar oldu, 3 il idarə etdi;
- 3.İnkışuş 6 (var. 7) il idarə etdi;

4. Sarlaqab 6 il idarə etdi;
  - 5.Şumle (var. Yarlaş) 6 il idarə etdi;
  - 6.Elulumeş 6 il idarə etdi;
  7. İnimabakeş 5 il idarə etdi;
  - 8.İ(n) qeşauş 6 il idarə etdi;
  - 9.İarlaqab/n 15 il idarə etdi;
  - 10.İbate 3 il idarə etdi;
  - 11.İarla[ngab/n] 3 il idarə etdi;
  - 12.Kurum 1 il idarə etdi;
  - 13.Habil-Kin(?) 3 il idarə etdi;
  - 14.Laerabum (?) 2 il idarə etdi;
  - 15.İrarum 2 il idarə etdi;
  - 16.İbranum 1 il idarə etdi;
  - 17.Hablum 2 il idarə etdi;
  - 18.Puzur-Sin (Suen), Hablumun oğlu 7 il idarə etdi;
  - 19.İarlaqanda (?) 7 il idarə etdi;
  - 20.Tiriqa(n) 40 gün idarə etdi;
  - 21.Çar 91 il 40 gün onu idarə etdi.
- Qutium tayfasına silah ilə zərbə vuruldu.
Onların səltənətini Uruk davam etdirdi.
Urukda Utu-heqal çar oldu.

Erridu-pizir (e.ə.XXIII əsrin axırı)

5.Şumer çarı siyahısında adı çəkilməyən birinci

Quti çarına aid edilir: Nippur şəhərində tapılan qədim Babil dilində yazılmış kitabələrin mətni Qutium çarının heykəli üzərindəki yazılardan köçürülmüşdür.

A.[İlahi ... onun öz ilahisidir], ilahə İştər Annunitum, onun [...], İlahə İlaba, ilahilərdən ən qüdrətli, onun soy (ilahisidir). Erridu-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfinin qüdrətli hökmdarı [...], İ-[...], onun səkər[dəsi], Madqa şəhəri [...].

[Erridu]-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfinin qüdrətli hökmdarı ona tərəf tələsdi. Ondan qorxub o öz ölkəsinə (dağlarına) keçdi və (Erridu-pizir) onu izlədi, onu zəbt etdi (və) o, çarı tutub apardı [...] onu.

Erridu-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfinin qüdrətli hökmdarı, Qutium ilahisi qapısından güclə apardı (onu), məğlub etdi onu və öldürdü onu (Madqanın) çarını.

Belə (deyir) qüdrətli Erridu-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfinin hökmdarı: “Bu vaxt mən özümə heykəl düzəltdim və mən bəzədim [...] onun boynuna [...] paltar [...] məndə olmayan lapis-lazuli [...] və Nippurdakı Enlil ilahisinə öz heykəlimi həsr etdim. Bu yazını məhv edəni, qoy Şamaş, İştər və İlaba onu kökündən çıxartsın və onun nəslin dağıtsın.

B. Qüdrətli Erridu-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfinin hökmdarı: KA-Nişba (Simurrumun çarı) düşmənçiliyə başlayanda, mənim atamın, Qutiumun və dünyanı dörd tərəfinin hökmdarı, qüdrətli Enrida-pizirin (əmlərini saymayanda dağ ölkələri və şəhərlərin üsyanına səbəb oldu (və) Lullubum ölkəsinəçən [....] o, ona tərəf tələsdi [....].

Sonra, ilahə İştər Aqade şəhərində qoşunları yerləşdirdi. Ordunun hamısı Simurruma getmək üçün yığıldı. O (Er-ridu-pizir), bu vaxt daxil oldu [....]. Onun (qoşunu) Aqade şəhərində ilahlərə iri qoçları qurban kəsirdi. [....] o məğlub etdi. O ki qaldı [....], və onların diri qalmışlarını, onların vergilərini onlar aldılar, onların atlarını, onların iri buynuzlu heyvanını, onların davalarını [....]. Qutiumun ilahisi və Enrida-pizir tubub saxladı (onları) [....] (sınıq) [....] və qoy o, hakimliyi ilahi Enlil üçün və əsanı ilahə İştər üçün saxlaya bilməsin. Qoy Ninxursaq və Nintu ilahləri onun nəslini dağılsın [....].[....]Erridu-pizir öz heykəlini ilahi Enlilə həsr edir.

C.KA-Nişba, Simurrumun çarı, Simurru və Lullubumun əhalisini üsyan etməyə təhrik edirdi və [....] Qutiumun ilahisi [....], Amnili [....] başçısı [....] edəndə, ölkə [....] üsyan və [....].

Qüdrətli Erridu-pizir, Qutiumun və dünyanın dörd tərəfini hökmdarı ona tərəf tələsdi. O Nişba dağının zirvələrində: keçdi. Altı günə o Hameme-x-pir dağının aşırımını tutdu. (sınıq) [....] keçdi onun aşırımını. Qüdrətli Erridu-pizir onu izlədi və Nuhpir dağının aşırımını tutdu. Sonra o Amninin məğlub etdi, [....] onun zirvəsində [....]. Bir gün ərzində o endi [....] və Mumam dağının Urbillum şəhərinə (gedən) aşırım tutdu və sonra o Urbillumun hakimi Nirişuhani zəbt etdi [....] O, Nippur şəhərində ilahi Enlilə (bu heykəli) həsr etdi. Hər kəs bu yazını sındırsa, qoy ilahlilər Enlil və Şamaş onun kökünü kəssin.

Utu-heqal (e.ə. 2116/2111-2109/2104)

6. Qutilər hakimliyinin sonu 1 sütun: Enlil Qutiumu, dağların zəhərli ilanını, ilahlilərin düşməni, Kİ.EN.Qİ.RA-nın (Şumerin) dövlətçiliyini dağlara apararı, Kİ.EN.Qİ.RA-nı düşmənçiliklə doldurarı, əri arvadından ayırarı, uşaqları valideynlərindən ayırarı, Kalamda (Ölkədə) düşmənçiliyə və zorakarlığa səbəb olanı (ilahi) Enlil, ölkələrin hakimi onun adını belə yox etməyi Utuheqala, qüdrətli qəhramana, Unu(q) şəhərinin (Uruk) çarma, dörd tərəfin hökmdarına, sözüne qarşı çıxan olmayan çara (ilahi) Enlil, ölkələrin hakimi tapşırırdı.

(İlahə) İnnanəm, hakimənin yanına getdi (Utu-heqal), ona yalvardı: “Ya Hakiməm, döyüşdə şir kimi, ölkələrin yaraşığı olan, (ilahi) Enlil, Kİ.EN.Qİ.RA-nın (Şumerin) hakimi, onun müstəqilliyinin bərpasını”

II sütun mənə tapşırırdı. Mənə dayaq ol! [....] [....]

Tirikan, Qutiumun hökmdarı belə deyir: “Heç kim qarşıma çıxa bilməz”! Dəclə çayını dənizə kimi o zəbt etdi. Aşağı Kİ.EN.Qİ.RA-nı (Şumeri) o qan-ne-KEŞDA,

Yuxarı o qir-ni-KESDA, Kalamın (Ölkənin) yollarını o u-qid-da ne-in-sar”. Enlilin qüdrət verdiyi Hökmdar ki, onu (ilahə) İnnana öz ürəyində seçib,

Utu-heqal, qüdrətli qəhrəman Unu(q) şəhərindən (Urukdan) onunla görüşə çıxmaq üçün İşkur məbədində qurban kəsir. Bu şəhərin sakinlərinə öz sözünü deyir: “Qutiumu Enlil mənə verir. Mənim hakiməm İnnana mənim dayəğımdır. (İlahi) Dumu-zi, göyün ama-usumqal mənim taleyimi elan edib.

III sütun (İlahi) QIŞ.BİL.QA.MES (Qılqames), (tlahi) Ninsunun oğ[lu] mənə himayəçi verilib”.

Unuq (Uruk) şəhərinin sakinlərinin və Kul-unu şəhərinin (Kullabın) sakinlərinin ürəkləri ona görə də şad oldu. Bu şəhərin adamları onun dalınca getdi. Ka-KESDA iqi-bar-ra si-ne-sá. O, (ilahi) İşkur məbədini tərk etdi.

4-cü gün En-Uriqal kanahndakı nak-su-da. o qurban kəsdi.

5-ci gün DU.DU.si-e məbədində o qurban kəsdi.

UR-Nin-azu (və) Nabi-Enlil, Tirikanın canişin(ləri) KÍ.EN.QÍ-ya (Şumerə) salnamə göndərdi: in-KU.KU. şu-ba qiş-ni-q[ar].

DU-DU-si-e-ka məbədini o tərk etdi. 6-cı gün Muru şəhərinin qarşısında o qurban kəsdi. O (İlahi) İşkur tərəfə getdi, ona belə yalvardı: “(ilahi) İşkur[....], (ilahi) Enlil[....] mənə kömək edin”. Bu gecə yarısı [...] [(ilahi) Utunun yanı-na o getdi, ona yalvardı]:

IV sütun

(ilahi) Utu! Qutiumu (ilahi) Enlil mənə verir. Mənə kömək ol”!

Ki-bi-bar Qutium giş-mu-na-bar qoşununu ora apardı. Utu-heqal, qüdrətli qəhrəman qalib gəldi.

Canişin(lər) ud-ba, Tirikan, Qutiumun hökmdarı tək qaçdı. Onun silahdaşı da qaçdı Dubrum şəhərinə ha-an-şá(q). Dubrumlular biləndə ki, Utu-heqala (ilahi) Enlil qüdrət verib, Tirikana qarşı silahlı müqavimət göstərmədilər. Utu-heqalın elçiləri Tirikanı, onun arvadını və onun uşaqlarını Dubrumda [tutdular]. Onun əlinə [...], onun qabağında [...] Utu-heqal [...] onu (Tirikanı) öz ayaqları altına uzandırdı, öz ayağını onun peysərinə qoydu. Qutium, zəhərli ilan [...] [...ma-QİD zaq-ba im-ta-qar] KÍ.EN.QÍ.RA (Şumer) dövləti öz müstəqilliyini bərpa etdi.

Adad-nerari (e.ə 1307-1275)

7.İnşaat yazısı: Adad-Nerari, parlaq hökmdar, qəhrəman, ilahilərin canişini, şəhərlərin banisi, kaşşilərin, kutilərin, lulumələrin və şubarilərin qüvvətli ordusunu qıran, yuxarıda və aşağıda bütün düşmənləri məhv edən, Lubdu və Rapikudan tutmuş Eluxataya kimi bütün ölkələrə qalib gələn, camaatı saxlayan, sərhədləri və əraziləri genişləndirən; ilahilər –Anu, Aşşur, Adad və İştər – bütün hökmdarları və hakimləri ona tabe edən; çar, Enlilin sevimli baş kahini, Enlilin canişini, Arikdenilunun oğlu, ilahi Aşşurun işakkusu; Turikki və Niqimxi ölkələrinin bütün hüdudlarına kimi, kutilərin geniş ölkəsinin, dağ və təpələrin hakimlərinin hamısını fəth edən; Kutmixi ölkəsini və onun müttəfiqlərini, axlamlələrin, sutilərin,

yaurilərin qoşunlarını və ölkələrini zəbt edən; sərhədləri və əraziləri genişləndirən; Aşşurun işakkusu Ellil-Nerarinin nəvəsi; kaşşilərin qoşununa qalib gələn, bütün düşmənləri öz əli ilə qıran, sərhədləri və hüduqları genişləndirən, Aşşur-Uballitin, qüdrətli hökmdarın nəticəsi, böyük Ekurda kahinliyə se vimli olan, mehriban hakimliyi uzaq yerlərdə məlum olan, dağ kimi Musru ölkəsini tabe edən, saysız-hesabsız Şubariləri dağıda, sərhədləri və əraziləri genişləndirən.

I Salmanasar (Şulmanu-aşared, e.ə 1274-1245)

8.Məbəd bərpası üçün yazılan saxsı lövhə: Salmanasar, parlaq hökmdar, ilahi Aşşurun kahini, yüksək çar, bütün xalqların hökmdarı, əhalinin hakimi, mötəbər ilahi Enlilin məbədlərinin qayğıkeşi [...], toxum kimi geniş səpələnmişuzaq Kutilər ölkəsinə qalib gələn, Lulubi və Şubari ölkələrini zəbt edən, şimalda və cənubda zalım düşməni qarət edən, parlaq hökmdar, Aşşurun kahini, Adad-Nerarinin oğlu, parlaq hökmdar, Aşşurun kahini, Arikdenilunun nəvəsi.

9.Hərbi əməliyyatlar haqqında daş üzərində yazıdan: ...Ondan sonra göydə ulduz kimi sayı olmayan, qırıb-dağıtmağa öyrədilmiş kutilər mənim əleyhimə qalxdılar, mənə xain çıxdılar, düşmənçiliyə başladılar. Əlimi Aşşura və böyük ilahilərə, mənim hakimlərimə ucaldım – haqlı olaraq, onlar mənə razılıqlarını bildirdilər. Öz hərbi düşərgəmi tərk etdim, seçilməmiş döyüş arabalarımın üçdə birini götürüb, onlarla döyüşə atıldım. Uruatri ölkəsinin sərhədindən Kutmuxa kimi, düşmən tərəfdə, çoxlu beru* uzaqlığında mən onların çoxsaylı qoşununuⁿ həyatını su kimi dağıtdım, döyüşçülərinin cəsədləri ilə vadiləri doldurdum. Əsirlərini, mal-qarasını və sərvətlərini öz Aşşur şəhərimə gətirdim.

I Tukulti-Ninurta (e.ə. 1244-1208)

10. Daş üzərində: Tukulti-Ninurta, kainatın hökmdarı, Assuruyanın hökmdarı, bütün xalqların günəşi, qüdrətli hökmdar, Karduniyaşın hökmdarı, Şumer və Akkadın hökmdarı, Yuxarı və Aşağı dənizin hökmdarı, dağların və geniş vadilərin hökmdarı, şubarilərin, kutilərin və bütün Nairi ölkələrinin hökmdarı...

(Öz əcdadları haqqında)

Hakimiyyətimin əvvəlində, hakimiyyətimin birinci ilində Kutiləri, Ukumaniləri, Elxunia, Şarında və Mehri ölkələrini öz əlimlə zəbt etmişdim. Ölkələrinin vergisini, dağlarının sərvətlərini öz şəhərim Aşşurda hər il mən onlardan alırdım.

11.Məbəd tikintisində həsr olunmuş daş üzərində: Darsina dağlarını, [...] dağlarını, Aşağı Zab (çayının) o tərəfində, Şasila və Barpaniş arasında, Ukumanilərin və Kutilərin geniş ölkəsinin ucqarında olan Sukuşki və Lalar dağlarından, Elxunia ölkəsini Ş[arni]da kimi, Bab[xi, Kut]muxi, Puşşe, [Mu]mme

---

* Beru=7-8 km.

ölkələrini və Kaşi[yari] ərazisini, İlzi, [Madani, Ni]xani, Alaya, [Teb]urzi (?) və Pu[rulum]zi, [Şubarilərin] bütün geniş ölkələrini [...]dək mən zəbt etdim.

12. İştər-Dinitu məbədinin bərpası haqqında (Eyni mətn iki daş və bir qızıl lövhə üzərində yazılmışdır): Tukulti-Ninurta kainatın hökmdarı, qüdrətli hökmdar, Assuriyanın hökmdarı, hökmdarların hökmdarı, çarların çarı, hakimlərin hakimi, kahn, aləmin hökmdarı, Aşşuriya nifrəti olan itaətsiz lovğaları məhv edən, Mehriyə qədər kutilərin hakimərini məhv edən, şubarilərin və Nairi ölkəsinin qüvvələrini uzaq yerlərdə, özlərinin sərhədlərinə kimi məhv edən.

I Tiqlatpalasar (Tukulti-apal-Eşarra, e.ə. 1115-1077)

13. Aşşur şəhərində məbəd tikilməsi haqqında: ...Üçüncü dəfə Nairi ölkəsinə hücum etdim. Nairi ölkəsin zəbt etdim. Tummedən Dayaeniyyə kimi – Ximua, Paiteri (və) Xabxi ölkələrindən, qoşqu at vergisini qəbul etdim. Vuruşmada onların geniş ölkəsinin 22000 döyüşçüsünü öz əllərimlə yaxaladım. Döyüşçülərin cəsədləri [...] Urumeyləri və abeşlayları, Xett ölkəsinin baş əyməyən əhalisini mən zəbt etdim və öz ölkəmin əhalisinə qatdım. Lulumeylər ölkəsinin bütgün ərazilərini, Salua, Kumeni, Katmuxi və Alzi ölkələrini, onların ucqar ərazilərinə kimi zəbt etdim.

14. İmarət tikilməsi haqqında: Lulumeylər ölkəsinin bütün ərazisini zəbt etdim. Onların 25 ilahisini [mən apardım və] öz Aşşur şəhərimin ilahilərinə, ölkəmin ilahilərinə bəxş etdim. [...] Adada, mənim hakimimə həsr etdim.

Aşşur-bel-kala (e.ə. 1074-1057)

15. "Sınıq obelisk" adlanan yazıdan I Tiqlatpalasarnın gördüyü işlər haqqında: ....Yüksək dağlarda ov etməyi ona (ilahilə) əmr verdilər – soyuq, buzlu, şaxtalı günlərdə, mis kimi parıldayan, Varlıq Ulduzunun yüksələn günlərində, Ebix, Uraşe, Azameri, Ankurna, Pizitta, Pizaqiş(?), Kaşiyari dağlarında, Assur dağlarında, Nairi ölkələrinin dağlarında (bu qədər*) qəzal və dağ keçisi, (bu qədər) ceyran və maralı o (Tiqlatpalasar) torla tutmuşdur; onları sürüləri yığıb, doğum-törəmə üçün saxlayırdı, onları davar hesab edib saxlayırdı.....

II Adad-nerari (e.ə. 911-891)

16. Qula ilahəsinə məbəd tikilməsi haqqında: Qüdrətli qəhrəmanın, Aşşurun, öz hakiminin köməyi ilə Aşağı Zabın o tərəfindən, Lulumeylər ölkəsinin sərhədindən, Habhu və Zamuadan, Namru ölkəsinin aşırımlarınadək, Kumanilərin geniş ölkəsindən Mehri, Salua və Urartu ölkələrinə kimi olan əraziləri öz ayağına əyən, Kutmuxi ölkəsinə hüquqlarına kimi zəbt edən, öz ölkəsinə birləşdirən.

---

* Miqdarnın yazılması üçün mətndə boş yer saxlanılmışdır.

II Aşşur-nasir-apal (e.ə.884 - 859)

17. Salmamədən: Mən Kurruridə olanda, Gilzanlıları və Hubuşkiyahları Aşşurun, mənim ağamın parlıtı büürümüşdü, onlar öz vergilərini - at, gümüş, qızıl, qurğuşun, tunc, tuncdan qab - mənə çatdırdılar.

....Aşşur-idinini eponimliyi¹ zamanında onlar mənə xəbər gətirdilər: “Nur-Adad, Daqara ölkəsinin hakimi üsyan qaldırıb; bütün Zamua ölkəsinə (əhalini) birləşdirib; onlar Babite aşırımında divar tikirlər, mənə qarşı vuruşa və döyüşə hazırlaşirlər”. Aşşura, böyük hakimə, mənim ağama, Nerqala, mənim rəhbərimə və mənim hakimim Aşşurun mənə verdiyi dəhşət saçan silahıma arxalanaraq, mən silahımı və qoşunumu yığıb Babite aşırımına tərəf yürüş etdim. Əhali öz qoşununun çoxluğuna arxalandı və döyüşə çıxdı. Nerqalın, mənim rəhbərimin möhkəm qüvvəsi ilə mən onlarla vuruşdum, onları məğlub etdim, onların qoşununu qırdım. 1460 döyüşçüsünü aşırımında öldürdüm, Uze, Birutu və Laqalaqa şəhərlərini, onların qalalarını, ətraflarındakı 100 kəndlə birlikdə zəbt etdim. Onların əmlakını, onların iri və xırda buynuzlu sürülərini apardım. Nur-Adad canını qurtarmaq üçün yüksək dağlara qalxdı. 12000 döyüşçüsünü əsir apardım.

Mən Daqaradan çıxdım, Bara şəhərinə yaxınlaşdım. Bara şəhərinə mən zəbt etdim: 320 döyüşçüsünü qılıncımla doğradım, onların mal-qara və qoyunlarını, saysız-hesabsız əmlakını apardım. Taşritu ayının 15-ci günündə Kakzi şəhərindən çıxıb Babite aşırımına keçdim. Babite şəhərindən çıxıb Lullu ölkəsinin (əhalisi) Kinipa dağı adlandırılan Nisir dağma yaxınlaşdım. Musasinamn Bunasi şəhərini, onun istehkamı m, ətrafında olan 30 kəndlə birlikdə zəbt etdim. Əhali qaçdı və sıldırım dağlarda yerləşdi,

Aşşurnasirapal, qəhrəman quş kimi onları təqib etdi; o, Nisir dağını onların cəsədləri ilə doldurdu, 326 döyüşçünü öldürdü, onların atlarını ələ keçirdi. Qalanları ilə dağların dərələrini və uçurumlarını qaraltdı. Nisir dağının arasında yerləşən, qala kimi möhkəmbəndirilmiş 7 şəhəri mən zəbt etdim, onların əhalisini qırdım. Onların var-dövlətini, mal-qarasını, qoyunlarını apardım. Şəhərləri odda yandırdım. Öz düşərgəmə qayıtdım və gecəni keçirdim.

Bu düşərgəmdən çıxış etdim və Nisir dağında yerləşən şəhərlərə tərəf getdim, o yerə ki, onu adam həmişə görə bilmir. Larbusa şəhərini, Kirtiaranın qalasını, ətrafındakı 8 məskənlə birlikdə zəbt etdim. Əhali qaçdı və sıldırım dağlarda yerləşdi. Dağın zirvəsi dəmir xəncər ucu kimi dikəlirdi. Hökmdar öz qoşunu ilə onların dalınca qalxdı. Dağlar arasında onların cəsədlərini səpələdim. Onların 172 döyüşçüsünü öldürdüm və saysız-hesabsız adamlarını dağ qayalarına dağıtdım. Onların var-dövlətini, mal-qarasını və qoyunlarını apardım, onların şəhərini odda yandırdım.

---

¹ Eponim (yunan.) – ali vəzifəli şəxs; Assuriyada il hesabı eponimlərin adları ilə aparılırdı.

Onların başlarını dağdakı ağacların sütunlarına bağlayıb, cavan oğlanlarını və qızlarını odda yandırdım və öz düşərgəmə qayıdıb gecəni keçirdim.

Bu düşərgəmdən çıxış etdim. Larbusalılar, Dur-Lulumalılar, Bunisalılar və Baralıların 150 məskəni zəbt etdim. Onların əhalisən öldürdüm və var-dövlətini apardım. Şəhərlərin sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım. Bara şəhərinin 50 nəfərini açıq döyüşdə öldürdüm.

Bu vaxt Aşşurun, mənim ağamın, dəhşətli parıltısından qorxmış bütün Zamua ölkəsinin hakimləri mənim ayaqlarımı qucaqladı. Mən (onlardan) at, gümüş və qızıl aldım. Mən bütün ölkəni nəzarətə verdim; onlara at, gümüş, qızıl, arpa, saman və mükəlləfiyyət işləri vergisi təyin etdim.

Tukulti-Aşşur-asbat şəhərindən çıxdım, Nişpi dağının ətəyinə tərəf getdim. Bütün gecəni (yol) getdim. Uzaqlarda, Nişpi dağları arasında, Nur-Adadın möhkəm qalalara çevirdiyi şəhərlərə çatdım. Birutu şəhərini zəbt etdim, onu odda yandırdım.

Limutti-adurun eponimliyü zamanında, mən Ninəvada olanda adamlarım mənə xəbər gətirdilər ki, Ameka və Araştua mənim ağam Aşşura təyin edilmiş vergini və məcburi mükəlləfiyyət işlərini saxlayıblar. Böyük hakim, mənim ağam Aşşurun və mənim hakimim Nerqalın sözü ilə Simanu ayının birinci günündə əmr verib qoşunumu yığdım və üçüncü dəfə Zamua ölkəsinə qarşı çıxış etdim. Döyüş arabalarını və qoşunumu gözləmədən, Kakzi şəhərindən çıxıb Aşağı Zab çayını keçdim. Babite aşırımını keçib, Radanu çayını keçib, hər gün Simaku dağının ətəyinə yaxınlaşdırdım. İri və xırda buynuzlu heyvan və çaxır - Daqara ölkəsinin vergisini aldım. Döyüş arabası və seçilmiş atçılarımı özümlə götürüb, bütün gecəni səhərə kimi Simaki dağının ətəyi ilə getdim. Turnat çayını keçdim və tezliklə Ammalı şəhərinə, Araştuanın möhkəm qalasına yaxınlaşdım. Mən döyüş və qırğımla şəhərə hücum etdim və (onu) aldım. Onların 800 döyüşçüsünü qılıncla qırdım, onların cəsədləri ilə şəhərlərinin küçələrini doldurdum, onların qanı ilə evlərini boyadım. Səhsız adamları diri-diri əlimə keçirdim və oradan çoxlu əmlak apardım; şəhəri sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım.

Mən Hudun şəhərini, ətrafmdakı 20 məskənlə birlikdə zəbt etdim. Səhsız-hesabsız əhalisini, əmlakını, mal-qarasını və qoyunlarını mən apardım; onların məskənlərini sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım; oğlanlarını və qızlarını alovda yandırdım. Sabininin rəhbərlik etdiyi Kisirtu şəhərini, onların qalasını, ətrafmdakı 10 məskənlə birlikdə zəbt etdim; onların əhalisini, əmlakını apardım. Kirtiaranın idarə etdiyi bareanlıların şəhərlərini, duralıların və bunisalılarının şəhərlərini, Haşmar aşırımına kimi, sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım; onları təpələrə və xarabalıqlara döndərdim. Araştuanın şəhərlərindən çıxıb, sıldırım Lara və Bidirqi dağları arasında olan, döyüş arabalarının və qoşunun keçməsinə yaramayan aşırımdan keçib Zamri şəhərinə, Zamua ölkəsinin hökmdarı Amekanın çar şəhərinə yaxınlaşdım,

Ameka mənim silahımın gücündən və döyüşün dəhşətindən qorxub, sıldırım dağlara qalxdı. Onun sarayının əmlakını və döyüş arabasını əlimə keçirdim. Mən Zamri şəhərindən çıxdım. Lallu çayını keçdim və Etini dağları tərəfə, ağır hərbi arabalar və qoşunun keçməsinə yaramayan, mənim hökmdar əcdadların arasından heç yaxın gələni də olmayan əraziyə basqın etdim. Çar (Ameka) öz qoşunu ilə birlikdə Etini dağma qalxdı. Mən onun vanın, onun dövlətini - saysız mis əşya, misdən vəhşi öküz, mis vaz, mis cam, mis piyalə - onun sarayının sərvətini, onun topladığı xəzinəni dağdan apardım, düşərgəmə qayıtdım və gecəni keçirdim.

Aşşur və Şamaşın, ilahilərin, mənim dayaqlarının köməyi ilə öz düşərgəmdən çıxıb, onun dalmca yola düşdüm. Edir çayını keçdim və nəhəng Su ilə Elaniu dağları arasında onları saysız-hesabsız öldürdüm. Onun varını, onun dövlətini - misdən vəhşi öküzü, mis vaz, mis cam, mis məcməyi, çoxlu mis qab-qacaq, üzərinə qızıl çəkilmiş lövhələr, onların mal-qarasını və yununu, onların əmlakını, onların bol qənimətini - Elaniu dağının ətəyində əlimə keçirdim. Mən onun atını da tutdum. Ameka canını qurtarmaq üçün Sabua dağma qalxdı.

Mən onun möhkəmləndirilmiş şəhərlərini - Zamru, Arazitku, Ammaru, Parsindu, İritu və Suritu - ətraflarındakı 150 məskənlə birlikdə sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım; onları təpələrə və xarabalıqlara döndərdim, Parsindi şəhərinin yaxınlığında dayananda, atlılarını və irəlində (gedənləri) ehtiyatda saxladım. Mən Amekanın 50 döyüşçüsünü çöldə öldürdüm, onların başını kəsdim və sarayın həyətidəki ağacların gövdəsinə bağladım. 20 nəfəri diri tutdum və onları onun sarayının divarlarına hördurdum. Öz atlılarını və irəlində (gedənləri) götürüb Zamri şəhərindən, mənim hökmdar əcdadlarımdan heç birinin olmadığı Arzizulu Atanın şəhərlərinə basqın etdim. Onun möhkəm qalaları olan Arzizu və Arsindunu, Nispi dağının ətəyi ətrafında yerləşən 10 məskənlə birlikdə zəbt etdim. Onların əhalisini qırdım, şəhərləri sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım və öz düşərgəmə qayıtdım.

Bu vaxt mən, əhalisi arvadlar kimi danışan Sipirmena ölkəsindən mis, mis tabbili, mis halqalar(?) və çoxlu şariate qəbul etdim.

Zamridən çıxdım və döyüş arabaları və qoşunun keçməsinə yaramayan sıldırım Lara dağını dəmir bıçaqlarla kəsdim, tunc baltalarla qırdım və döyüş arabalarımla qoşunumu keçirdim və Lullu ölkəsinin adamlarının Arakdi adlandırdıqları Tukulti-Aşşur-asbat şəhərinə düşdüm. Zamua ölkəsinin bütün hökmdarları mənim silahımın zəhmindən və mənim üstünlüyümün qəzəbindən qorxub, ayaqlarını qucaqladılar. Xərac və bac - gümüş, qızıl, qurğuşun, mis, mis qab-qacaq, əlvan boyanmış yundan paltar, at, mal-qara, davar və çaxır - əvvəlkindən artıq onların (boynuna) qoydum və Kalax şəhərində onları işləməyə məcbur etdim. Mən Zamuada olan zaman Huduni, Hartişi, Hubuşkia və Qilzanm əhalisi, Aşşurun, mənim ağamın dəhşətli parıltısından sarsılıb mənə bac və xərac - gümüş, qızıl, at, əlvan boyanmış yundan paltar, mal-qara, kətan və çaxır gətirdilər. Mənim qoşunumdan qaçıb dağlara dırmaşmış adamları mən təqib etdim. Aziru və

Simaki dağları arasında onlar məskən saldılar və Misu şəhərini möhkəmləndirdilər. Mən Aziru dağını söküb dağıtdım və Simaki dağları arasında Turnat çayına kimi onların cəsədlərini səpələdim. Onların 500 döyüşçüsünü öldürdüm, onların bol əmlakını ələ keçirdim, şəhərlərini odda yandırdım.

Karduniyaş çarı üçün alınan Zamua ölkəsindəki Atlila şəhəri dağılıb, xaraba təpəyə dönmüşdü. Həmin vaxt mən, Aşşurnasirapal, onu bərpa etdim. Mən onun ətrafına divar çəkdim və içində hökmdarın qalması üçün saray tikdim, mən onu bəzədim və əvvəlkindən daha böyük və şöhrətli etdim. Bütün ölkədən onun içinə dən və saman yığdım və ona Dur-Aşşur adını verdim.

III Salmanasar (Şulmanu-aşared, e.ə. 859 - 824)

81. Tuşxanda (Karxa) tapılmış “Monolit” adlı yazıdan: Dəniz tərəfdən qayıdarkən Qilzan ölkəsinə yaxınlaşdım. Asau Qilzanın hökmdarı öz qardaşları və oğulları ilə birlikdə mənim qarşıma gəldi, Öz hökmdarlıq vergimi və xəracı - qoşqu atlan, iri və xırda buynuzlu mal-qara, çaxır və 7 ikihürküclü dəvə - ondan qəbul etdim. Mən öz böyük hökmdar təsvirimi düzəltdim, üzərində Aşşura, böyük hakimə, mənim ağama təriflər və Nairi ölkəsində öz qüvvəmin qələbəsinə həkk etdim və onu şəhərin içindəki məbəddə qoymağı əmr etdim.

Qilzandan çıxıb Hubuşkiya hökmdarı Kakinin möhkəmləndirilmiş Şilaya şəhərinə yaxınlaşdım. Şəhəri mühasirəyə aldım və zəbt etdim, onun döyüşçülərinin çoxusunu qırdım, 3000 (nəfəri) əsir apardım, saysız-hesabsız qaramalını və davarını, atı, qatırı, eşşəyi, öz Aşşur şəhərimə gətirdim. Enzite aşırımından keçərək Kurruri ölkəsinin aşırımından Arbela vilayətinin başlanğıcına çıxdım.

..... Həmin il Mazamua ölkəsinə qarşı çıxış etdim. Bunais ölkəsinin aşırımından keçdim. Nikdime və Nikdiaranın şəhərlərinə yaxınlaşdım. Mənim qüdrətimdən, silahımın qüvvətindən və dəhşətli döyüşümdən qorxub, onlar həsir qayıqlarda dənizə atıldılar. Mən onları dəri qayıqlarda izlədim, dənizdə, böyük döyüşdə onları məğlub etdim və onların qanı ilə dənizi yun kimi boyadım.

19. Kalxu (Nimrud) şəhərində iki öküz heykəli üzərində: Hakimiyyətimin 4-cü ilində [...] Ölkədən çıxıb, Kullar dağını aşdım və Zamua ölkəsinə basqın etdim. Nikdime və [Nikdiaranın] şəhərlərini zəbt etdim. Döyüşçülərin qalanı həsir qayıqlarda dənizə atıldı, mən onların dalınca getdim, çoxlarını dəniz döyüşündə qırdım [və onların qanı ilə dənizi yun kimi boyadım].

20. Kalat - Şerkətdən 16 illik yürüşlər toplusundan: Hakimiyyətimin həmin (4-cü) ilində mən şəhərdən (Aşşur) çıxıb, Kullar dağını aşdım, Daxili Zamua ölkəsinin İdayalı Nikderanın şəhərlərini zəbt etdim. Onların qalan qoşunları qamış qayıqlara minib, dənizə qaçdılar. Mən (hava ilə) doldurulmuş dərillərə minib onları izlədim. Dəniz içində mən onlara zərbə vurub, əsir apardım.

Hakimiyyətimin 16-cı ilində Arbeladan çıxdım, Kullar dağını aşdım, Daxili Zamua ölkəsində qalalar tikdim [...]tu] şəhərini zəbt etdim. Daxili Zamua ölkəsindən Munna ölkəsinə kimi, Munnadan Allabriya ölkəsinə kimi, Allabriyalı

Yanziburiyaşın möhkəmləndirilmiş Paddira şəhərini zəbt etdim. Mən ondan qənimət apardım: sarayın qızıl qapılarını, saray qadınlarını və saray var-dövlətini ələ keçirdim, ona od vurdu. Allabriya şəhərindən çıxdım [...] Parsua şəhərinə kimi, Parsua şəhərindən Abdadanu şəhərinə kimi, Abdadanu şəhərindən Haban şəhərinə kimi öz hökmdar parıltımla onları heyran qoydum.

21. Ayrı bir yazıdan: Hakimiyyətimin 16-cı ilində mən Kullar dağına aşıb, Munna, Allabriya, Abdadanu, Haban, Namri, Tuqliaş ölkələrini zəbt etdim.

22. Kalxudan (Nimrud) tapılmış “Qara obelisk” adlanan yazıdan: Dayan-Aşşurun eponimliyi zamanı (əvvəlki illərin hadisələri haqqında). Həmin (4-cü) il mən Kullar dağına aşıb Daxili Zamua ölkəsinə endim. İdayalı Nikdiaranın (və) Nikdimanın şəhərlərini zəbt etdim.

Hakimiyyətimin 24-cü ilində [...] Parsua ölkəsinin 27 hökmdarının vergisini aldım. Parsuadan çıxıb Messi və Maday ölkələrinə, Araziaş və Harhar ölkələrinə keçdim. Kiakinda, Tarznabi(?), Esamul, Kinablila şəhərlərini ətraflarında olan məskənlərlə birlikdə zəbt etdim. Onların döyüşçülərini qırdım, əmlaklarını ələ keçirdim. Onların şəhərlərini dağıtdım, viran etdim, odda yandırdım. Xarxar ölkəsində öz hökmdar heykəlimi ucaltıdım.

Hakimiyyətimin 29-cu ilində əmr verib ordu (və) ordugahımı göndərdim. O Habxu ölkəsinə qalxıb, onun şəhərlərini yerlə yeksan etdi, dağıtdı, odda yandırdı, onların ölkəsini sel kimi məhv etdi, mənim dəhşətli parıltımı onların üzərinə saçdı.

Hakimiyyətimin 30-cu ilində Kalxuda olarkən əmr verib Dayan-Aşşuru, turtanı,¹ mənim saysız qoşunumun rəhbərini qoşunumun başında göndərdim.² O, Zab çayını keçib, Hubuşkiyanın şəhərlərinə yaxınlaşdı. Hubuşkiyalı Datanadan bac aldım. Hubuşkiyanın şəhərlərindən çıxdım, Madahisalı Maqdubunun şəhərlərinə yaxınlaşıb, bac aldım. Madahisa³ ölkəsindən çıxdım, Mannalı Udakinin şəhərlərinə yaxınlaşdım.

Mannalı Udaki mənim güclü silahımın parıltısından dəhşətə gəlib, öz çar şəhəri Zirtanı tərk edib, öz canını qurtarmaq üçün qaçdı. Onu təqib etdim, saysız qaramalını, qoyunlarını, var-dövlətini apardım, şəhərlərini viran qoydum, dağıtdım, odda yandırdım. Mannaş ölkəsindən çıxıb, Harnalı (Hir/Kin/Murnalı) Şulusunun şəhərlərinə yaxınlaşdım. Masaşuru, onun çar şəhərini, ətrafındakı məskənlərlə birlikdə zəbt etdim. Şulusunuya və onun oğullarına mərhəmət göstərdim, öz ölkəsinə qayıtdım, vergi və qoşqu atlarını bac kimi boynuna qoydum. O, Paddira şəhərinə yaxınlaşıb, paddiralı Artasaridən bac aldı. Parsua ölkəsinə enib, Parsua çarlarından bac aldı. Parsua Ölkəsinin Aşşura itaətsiz olan, qalan şəhərlərini zəbt edib, əsirlərini, əmlakını Assuriya ölkəsinə gətirdi.

---

¹ Turtan – qoşun başçısı.

² Mətn turtanın və çarın öz adından yazılmışdır.

³ Həmin mətni təkrar edən ayrı yazıda bu şəhərin adı Malhisa kimi verilib.

Hakimiyyətimin 31-ci ilində Aşşurun və Adadın qarşısında ikinci dəfə çöp atdım. O vaxt Kalxuda olarkən, Dayan-Aşşuru, turtanı, saysız qoşunumun rəisini, əmr verib qoşunumun başında göndərdim. O, Hubuşkiyalı Datanın şəhərlərinə yaxınlaşıb, ondan bac aldı. O, Musasir ölkəsinin möhkəmləndirilmiş Sappariya şəhərinə keçdi. Sappariyam Musasirin 46 məskəni ilə birlikdə zəbt etdi. O, urartuluların qalalarına kimi gedib, onları qırdı, dağıtdı, 50 məskəni odda yandırdı. O, Qilzan ölkəsinə endi. Qilzanlı Upudan, Mannalılardan, Qaburisu şəhərinin əhalisindən və Xarranalılardan, Şaşqanululardan, Andialılardan, [...ri] ölkələrindən öküz, qoyun, qoşqu atları vergi aldı. Endi [...] ölkəsinin məskənlərinə. Möhkəmləndirilmiş Pirria və Şitiuarua şəhərlərini, ətraflarındakı 22 məskən ilə birlikdə dağıtdı, viran qoydu, odda yandırdı; dəhşətli parıltımı onlara göstərib, Parsualılar ölkəsinin şəhərlərinə tərəf getdi. Buştı, Şalaxamanu, Kinixamanu möhkəmləndirilmiş şəhərlərini, ətraflarındakı 23 məskən ilə birlikdə zəbt etdi, döyüşçülərini qırdı, əsir apardı (və) Namru ölkəsinə endi. Aşşur və Mardukun dəhşətli parıltısı onları bürüdü. Onlar öz məskənlərini tərk edib sıldırım dağlara qalxdılar. O, onların 250 məskəni qırdı, dağıtdı, odda yandırdı. O, Simesi aşırımından enib Halman ölkəsinə çatdı

23. Həsənli yaşayış yerində aşkar olunan, e.ə. IX əsrin axırlarına aiddaş qabın üzərində: İda ölkəsinin çarı Baurinin (ya Kauri) imarəti. Günəş ilahisi Uşşiyyə (həsr olunur).

V Şamşi-Adad (e.ə. 823 - 810)

24. Kalxuda (Nimrud) tapılan daşüstü yazıdan: İkinci yürüşüm zamanı mən əmr verib rəislərin başçısı, müdrik, döyüşdə təcrübəli, Mutarris-Aşşuru öz igidlərim və düşərgəmlə Nairi ölkəsinə göndərdim. O, Günbatan dənizinə kimi çatdı. O qalib gəldi (və) Mekdiaranın oğlu Şarsinanın 300 məskəni, Uşpinanın ¹ 11 möhkəmləndirilmiş qalasını 200 məskənlə birlikdə dağıtdı. Onların var-dövlətini, onların ilahilərini, oğullarını, qızlarını ələ keçirdi, məskənlərini qırdı, dağıtdı, odda yandırdı. O, qayıdarkən Sunbaya ölkəsinin əhalisini qırdı. O, bütün Nairi ölkəsinin hakimlərindən qoşqu at vergisi aldı.

Üçüncü yürüşüm zamanı Zaban çayını keçdim, Sillar dağına aşdım, Nairi ölkəsinə qalxdım. Hubuşkiyalı Dadidan, Mekdiaranın oğlu Şarsinadan, Sunbiyalılar, Mannalılar, Parsualılar və Taurlaylılardan vergi - qoşqu atları aldım. Aşşurun, mənim ağamın zəhmli parıltısının bürüdüüyü Mesayalılar, mənim qüvvətli silahımın acılığından qorxub, öz məskənlərini tərk etdilər, sıldırım dağlara qaçdılar. Onlar bulud kimi göydə üzən, uçan quşa çata bilməyən, üç dağ zirvəsində möhkəmləndilər. Mən onları izlədim. O dağ zirvələrini mühasirəyə aldım; bir gün ərzində qartal kimi oraya uçub qalxdım, onların saysız döyüşçülərini qırdım,

---

¹ Urartu çarı İşpuini, Sardurinin oğlu.

dağlardan saysız-hesabsız var-dövlət, qaramal, qatır, davar, qoşqu atı, ikihürkuclü dəvə endirib apardım. Ətrafdakı 500 məskənini sökdüm, dağıtdım, od vurdum.

Gizilbunda ölkəsinə yürüş etdim. Kinaki şəhərini zəbt etdim, sökdüm, dağıtdım, yandırdım; Sürməli dağı aşdım, Sasiaşayalı Titamaşkadan və Karsibutayalı Kiaradan qoşqu at vergisini aldım. Mənim hakimiyyətimin parıltısı və döyüşdə güclü hücumum bütün Gizilbunda ölkəsinə sarsıtdı və onlar öz saysız məskənlərini tərk edib, möhkəmləndirilmiş Uraş şəhərlərinə yığıldılar. Mən bu şəhəri əhatəyə aldım və zəbt etdim, döyüşçülərinin qanı ilə şəhərin küçələrini qırmızı yun kimi boyadım, 6000 döyüşçünü qırdım, onların hökmdarı Pirişatını 1200 döyüşçüsü ilə birlikdə diri-diri ələ keçirdim, var-dövlətini, mal-qarasını, atlarını, xalis gümüş, qızıl və tunc əşyalarını apardım, sökdüm, dağıtdım, od vurdum. Sibaray ah Belalinin vergisini qəbul etdim. Mən öz nəhəng çar heykəlimi düzəltməyə, üzərində Aşşurun, mənim ağamın qələbələrindən sonra, öz qəhrəmanlıqlarını tərif etdim və Nairidə gördüyüm bütün işlər haqqında yazdım. Gizilbundalılardan möhkəmləndirilmiş Sibar şəhərində (onu) ucaldım.

Mataya ölkəsinə yürüş etdim. Aşşurun dəhşətli silahından və mənim güclü döyüşümün aramsız hücumundan qorxub, onlar öz məskənlərini tərk edib sıldırım dağlara qalxdılar. Mən onları izlədim. Matayalı Xanasirukanın 2300 (döyüşçüsünü) qırdım, 140 atlısını ondan aldım, onun saysız-hesabsız var-dövlətini tutub qayıtdım. Saqbitu, onun çar şəhərini, ətrafındakı 1200 məskənlə birlikdə sökdüm, dağıtdım, od vurdum.

Qayıdarkən musı-daşı dağına keçdim. Araziaşlı Munir-suartanı 1070 döyüşçüsü ilə birlikdə qılıncla qırdım. Onların cəsədləri ilə dərələri və çayları doldurdum. Ölkəmin çoxsaylı qoşunu onun oğullarını, qızlarını, var-dövlətini, öküzlərini, qoyunlarını tutub aldı. Mən onların şəhərlərini sökdüm, dağıtdım, yandırdım.

Həmin vaxt, mənim yardımçılarım olan Aşşur, Şamaş, Adad ilahilərinin buyruğu ilə mən Babarurlu Siraşme, Harmeşandayalı¹ Amaxara, Parsaniyalı Zarişu, Hundurayalı Zarişu, Kipabarutakayalı Sanaşu, Uşaşşaylı Ardara, Kinukaylı Şuma, Qinqibirayalı Tatai, Arimayalı Bisirain, Kibaruşayalı Paruşta, Ulıyalı Aşpaştatauk, Kinqıştilenzahalı Amamaş, Masirauşayalı Tarsixu, Luksayalı Mamaniş, Dimamayalı Zanzar, Simquriyalı Siraşu, Abdanayalı Qişta, Asatıyalı Adadanu, Qinxuxtayalı Ursi, Qinzinayah Baara, Kindutauşaylı Aruaya, Kib/Daqrıyalı Kırnaquşa, Zuzarurayalı Zabanuya, Qinqirdayalı trtisatıyə, Taurıyalı Barzutaya, Nanıtumayalı Şuaya, Satirıyalıya (və) Artasirariniyə, Nairi ölkəsinin bütün çarlarına qoşqu atlarından ibarət daimi vergi kəsdim. Başları üstə Adad kimi guruldayaraq, nəhəng Silar dağından Günbatan dənizinə kimi dəhşətli parıltımı onların üstünə tökdüm.

---

¹ Çəkilən coğrafi adların ikisinin – Harmeşandaya və Hunduraya - əvvəlində “şəhər”, qalanında “ölkə” işarəsi yazılmışdır.

III Adad-nerari (e.ə. 810 - 782)

25. Kalkudan (Nimrud) daş lövhə yazısı: Mən Gündoğan tərəfdəki Siluna dağından Namri, Ellipi, Xarxar, Araziaş, Mesu, Maday, Gizilbundanın hüduđlarına kimi, Munna, Parsua, Allabriya, Abdadanu ölkələrinə, bütün Nairiyə, uzaq olan Andiunu, bütün Badxu dağına -Böyük gündoğan dənizinə qədər olan ölkələrə qalib gələm.

Fərat çayı ərazilərindən Hatti ölkəsini, bütövlükdə Amurri ölkələrini, Surru, Sidunu, Humri, Udumu, Palastunu ölkələrini uzaq Böyük günbatan dənizinə kimi zəbt etdim. Mən onlara bac və xərac kəsdim.

26. Xocalıdan tapılmış muncuq üzərində yazı Adad-nerarinin, qüdrətli hökmdarın sarayı:

III Tiqlatpalasar (TukuIti-apal-Eşarra, e.ə. 745-727)

27. Salnamədən: [...] Kutı və Bit-Sanqibutidən, 1200 İllileyalı, 6208 Nakkabeyalı, Budeyalı əsirləri, dəniz kənarında olan Simirra, Arka, Usnu, Siannu [...] şəhərlərində mən yerləşdirdim. 588 Budeyalı, Duneyalı, Ni[ ], 352 Bileyalı, 554 Banateyalı, 380 Nerqal-ilu-ina-mati şəhərinin adamını, 460 Sanqilleyalı [...] İllileyalı, 457 əsir Kutiyalı və Sanqibutiyalı əsirləri Tuimme vilayətində yerləşdirdim. 555 [...] əsir Kutiyalı və Sanqibutiyalı Tilkarmedə yerləşdirdim. Onları Assuriya əhalisi hesab etdim. Vergi və məcburi işləri onlara Assuriyalılarla bir kəsdim.

...Hakimliyimin doqquzuncu ilində Aşşurun, mənim ağamın köməyi ilə Bit-Kapsi, Bit-Sanqibuti, Bit-Tazzakki, Maday, Bit-Zualzaş, Bit-Matti (və) Tupliaş ölkələrinə qarşı çıxış etdim. Bit-İştər, Kindi-Kanqi, Kindiqiasu, Kinqi-alkasiş, Kubuş-Hatidiş şəhərlərini, Upuşu ölkəsini, Ahsipuna, Qırqira, Kihbazhati şəhərlərini ətraflarındakı məskənlərlə birlikdə zəbt etdim, onların qənimətini ələ keçirdim, sökdüm, dağıtdım, od vurdum.

28. Kalkuda (Nimrud) tapılmış daş üzərindəki yazıdan:... Bit-Hamban, Sumurzu, Bit-Barrua, Bit-Zualzaş, Bit-Matti ölkələrini, Tupliaşlı Nikunun şəhərini, Til-Taranzay, Parsua, Bit-Kipsi ölkələrini və Güclü Madaylıların Zakruti şəhərinə kimi öz hakimiyətimə tabe etdim. İki məmurumu onlara hakim qoydum. Bikni dağına kimi bütün Maday başçılarından vergilərini aldım.

29. Kalkuda (Nimrud) tapılmış daş üzərindəki yazıdan: Bikni dağına kimi bütün dağ başçılarından vergilərini aldım. Öz məmurumu, Aşşur-Daninannini şərqə, güclü Madaylılara qarşı göndərdim. 0, 5000 at, adam, hesabsız mal-qara zəbt etdi.

30. İranda (cənub-qərbində) tapılmış daş lövhə yazısı: (Əvvəldində özünə tərifnamə)... Hakimiyyətimin birinci ilində, [mən öz hökmdarlıq taxtında əzəmətlə oturduğum] 6 aydan sonra [...] mən Aşşur qoşunlarını yoxladım [...] ölkəsinin işğalına yönəltdim]. Hatti çarları, günbatan (tərəfdə) əraziləri tutan

Aramilər, Kidri, Aribi, Kummuhlu Kuştaşpi, Dəməşqli Rakianu, Samerinalı Minihiyə, Surayalı Tubail, Qublayalı Sibabail, Kuayalı Urik, Melidayah Sulumal, Tabalayalı Uassurme, Atunayalı Uştı, Tuhanayalı Urballa, İştundiyalı Tuhamə, Huşemnayalı Uirimi, Kaskayalı Dadi-il, Qarqamışayalı Pisiris, [Sam]allayalı Panammu, Qurqumayalı Tarhularu, Aribi çariçası Zabibieyə ağır vergi - gümüş, qızıl, qurğuşun, dəmir, fil dərisi, sümüyü, tünd göy və tünd qırmızı paltarlar, hazır kotan paltarlar, dəvə və dişi dəvə təyin etdim. Mannayalı İranziyə, Ellipayalı Taltaya, Namri, Sinqibuta, bütün yüksək dağ ölkələrinə isə at, qatır, dəvə, öküz, qoyun vergisini təyin etdim. Mən onu hər il Aşşurda alırdım. Mən bütün ölkələrdə stela qoydum. Üzərində böyük ilahlilərin, mənim hökmdarlarının təsvirini həkk etdirdim. Orada öz əzəmətli təsvirimi də həkk etdirdim. Aşşurun, mənim hakiminin və [...] qüdrəti [...] ölkələri. Kim [...].

II Sarqon (Şarrumken, e.ə.721- 705)

31. Dur-Şarrukin (Xorsabad) sarayının 2 və 5-ci zallarının divar. Yazılarında: ...Hakimiyyətimin [üçüncü ilində] möhkəmləndirilmiş şəhərlər Şuandahul və Durdukka öz ağaları, mənim boyunduruğumu daşıyan hökmdar Mannalı İranzunun əleyhinə üsyan qaldırmaq fikrinə düşdülər və Zikirtalı Metattiyə arxalandılar. Zikirtalı Metatti öz döyüşçüləri və atçıları ilə onlara kömək etdi. Mən ilahi Aşşurun saysız-hesabsız qoşununu qaldırdım və bu şəhərləri fəth etmək üçün yürüş etdim; güclü kürşatma alətləri ilə onların möhkəm divarlarını dağıdıb, yerlə yeksan etdim, əhalini əmlakı ilə birlikdə əsir apardım; bu şəhərləri söküb dağıtdım, od vurdum. Köklərini məhv edən, yaramaz məsləhət verən və Urartulu Ursa ilə razılaşmaya girişən Sukku, Baia və Abitikna (şəhərlərinin) əhalisini günah iş gördüklərinə görə öz yerlərindən qərbdəki Hatti ölkəsinə köçürdüm.

...Hakimiyyətimin altıncı ilində Urartulu Ursa, Mannahlar ölkəsinin canişinləri Uişdişli Baq [dattini və] Zikertülü [Metattini] Şarrukinin (Assuriyalı) və hökmdarlarının oğlu Azanın əleyhinə qaldırdı və [...] Mannahlılar ölkəsində qiyam edib, sıldırım Ua[uş] dağında öz hökmdarları Azanın meyitini atdılar. Manna ölkəsinin intiqamını almaq və onu Assuriyanın tabeliyinə qaytarmaq üçün Aşşura, mənim ağama əllərimi ucaldtdım və Uauş dağında, Azanın meyitinin atıldığı yerdə Baqdattinin dərisini soydum və Mannahlılara göstərdim. Ullusununu, onun (Azanın) qardaşını taxta əyləşdirdilər, mən də ona bütün [...] Mannahlılar ölkəsini təbə etdim. [Mannalı Ullusunu....] ilahi Aşşurdan [...] ölkəsinin pərə-n-pərən olmasına [...] Urartulu Ursaya arxalandı və Karallalı Aşşurleni və Allabriyalı İttini mənim əleyhimə qaldırdı, Urartuya qulluq etməyə çağırdı. Ürəyimin [qəz]əbi ilə çəyirtkə kimi mən bu ölkəni bürüdüm. Mən İzirtunu, Mannahlılar ölkəsində olan onun çar şəhərini məhv etdim, qartal kimi onlara böyük qırğın törətdim, İzirtunu yandırdım və Zibiya ilə Armait (şəhərlərini) zəbt etdim. Mannalı Ullusununu və onun bütün ölkəsi bir nəfərə kimi yığışb ayaqlarını qucaqladılar; mən

(onları) əfv etdim, Ullusununun günahlarını bağışladım və [atasının] hökmdar taxtına (əyləşdirdim). Allabriyalı İttini ailəsi ilə birlikdə köçürdüm; Karallalı Aşşurleni [...], Qanu[....] şəhərini [....] Niksamanın vilayətini mən zəbt etdim. Şurqadiyalı Şepaşarrini, hakimi [...], mən öz əlimlə tutdum. Bu şəhərləri Parsuaş vilayətinə birləşdirdim. Mən Kişesimli Belşarusuru təslim etdim və özünü, sarayının əmlakı ilə birlikdə Assuriyaya apardım. Öz adamımı onun şəhərində hakim qoydum. Məndən öncə gedən ilahiləri orada yerləşdirdim və ona Kar-Urta adını verdim. Öz hökmdar təsvirimi onun mərkəzində ucaldım. Bit-Saqbat, Bit-Hirmami, Bit-Umargi ölkələrini, Harhubarban(?), Kilambati, Armangu şəhərlərini zəbt etdim və onun vilayətinə birləşdirdim.

Harhar şəhərinin əhalisi öz hökmdarları Kibabanı qovdu və Ellipili Taltaya tabe olmaqları haqda xəbər göndərdi. Mən bu şəhəri zəbt etdim və əmlakını apardım. Zəbt etdiyim ölkələrin əhalisini orada yerləşdirdim. Öz adamımı onlara hakim qoydum. Aranzeşu ölkəsinin yuxarı kanalını, Bit-Ramatuanın aşağı kanalını, Urikatu, Sikris, Şaparda, Uriakku ölkələrini - 6 ölkəni zəbt etdim və ona birləşdirdim. Aşşurun, mənim ağamın silahını onlara ilahi təyin etdim. Ona Kar-Şarrukin adını verdim. Mən güclü Madayalılar ölkəsinin 28 başçısından vergi aldım və öz heykəlimi Kar-Şarrukində ucaldım.

...Hakimiyyətimin yeddinci ilində Urartulu Rusa Mannalı Ullusunuya xəyanət edib, onun 22 qalasını zəbt etdi. O, Manna canişini Dayukkunun oğlunu zəmin götürdü və Ullusunu haqqında yalan söz deyib şübhə yaratdı.

Aşşura, [mənim ağama] əllərimi ucaldım, bu 22 qalanı mən mühasirəyə aldım, zəbt etdim və Assuriyanın hüduqlarına daxil etdim. Mon Dayukkunu ailəsi ilə birlikdə köçürdüm, məzlum olmuş Mannalılar ölkəsini bərpa etdim. Nairi hökmdarı Yanzudan onun Hubuşkiya şəhərində bac (aldım). Urartulu Ursanın vilayətində 9 şəhərini [...], [...] onların mal-qarasını [...], qalalarını, ətraflarındakı məskənlərlə birlikdə [...], Andiyalı Telusinanın vilayətində [...] zəbt etdim. 4200 adamı mal-dövləti ilə birlikdə əsir apardım; bu qalaları mən sökdüm, dağıtdım, [od vurdum]. Öz hökmdar heykəlimi hazırlatdım, onun üstündə mənim hakimim Aşşurun qələbəsi haqqında yazdırdım və İzirtuda, Manna[lılar ölkəsinin hökmdar şəhərində ucaldım].

Birinci yürüşümdə Harhar əhalisi ilə birləşdirdiyim və Bit-Sanqibuti, Uriakki, Sikris, Şaparda və Upparia ölkələrini onlara qaytardığım yuxarı və aşağı çayların əhalisi mənim əleyhimə üsyan qaldırdılar [...] mən silahımın güclü zərbəsini endirib, onların əmlakını apardım. Yuxarı və aşağı çayların Kakunakinzarbara (?), Halbuknu, Şu[....], Anzarianı şəhərlərini zəbt etdim və 4000 (?) zim-pani, onların döyüşçülərini, 4820 (adamımı) öz düşərgəmə gətirdim. Zəbt etdiyim Kişəşlu, Kindau, Anzaria və Bit-Qabia şəhərlərini bərpa etdim və onlara Kar-Nabu, Kar-Sin, Kar-Adad və Kar-İştər adı verdim. Mən Madayalılar ölkəsini tabe etmək üçün, Dur-Şarrukini möhkəmlətdim [...] güclü

Madayalıların 22 şəhər başçısından vergi aldım. Bit-Hamban ölkəsinin Kimirra şəhərini [...] zəbt etdim. 2590 nəfəri əmlakları ilə birlikdə əlimə keçirdim.

...Hakimiyyətimin səkkizinci ilində mən Mannalılar

ölkəsinə və Madahlar ölkəsinə yürüş etdim; Mannalılar ölkəsindən, Ellipidən və dağ məskənlərinin başçılarından bac aldım; Gizilbunda ölkəsinin məskən başçıları Zizi və Zaladan bac aldım; məndən öncə olan hökmdarlardan heç biri buradan bac almamışdı [ ]. Zikirtah Mitatüyə qırğın törətdim, onun 3 möhkəmləndirilmiş şəhərini, ətraflarındakı 24 kəndlə birlikdə zəbt etdim və əsir apardım.

Onun hökmdar şəhəri Pardanı yandırdım, özü isə camaatı ilə birlikdə qaçdı, heç yeri də tapılmadı.

Urartulu Ursa ilə saysız döyüşlər apardım, onun 260 nəfər hökmdarlıq nəslini, onun süvarilərini ələ keçirdim. O, canını qurtarmaqdan ötrü madyan atı minib, öz dağma qalxdı. Mən 5 beru yolu. Uaş dağından Zimur dağına kimi onu təqib etdim. Mannalılar ölkəsinin Uışdiş vilayətini ondan alıb Ullusunuya verdim. Zaranda ölkəsinə aşırımında, sərv ağaclı Mallau dağında tikilmiş, Uşkaya qalasını ətrafındakı 140 kəndlə birlikdə zəbt etdim [...], Bit-Sanqibuti vilayətinin sorhədində olan Aniaştanıa [şəhərini], Dalaylarm ölkəsindəki Tarui və Tarmakisa şəhərlərini, Kişpal dağının ətəyindəki Ulxu şəhərinin [ətraf]larını, Arsabia dağındakı 21 möhkəmləndirilmiş şəhəri, ətratlarındakı 140 kəndlə birlikdə, zəbt etdim, yandırdım.

Ubianda dağının ətəyində yerləşən Armarıyalı ölkəsinin 7 möhkəmləndirilmiş şəhərini ətraflarındakı 30 kəndlə birlikdə, mən zəbt etdim. [...] Rusanın Arbu şəhərini, Sardu[rinin Ri]yar şə[hərini ...] mən zəbt etdim; dəniz kənarında olan Ayaid ölkəsinin 30 möhkəmləndirilmiş şəhərini, onların arasında Arsi[du] və [Ma]hhauinia dağlarında tikilmiş Ar[gişt]u[na] və Kallania şəhərlərini, Uayais ölkəsinin ətrafındakı 5 qalanı Uayais ölkəsinin 30 məskəni ilə birlikdə, zəbt edib, odda yandırdım.

Nairi hökmdarı Yanzudan, onun möhkəmləndirilmiş şəhəri Hubuşkiyada at və mal-qara bac aldım. Musasirli Urzana Aşşura və Marduka andını unudub, xəyanət edərək Urartulu Ursaya xəbərlər göndərdiyinə görə, Aşşur, mənim hakimim, [...] mənim köməyimə gəldi və mən bircə öz döyüş arabanı, 1000 şəxsi süvarilərimi və döyüşdə qalib gələn piyadalarımı Şiyak, Ardıxı, Ulayau, Alluria sıldırım dağları, rahat yerdə atla, çətin yerdə öz ayağımla keçdim. Musasirli Urzana mənim yürüşümün gedişi haqqında eşidəndə quş kimi uçub, sıldırım dağa galxdı.

Mən Musasir şəhərini, ilahi Haldinin məskəni hərə tərəfdən mühasirəyə aldım; Urzananın arvadını, oğullarını, qızlarını, 6170 adamını, 692 qatır və eşşəyini, 920 [qara-malım], 100225 qoyununu apardım. 34 talant 18 mina qızıl, 160 talant 2(?) 1/2 mina [gümüş], ağ mis, qurğu[şun, say]sız qiymətli daş [...] çərçi[vəsi ilə ....], əlvan [parçalar] və saysız kətan paltar [...x+]4 talant 3 mina qızıl, 162 talant 20 mina gümüş [...], mis və dəmirdən saysız avadanlıq, [...]

misdən öküz, misdən inək, misdən buzov ilə birlikdə apardım [...] ilahi Aşşura gətirdim. Onların qalan əmlakına od [vurdum]. Bütün geniş Urartu ölkəsində, bütün dağlarda ağlaşma qaldırdım. Onların hökmdarı Ursanı ömrünün axırına kimi daş bıçaq, ülgücə və zarılıya [...] məruz qoydum. Bu ölkəni Assuriyanın hüduclarına daxil etdim və öz etibarlı adamımın, saray məmurunun əlinə verdim. Aşşurun, mənim ağamın, zəhmi onu (Rusani) bürüdü, öz dəmir xəncəri ilə donuz kimi özünü vurdu və ömrünə son qoydu.

Hakimiyyətimin doqquzuncu ilində Ellipi, Bit-Da-yaukki və Karallu ölkələrinə yürüş etdim. Karallu ölkəsinin əhalisi mənim etibarlı adamımı qovub, Aşşurlenin qardaşı Amitaşşini yüksəltdilər. Mən onları Ana (?) dağının zirvəsində qırdım [...] onların 2200 zım-pani [...] öz düşərgəmdə qəbul etdim. Amitaşşini təqib etdim (və) onu köməkçiləri ilə birlikdə [...]. Mən əmr verdim ki, o hökm və cəsarət göstərüb [...] Taltam [-...] və vurulmuş ziyam bərpa etsin, [...] Ellipi sərhədlərində olan Maday vilayəti Baitili [...], Absahutti, Parnuatti, Utirna ölkələrini, Diristanu şəhərini, [...] Uriakku, Rimanuti ölkələrini, Şərqi Aribi sərhədlərində olan Uppuria, Uiadaue, Bustis, Aqazi, Ambanda, Dananu, uzaq vilayətləri və güclü madaylıların Naqira ölkəsini - Aşşurun boyunduruğunu rədd edənlərin, oğrular kimi dağlara və çölərə səpələnələrin bütün şəhərlərini mən qara günə qoydum və bütün vilayətlərini xarabalıq təpələrinə döndərdim.

Mannalı Ullusunudan, Ellipili Daltadan, Allahbriyalı Belapaliddinadan, güclü madaylılar ölkəsinin 45 məskən başçılarından 4609 at və qatır, saysız-hesabsız qara-malını bac aldım.

32. Dur-Şarrukin sarayındakı XIV zalından: [...] Karallu və Şurda ölkələrini, Kişesim və Xarxar şəhərlərini, madaylıların ölkəsini Bikni dağına kimi, məğlub etdim; Aşşurun zülmünü Ellipi ölkəsinin boynuna qoydum. Urartu ölkəsini viran etdim, Musasiri qarət etdim, Andia və Zikirtunu məhv etdim. Mannalılar ölkəsinin əhalisini sakitləşdirdim, dinc məskənlərdə yaşamağa imkan verdim.

33. Kipr adasında tapılan yazı: Karalla və [Şurda], Kişesim və Xarxar şəhərlərini, Ellipi və Madaylıların ərazilərini mən dağıtdım, onların toxumundan heç biri də qalmadı.

Mən Mannalılar ölkəsini, Andia və Zikertunu zəbt etdim. Musasir çarı Urzananı [ailəsi ilə birlikdə], ilahi Haldini və ilahə Baqmaştunu əsir etdim. Urartunun bütün ərazilərini döyüşə qaldırdım [...] və əhalisini [ömürlük] ağlar qoydum. [Urartulu] Ursaya olçatmaz Uauş dağında qırğın [törətdim]. Mənim güclü döyüşümdən o dəhşətə gəldi və öz əlləri ilə dəmir xəncərlə öz həyatına son qoydu.

Hamat ölkəsini, ucqar sərhədlərinə kimi dağıtdım onun döyüşçülərini əsir kimi Assuriyaya apardım. 300 döyüş arabasını, 600 atlı, qalxan və nizəli piyadasını onların arasından seçib öz hökmdar qoşunuma qatdım. Davakar assuriyalıları [...] Hamatda yerləşdirdim, öz müfəttişimi onlara hakim qoydum, onlara bac və vergi kəsdim.

34. Nayafehabad kəndində, Kangavardan 15 km şimal-şərqdə (İran), daş üzərində yazı: [...] Hamatayalı [...] o yıgdı. [Böyük ilə]hilərə andlarım [...] o inandı [...] o qaldırdı. Süvariləri, [...] möhkəm divarları mən ağır taran zərbəsi ilə dağıt[dım], onun döyüşçülərini öz [Aşşur şəhərimə [...]]. Mən öz canişinimi onlara hakim qoydum. Hamat [...]

[...] hakimliyimin 3-cü ilində Şundahul (və) Durdukka, divarlı qalaları [...]. Mannayalı tranzini, öz hökmdarlarını onlar saymadılar [...]. Aşşurun qoşunlarını mən gözdən keçirdim və bu şəhərləri zəbt etmək üçün Mannaya getdim. Mən onları darmadağın etdim [...], qoy[dum....], dolu kimi yağdım. Əhalini, əmlakı ilə birlikdə [...].

Hakimliyimin 4-cü ilində, mən Tabala getdim. Tuşayalı Kiakkunun Şmuxtı qalasını, [...Jonlardan fil dərisi, fil sümüyü, ebonit ağacından sandıq, bəzəkli paltar, kətan paltar, silah, döyüş ləvazimatı apardım. Onların hesabsız davarını, at sürülərini, eşşəklərini mən qənimət malı kimi apardım. Tabal (?) çarının vergisini [...]

Hakimliyimin 5-ci ilində Purattu çayının sahilində olan Karqamiş şəhərini zəbt etdim. Pisiri, onun çarı, Şemtaru ilə birlikdə [...] onun saray əmlakı ilə birlikdə, arvadını [...] qənimət kimi öz Aşşur şəhərimə apardım. Karqamişin-əhalisinin [...] Aşşurdakı kimi onlara həvalə etdim. Karqamişdə ələ keçirdiyim qızıl-gümüşü Aşşur, Nerqal [...] üçün Mannanı dağıtmağına və əhalini səpələdiyinə görə Aşşurun qəzəbi onu tutmuşdu [...] Rusa, şəhər [...] Aşşurun boyunduruğunu atan [...] onun vergisini [...], o qaçdı [...] bu ölkəni [...]. Mən Aşşurun çoxsaylı qoşununu yoxladım. Mən Mannalıları görə getdim [...] iki dəfə iki saatlıq, gün [...] saxsı qab kimi sındır[dım....], əlimə aldım. Onun əhalisini əmlakı ilə birlikdə [...] qoyun sayan kimi saydım. İzirtu, onun qalasını [...] İzirtu [...] o mənim ayaqlarımdan öpdü, [...] həyatını xilas etmək üçün o ayaqlarımdan yapışdı. Atları, qaramalı və davarı - onun vergisini aldım [...].

Mən Karallalı Aşşurleunu məğlub etdim. Bu geniş ölkəni, onun qoşunu ilə birlikdə qırdım. Mənim düşərgəmdə [...] öz Aşşur şəhərimə apardım. Karallanı onun əraziləri ilə birlikdə Lullume vilayətinə qatdım [...] çox artırdım. Əvvəlkindən artıq vergini və ağır işləri mən onlara həvalə etdim. Patta şəhərindən çıxdım, Nikkar şəhərinə yaxınlaşdım [...] Şurqadiyalı Nahri, Kutü ölkəsinin qalalarını [...], gündə əhalinin döyüş gücünü [...] onların [...] əmlakları ilə birlikdə, onların eşşəklərini, davar və qara-malını qənimət kimi apardım.

Şepa-şarrunu [...] üstə, şəhər başçıları [...]. Mən Hun-dir şəhərinə yaxınlaşdım. Kişesalı Belşarusur ətrafındakı şəhər başçılarına yalan danışdı [...] öz vergisini - at, davar və qara-malını - o mənə Hundir şəhərinə gətirdi. Mən onu öz düşərgəmdə aldım, vergi kimi hesab etdim. Qoşqu atlarını, zinət, qızıl, gümüş, bəzəkli paltar, kətan paltar, silah, döyüş ləvazimatını [aldım ...].

Məndən öndə gedən [...] İftar, mənim hakimlərim [...] onun mərkəzində mən ucaldım. Kişesim əhalisinə [...] vilayətinə əmin-amanlıq yaratdım [...], öz canişinimi onlara hakim qoydum.

Bit-Saqabini [...], qalaları arasında[...] Aşşura, mənim hakimimə olan borcları və ağır işləri yerinə yetirməyə onları məcbur etdim. Həmin vaxt Aşşura tabe olan Harharlılar, ağır işləri [...] yerinə yetirdilər. [...] öz şəhər başçılarını onlar qovdular. Atları, öz vergilərini, onlar dörd il ərzində saxlamışdılar. Onlar öz divarlarını bərkitmmişdilər və [...] əleyhinə [...]. Mən onları darmadağın etdim, böyük qırğın törətdim, onların döyüşçülərini payaya keçirdim [...], tamamladım. Mən onun məbədlərini tikdim və onun ilahilərini öz yerlərinə qaytardım. Aşşur, Sin, Şamaş, Adad, İftar [...] saysız [...] tökdüm. Arazişu ölkəsinin Yuxarı çayı, Bit-Ramatiyanın Aşağı çayı [...] aparmağa məcbur etdim.

Xarxardan çıxdım, [...] çayını keçdim, Zakruti şəhərinə yaxınlaşdım [...]. Zakrutidən çıxdım, Kurabli şəhərinə yaxınlaşdım, məndən öndəki hökmdarların görmədikləri Şapardalı Daikudan, [...] Uş[...]dan, [...]kullu, Biqali, Sik-ris, Bit-Uarqi uzaq ölkələrdən (vergilərini) aldım [...].

[...] o düşmən oldu onlara. Öz şəhərlərini tərk etdilər, öz camaatını və əmlaklarını yığdılar, Abrau dağına [...]. Mən silahımla zərbə vurub, onların qalan camaatını, atlarını, qatırlarını, öküz, qoyun, eşşəklərini qarət edib apardım [...] qırdım, dağıtdım, od vurdum.

Sikris ölkəsindən çıxıb, Arussa ölkəsinə yaxınlaşdım. Bu ərazini [...] birlikdə [...]. Pattus çayını keçib, Ukuta ölkəsinə yaxınlaşdım. Bu ərazinin əhalisi [...] məşəl kimi [...] öz qoşunumu onların məhsulu ilə doyunca yedirdim. Mənim [...] olan döyüşçülərim [...], onlar mənim üçün vergi kimi aldılar. Ukuta ölkəsindən çıxdım, Arusaka, uca dağı aşdım [...], Anzak[nie ölkəsinə yaxınlaşdım ...] ondan acı qışqırıqlar çıxırdı. Uriyakalı Karakka, düşmən [...] Anza[knie] ölkəsinin şəhərlərini [...]. Anzakniyedən çıxdım, yüksək Pattaşşun və Darue dağlarının arasında olan Upurua aşırımını keç[dim ....]. Oxatanları düzənlidə, Bustus şəhərinin məskənlərinə basqın etmək üçün göndərdim [...]. Dəstələr [...] Upuryalı [...], Aratıştılı Maştakkadan aldım. Bustuslu Raziştu, Kan[zabakani]li Uşra [...] Upur[ya ....] Razidatu, Bustus şəhərinin başçısına yalan söz dedi. O, öz ölkəsini atdı və uzaq [...]. Mən Datumbu ölkəsinə yaxınlaşdım. Kazabaka nili Uşradan at vergisini aldım. Datumbu ölkəsindən çıxdım, Karzinu şəhərinə yaxınlaşdım [...] vergini - atlarını aldım. Karzinudan çıxdım, Birnakan ölkəsinə yaxınlaşdım. Barika-nulu Satarbanudan, [...] Uppa [...] dan çıxdım. Saka ölkəsinə yaxınlaşdım. Harzianili Zardukadan, Kaya[...] İştəsukkadan vergi [aldım. Saka ölkəsindən] çıxdım, Daruye çayını keçdim, Ramanda ölkəsinə yaxınlaşdım. Şita[...], şəhər başçısı [...]. Ramanda ölkəsindən çıxdım və İrnisa ölkəsinə yaxınlaşdım. Vergini İrnisalı Şidirpaşuradan, Kabsili Bat[...].tiqurdan, əvvəlki hökmdarlara öz əlini uzatmayan [...] Ad[...].ti Uardattidən, onların həyatı [...]. Alaya ölkəsinin vilayəti [...]. Bir saatlıq düşərgə [...] Na[...].ku çayı [...] kim ki,

qələbə verdi [...] yorulmayan, döyüşə yarayan, dağları [...], xilas olmaq üçün [...] o tutdu, [mənim ....]. Aşşura, mənim hakimimə o boyun aydı.

Mən trnisa şəhərindən çıxdım, Uratas ölkəsinə yaxınlaşdım. [...] şəhəri, Azaş[...].dadan vergini [...]. [...]haqabta [şəhərindən], Urattus Burbuası ölkəsindən, Şumuşda Karkasiya şəhərindən, [...]zu Qinkir şəhərindən, [...]-an[...].nu Rurk[u] ölkəsindən [...], iki qoşqulu [...] aldım. Həmin vaxt mən stela dikəltdim. Bütün ilahlərin, mənim hakimlərimin heykəlini Hu[....] ölkəsində [...] mənim qələbəmi [...], qəhrəmanlığı [...]. Aşşur mənim dünyanın dörd tərəfində çaldığım qələbələrimi [...]. Hamı [...] şəhərdə [...] ölkəsində [...]. Gələcəkdə [...] kim Aşşura, bütün İgigi ilahlərinin hökmdarına [...] Assuriyanın hakimliyinə yalvarsa, bu stela [...] Aşşur [...] qoy o yaxından fikir versin və [...]. Kim [...] stelanı [...] yerindən [...] kim onu gizli basdırsa, ya çaya, ya palçığa atsa, ya yandırsa, [...] yerini onun [...] qoy göydə və yerdə yaşayan böyük ilahlələr öz qəzəblərini parıldatsın, qoy onları dağıtsın, onun nəslini ölkəsində [...].

35. Tang-i Var yazısı: Kermanşah şəhərindən 85 km şimal-qərbdə (İlahilərə və özünə tərifdən sonra) ... Mən Sippara, Nippura, Babilə qayğıkeşlik edən, əhalini qoruyan, bütün əzab çəkənləri yüksəldən, Bal[til] (Aşşur) şəhərinin əvvəl ləğv olunmuş vergi azadlığını yenidən bərpa edən, Harran şəhərinə [...] qapı, [əha]lini [...] müdafiəsi üçün yüksəltdim. Elamlı Humbanikaşın (qoşununu) səpələyən, Ka[ral]lu ölkəsini, Şurda ölkəsini, Ki[şes]im şəhərini, Harhar şəhərini, Maday ölkəsini, Elli[pi] ölkəsini dağıdan.

Geniş Urartu ölkəsini yıxan, [Musa]sir şəhərini (və) Mannalılar ölkəsini qarət edən, Andiya ölkəsini (və) Zikirtu ölkəsini məhv edən [...]. Bütün onların məskənlərinə qalib gələn [...].

(Qərbdə yerləşən ölkələr haqqında) Mənim silahımı yüksəldən böyük ilahlərin, [mənim hakimlərimin] qüdrəti və gücü ilə mən bütün düşmənlərimi qırdım. Günbatan dənizinin ortasındakı Yadnana ölkəsindən [Musu]ri sərhədinə kimi, Musku ölkəsini, geniş Amurru 61-kələrini, bütün Xatti [ölkəsini ....].

Bütün Qulium ölkələrini, uzaq Madaylılar ölkəsini, [...El]lipi ölkəsini, [Elam ölkəsinin] sərhədindəki Raşi ölkəsini, İdiqna çayının ətrafındakı İtu, Ru[bu, Hatal]lu, Labdudu, Hamranu, Ubulu, [Ru]ua, Li[tau] (tayfalarını), Surappu (və) Uqnu çaylarının ətrafındakı Qam[bulu], Hindaru, Pukudu tayfalarını (və) Suteyləri, Yadburu ölkəsinin səhra adamlarını nə qədər [varsa], Samuna şəhərindən Elamın sərhədində olan Bube (və) Til-Humban şəhərlərinə kimi, Karduniaş ölkəsini yuxarıdan aşağıya kimi, Bit-Emukan[i] ölkəsini, Bit-D[a]kuri [ölkəsini ...], Bit-Aşilani ölkəsini, Bit-Sa'allu ölkəsini [...], Bütün Kaldi ölkəsini nə qədər varsa, dəniz kənarındakı Bit-Ya[k]jin ölkəsini Dilmun ərazilərinə kimi [...], hamısını idarə etdim...

36. II Sarqonun arxivindən Arad-Sinin Assuriya dövlət carçısına məktubu: Dövlət carçısına, mənim ağama - sənin qulun Arad-Sin. Qamerayalı [Man]nalılar ölkəsindən çıxdı və Urartuya daxil oldu. O Hudiaade [...] şəhərindədir; Sarduri

[...] Tu-ruşpadadır. Uesi şəhər başçısının qasidi gəlib Urzanaya desin ki, [...] “qoy sənin [...] qoşunların [...] Puliyahlara və Surianayalara köməyə gəlsin. Bütün Urartu qorxu içindədir. Onlar qoşunlarını yığıb deyirlər: “Bəlkə biz onlara hücum edə bilərik, əgər qardan çox olmuşuq”. O ki qaldı onların dedikləri qənimət malına, o apardı, Arxu şəhərinin ölkəsində [...] çox [...]

37. Aşşurrisuaın kəşfiyyat məktubu: Çara, mənim hökmdarıma - sənin qulun Aşşurrisua. Əmin-amanlıq olsun çara, mənim hökmdarıma!

Urartuların dənizkənarı vilayətindəki məskənlərinə Mannalılar basqın etdilər, qırğın edib dağlara qalxdılar. Musasirin vilayət başçısı Abalukunu, Karsiparanın vilayət başçısı Tunbaun Mannalılar ölkəsinin sərhəddinə müdafiəyə çıxdılar. Urartulular Turuşpada qurban kəsir, bütün vilayət başçıları yanındadır.

38. Aşipanın məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, [sənin qulun] Asipa. Sağlıq olsun çara, mənim hökmdarıma! Qüdrətli olsun qalaları və torpaqları çarın, mənim hökmdarımın!

Mənim yanıma gələn çarın, mənim hökmdarımın üçüncü adamı mənə dedi: “Sənin müdafiəçilərin möhkəm olsun!” Müdafiəçilər çox möhkəmdir. Pulua şəhərinin üç hakimi və Danibani şəhərinin üç nəfəri yüklü heyvanlarla qarşımızda yığılıb. Biz onların qarşısında yığıq, diqqətlə izləyirik. Bütün əhali təhlükəsiz yerlərdədir; öküz və qoyun çayın bu tərəfindədir. Biz dayanmışıq və diqqətlə izləməkdəyik [...]

Çarın, mənim hökmdarımın mənə yazdığı yem haqqında. Burada Təmmuz ayında yağış olmur və su qıt olur, onda nümayəndələr və bütün məskən başçıları (dağdan) aşağı düşüb ot alırlar. Onlar onu quraqlıq yerlərdə satırlar.

Çar, mənim hökmdarım yazdığı İtuələr haqqında. Mən qoşun üçün soruşdum. Mən çara, mənim hökmdarıma bunu yazdım: “mənim ölkəmdəki İtuələrdən 500-dən artıq adam mənimlə birlikdə izləyir”. Niyə onlar Quzana şəhərinə gedirlər?

39. Hu-Teşubun məktubu: Çara, mənim hökmdarıma çox-çox salam! Sənin qulun Hu-Teşub! Çarımın, mənim hökmdarımın Urartulu haqqında mənə yazdığı, “tez yazın mənə hər nə eşitsəniz”. Mən yalan eşidəndə də [...] yazıram çara, mənim hökmdarıma! İndi [...] Marşevan ayında (VIII) [...baş]çılar.

Sımq: [...] A[....] şəhəri [...] qala olan [...]. Əgər onun üçün [işlər pis getsə] Mannalılar ölkəsində o qalacaq; əgər işlər onun üçün yaxşı getsə o Zikirtalılar ölkəsinə hücum edəcək. Budur mən eşitdiyim.

40. NN məktubu: İla[....] Andiya hökmdarımın oğlu, şahzadə [...], gəldi [...] müşayiət edən casus Nerqal-belu-usurla. 16 kürən at, 13 irqinu at, 14 qara at, 1 Harsaya ölkəsi atı, 1 tuanu at, 6 madyan at, 5 qatır - 51 atın hamısı Andiya şahzadəsindən.

Abat-şarri-usur, Mannanın casusu onunla gəldi. Soruşdum ondan: “qəbul hədiyyəsidiirmi səninnə”? O dedi: “[....], hər nə [...]”.

41.Tab-şar-Aşşurun məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun Tab-şar-Aşşur. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım!

Çar, mənim hökmdanın mə[nə ya]zdığı haqda: “niyə hakimlərin adlarını həkk etməmişən [relyeflərdə]? [Çar, mənim hökmdarım] bilir ki, bizim [...] mənəliklər tərəfə yönələn əvvəlki yürüşümüz [...] [qə]dim saray divarlarında [...] çəkilməmişdir. (Sınıq) çarların adları və rəsmi şəxslərin başlarında taqları [...] onların adları [...].

42.Şarru-emuranninin məktubu: [Çara, mənim hökmdarıma sənin qulun Şarm-emuranni. Sağ olsun çarım, mənim hökmdarım]!

Çarın, mənim hökmdarımın çar mühafizi [Nabu-ahu-usur] vasitəsi ilə göndərdiyi: “Nabu-ahu-usur gələndə, göndər bu yolla İnsabrinin oğluna” sözləri ilə əlaqədar həmin gün, qala rəhbərliyi içindən, etibarlı və sözdə qabiliyyətli olan Şamaş-ukin seçilmişdir. Çarın, mənim hökmdarımın bizə göndərdiyi həmin sözləri biz doldurduq bu qala rəhbərliyindən olan elçinin ağzına. O 4-cü günü çıxdı və getdi İzirtu şəhərinə. O qaydan kimi, çara, mənim hökmdarıma, onun bizə dediyi hər şey haqqında yazaram.

43.NNməktubu: Çara, mənim [m hökmdarıma] sənin qulun [...].!

Sağ olsun çar, mənim hökmdarım! O gün ki, Urartuluların [...] qoşunu və [...] Aza[...]nın biz [...] (sınıq) gəl[dik...] deyirdik: “Niyə [...] buğda yoxdur [...]?” Urartulular [...]dan [...] 7 [...] qalan [...].

44. Adad-issiyanın məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun Adad-issiya. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım! Mən, burada çar tabeliyində olan iki dəstə atlı döyüşçü göndərdim Sanha şəhərinə (və) Uluşia şəhərinə. Gedib gördülər onları, təchizatı buradan (alınmışdır) və taxıl payları da burada, onların kitabəsində təsbit edilmişdir.

Bunlar qabaqlayar onları və bunların müdafiəsi çox güclüdür. Çar, mənim hökmdarım şad ola bilər.

Çar, mənim hökmdarım bilir ki, Kubaba-ilaya dil ustasıdır. Mən onu Tikriş şəhərinə göndərdim və o bizə bu dəqiq xəbəri verdi. Biz vasitə ilə göndəririk onu çara, mənim hökmdarıma.

Bütün bu vaxtı mən mənəliklərin sərhədində düşərgə salmışam, dul (arvadın) oğlu mənim qarşımda sərhədin o tərəfində düşərgə salıb.

Həmin gün Nerqal-belü-usur bura gəlib mənə əmr verdi ki, çıxış edim. Mən mənəliklərin ərazisinə girdim. Öz “üçüncü adamımı” göndərdim onun yanına, dedim “çıkış et”. O dedi ki, xəstələnib. Mən dedim “qoy sənin oğlun gəlsin”! O dedi: “o da xəstələnib”. Mən öz qardaşımı öz qoşunumla göndərəcəyəm. Mən göndərdim “üçüncü adamımı”, lakin o hələ görünməyib. Qalan şəhər hökmdarlarının qoşunu mənəliklədir.

45. NN məktubu: (Əvvəli sınıb) [...]da, dul (arvadın) ev[i...] Aşşurlei [...] gəldi [...] o sağlamdır və [...]. Nabu-hamatua mənə yazıb ki, Aşşur-le[i] gedib Ulisunun yanına, və Ulisunu Aşşur-leiyə 5 at verib. Nabu-Hamatua mənə

göndərilən gil lövhədə ona verilən atların rəngini sadalayıb. Mən də Nabu-Hamatuanın məktublarını ötürdüm Ninevaya və onlar oxuyarlar hökmdarıma. Hökmdar mənə yazdığı kimi, hərəmbaşçısı Aşşur-lei Nabu-Hamatuanın yanındadır. Artıq, o üç ildir ki, qaçıb Nabu-Hamatuanın yanına. Ona görə onu bu şəhərdə tutmaq mümkün deyil. O, öz ölkəsində olanda, onu mənim yanıma gətirərlər. Çarın, mənim hökmdarıma mənə yazdığı tacir Bel-ahheylə mən gizli söz göndərəcəyəm ki, onlar onu mənim yanıma göndərsinlər, (onda) mən göndərəm onu çara, mənim hökmdarıma (sınıq).

46. Adad-issiyanın məktubu: Çara, [mənim hökmdarıma] sənın qulun Adad-issiya. Sağ ols[un çar, mənim hökmdarım]! Çarın, mənim hökmdarıma mənə yazdığı barədə: “Niyə mənə mənənnalılar barədə eşitdiyinizdən heç bir xəbər göndərmirsiniz?”. O gəldi bizim sərhədimizə, qurban kəsdi və qayıtdı; [...get]di onun hüzuruna, salamlar [...]. elçilər gəl[di ....] Bar[....] şəhəridən, salamlar [...]. (sınıq).

[...] nələri varsa [...]. O (NN) adam haqqında çar, mənim hökmdarım mənə [yazmışdı]: “Niyə o [...] mənim hüzuruma?” O [...], o [...]. Salamətçılıq olsun [...] onların səfərində [...]. (sınıq)

47. Şamaş-bel-usurun məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənın qulun Şamaş-bel-usur. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım!

Təcili xidmət barəsində çar, mənim hökmdarım Arbailayalının vasitəsi ilə mənə yazmışdı: “Niyə burada heç bir təcili xidmət yoxdur?” O, mənim yanıma çar müdafiəçisi Ubru-Harranla birlikdə gələndə, mən Urzuhina şəhərində onlar gələndən qabaq Urbu-Harranın istifadəsi üçün iki qatır hazırladım. O, onları götürdü Arrapxaya kimi, Arbailayalının istifadəsi üçün hazırlanmış 2 qatırla Mazamu ölkəsinə getdi. Qoy çar, mənim hökmdarım soruşsun, mənim düzəltməmişəm Dur-Taliti şəhərində qatır qoşulan yer, Taqalagi şəhərində qatır qoşulan yer! O Urzuhinadan gələndə onun istifadəsi üçün iki qatır var idi. Bir təcili xidmət yerindən o birinə kimi, Arakdi şəhərinəcən (getmək üçün).

İndi o gələndə, çar, mənim hökmdarım hara onu göndərsə, mən Urzuhina şəhərində onun istifadəsi üçün Dur Taliti şəhərinə kimi (getmək üçün) iki qatır hazırlayacağam [...].

Çar, mənim hökmdarım bilir ki, Arzuhina yol qovşağında yerləşir; Urzuhinadan Arakdiyə kimi məsafə heyvan uçun çətindir. Çar, mənim hökmdarım əmr verə bilərmə ki, Dur-Atanateda qatır üçün təcili yer olsun, onda biz bir-birimizi dəstəkləyərək.

Çar, mənim hökmdarım mənə cinayətkarlar barədə yazmışdır: “Onlar baş kahin məmurlarına Babite (dağında) nucum etdilər”. Mən soruşdum və izlədim, belə iş olmayıb və biz eşitməmişik.

Çar, mənim hökmdarım, mənə yazıb: “Əgər cinayətkarları tutmasan, inan, sən özün ödəməli olacaqsan”. Cinayətkarlar Arrapxadan (və) saray carçısının vilayətindən dəstəyə birləşdilər və buraya yürüş etdilər. Mən indi [döyüşçüləri]

apardım - gözləsinlər. Əgər onları tutsalar, cara, mənim hökmdarıma gətirərlər. İndi isə Urzuhina yaxınlığında tutulan, [sartinnu] evindən olan cinayətkarları çara, mənim hökmdarıma [göndərirəm].

48. NN məktubu: Əvvəli sınıb. Burada [...] mən ona belə əmr verdim [...] [o dedi]: [...] harada [...] onlar göhdərildi [...] sağa və sola cürbəcür tapşırıqlarla. [...] mən Sare şəhərindən Dur-Atanate şəhərinə mən keçdim, Dur-Atanate şəhərindən Dur-Taliti şəhərinə Arrapxalılar [...] keçdi, [...]yənə mən Dur-Taliti şəhərindən Azari şəhərinə kimi keçdim (sınıq).

49. NN məktubu: Mannuki-Aşşur müdafiəçi, Buzi Kitirata şəhərinin sakini, Giki mannalıların tərcüməçisi, Adakupa Zikitayların elçi[...] danışdım onlarla. Mən gedəcəyəm. Bir at, bir qalxan (və) kətan paltar [...] təqdim olunmayıb.

50. NN məktubu: Müdafiəçi Marduk-bani-ahhenin gətirdiyi bir madyan at, mannalıların xəzinə evində olan dörd at, Para'udanın Burtu şəhərində olan doqquz at. Cəmi 14 at ət üçün. Kislev (IX) ayı [...] gün, Tab-şa[r-Assur] eponimliyi ili.

51. Aşşur-belu-usurun məktubu: Çara, [mənim] hökmdarıma, sən[in qulun] Aşşur-belu-usur. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım! Çarın, mənim hökmdarımın ölkəsi rahat olsun!

Çar, [mənim hökmdarım, mənə yazdığı] Ezi haqqında: “Gəl ona üç nəfər göndərək [...], onunla danışacaqlar [...] Zalaya və [...]” - mən getdim [...] onlar çıxıb getdilər [...] Mannalıl[ar...].

(Sınıq): Mən təy[in etdim], kim gəlsə [...]ları] qorumaq [...], lakin, Bit-Kapsualı[lar yi]yəsiz atları əhatəyə alıb yığdılar [...] və onları öldürdülər. Mən çarımdan qorxuram, (çünki), bir [dənə də olsun o at]lardan qaytara bilmədim.

İndi, şəhərlər başçısı Nalhiti şəhərində tarlaya 4 [at] çıxarmışdı və yenə onlar gəldi və bunları öldürdü. Yenə də onlar beş, ya altı dəfədir ki güc göstərirlər. Mən hökmdarımın qarşısında qorxu içindəyəm; hökmdarım nə deyəcək?

52. Nabu-beluka'inin məktubu: Çara, mənim hökmdarıma - sənin qulun Nabu-belukain. Sağlıq olsun çara, mənim hökmdarıma! Çarım, mənim hökmdarım rahat olsun, ətrafımızda olan Matayalılar sakitdirlər.

Çar, mənim hökmdarım mənə yazmışdı ki: “Uriyakkalı Karakkunun oğlunu tutub dama salın və Rametini onun yerinə təyin et!” Mən Karakkunun oğlunu tutdum və dama saldım, çarın, mənim hökmdarımın yazdığı kimi biz Rametini onun yerinə təyin etdik. Aşşursab[tanni] onu qəbul etdi. Uriyakkalılar ona əylməyə razı olmayıb, dedilər: “İr- | tukkanunun oğlu [...] (sınıq).

[...] göndərdim [...] çara, mənim hökmdarıma [...]

53. Mannuki-Ninuanın məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun Mannuki-Ninua [sağlıq olsun çara, mənim hökmdarıma]! Çarın, mənim hökmdarımın ölkəsi rahat olsun!

Çarın, hökmdarın mənə yazdığı Zabqaqayalar haqqında: “Soruş və fikir ver onların gəlişinə, gedişinə və mənə yaz”. Onlar İndi Daltanın evindən qayıtdılar, keçdilər Kuluman (şəhərinə), onun qardaşları ilə birlikdə və qaldılar orada. Mən isə

getdim və Kulumayalılarla müqavilə bağladım və onları sakitləşdirdim, onda bunlar da (Zabqaqayalılar) sülh [bağladılar onunla. Zabqaqa şəhəri haqqında onlar yalvararaq mənə dedilər: “Qaytar bizim şəhər başçısını və qoy onu bizim üstümüzdə”! Mən [dedim onlara ne]cə ki çar, mənim hökmdarım mənə [yazm]ışdı: “Çar sizin şəhər başçınızı tutub [...] Matayalılar onun haqda fikir [...] Zab[qaqa...]. Mən verəcəyəm sənə [...] qaytar onu [...] Mən [onlarla] danışıandan sonra onl[ar dedilər]: «[...] çıxın Kulumandan [...] Asrukanunun və [...] -irin, Sikris şəhərindən [...]]. Sülhə görə onlar öldürmədi məlumatçıları [...] dan mənim yanıma.

Mən onlara qırmızı paltar geydirdim, [onların biləklərinə] gümüş biləzik taxdım və belə dedim: “Keçmişdə Nabu-belukainin sərəncamında olan kimi durun. Hər nə biləndə ona xəbər verdiyiniz və dediyiniz kimi, indi mənim sərəncamımda durun və Matayadan əşidilən hər bir yenilikləri göndərin mənə! Mən qoruyacam sizi Nabu-belukain sizi qoruduğu kimi və sizin haqqınızda yaxşı sözlər deyəcəm çara, mənim hökmdarıma”.

Onlar da mənə belə dedilər: “Çar bizə əmr verib [Karşarrukin] hakiminin sərəncamında duraq, indi də biz sənin sərəncamındayıq, biz çarın tabeliyindəyik” [...]ki]mə Nabu-belukain [...], mən göndərdim [onlara...]. Onlar [...] mənim qarşımda [...]. Müq[avilə bağ]ladılar [...] bi]zimplə, belə biz [...],,

Onlar da deyir: “Siz isə gəlin öz [...] və müqavilə bağlayın bizimlə Satarnu şəhərinin yuxarı sərhədində. Biz sakitlik yaradarıq”. Hələlik mən xoş danışıram onlarla, çar, mənim hökmdarım gələcək sərəncamları göndərəne kimi..

54. Mannuki-Ninuanın məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun Mannuki-Ninua. [Sa]ğ olsun çar, mənim hökmdarım! Ölkəsi sala[mat ol]sun çarın, mənim hökmdarımın!

[Çarın], hökmdarın, mənə yazdığı haqqında: ! “Get Mataya ölkəsinə əyanlarla birlikdə!” Mən getdim onlarla. Çarın [ilahi]ləri əmin-amanlıq təmin etdi və biz salamat qayıtdıq. Mən buradayam, Kar-Şarrukində. Mən şirli kərpiclərdən böyük bina tikdim. Biz tarla sahələrini becərdik və öz işimizi gördük. Çar, mənim hökmdarım şad ola bilər.

55. Mannuki-Ninuanın məktubu: [Çara, mənim hökmdarıma, sənın qulun Mannuki-Ninua! Sağ olsun çarım, mənım hökmdarım! Ölkəsi] salamat olsun çarın, mənım hökmdarımın!

Çarın, hökmdarın [Asruka]nu haqqında yazdığı - əgər çarın, hökmdarımın ilahiləri elə etsələr ki, o mənım əllərimə düşsün, çar hökmdar mənə yazdığı kimi, onu çara, hökmdarıma göndərəm. Elə də çarım, hökmdarım mənə Kulumanayalar haqqında yazırdı: “Onlarla xoş danış!” Mən həmişə onlarla xoş danışıram. [...] onların ləvazimatı [...] 20 nəfərlə.

(Sınıq): [...] -şita İrtukkanunun [oğlu], Uriaka şəhərinin başçısı, əyanlar onun yanından gedəndən sonra, mənım yanıma gəldilər, qalan vergini gətirdilər və o, əyanlara verildi.

Çarın, mənim hökmdarımın əyanları yaxşıdırlar. Onlar Ellipi ölkəsinə keçdilər.

56. Nabu-remaninin məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun Nabu-remani. Sağlam olsun çar mənim hökmdarım! Mən Parsuanın məlumatçısını gördüm (o dedi): Zalipayalılar çıxıblar; onlar əllərində yüz atla çıxıblar. Onların arasından 4 döyüşçü səhraya qaçıb və Nikkur şəhərinə gəlib. Onlar deyirlər: “Biz öz ölkəmizdən at gətirirdik, ancaq mənəhlilər (onları) öz ölkələrində saxladılar”.

İndi mən çara, mənim hökmdarıma yazıram: “Qoy çar, mənim hökmdarım mühafizəçi göndərib Zalipayaların dediyini eşitsin. Bəlkə onlar [atları] gətirərlər. Mən çara, mənim h[ökmdarıma] çatışmayanları təchiz edəəm”.

57. NN məktubu: Əvvəli sınıb: [...] 50 nəfərə yaxın adam Nikura, mənim [hüzuruma] gəldi. Mənim sərəncamımda olan adamlardan [I]35-i ölüb. Kar-Şarrukindən karvan gələndə mən, onlara (taballılara) sifariş göndərdim ki, önlərin tutulmuş atlarını mənə gətirsinlər və onların qaramalını, qoyunlarını, arvadlarını mənə versinlər. Çar müdafiəçiləri onların qaramalını, qoyunlarını və arvadlarını tutdular, (lakin) onlar ehtiyac qarşısında qaçdılar. Əgər onlar doğrudan da ehtiyac qarşısında qaçdırlarsa, onlar gərək mənim yanıma gəlsinlər. Nə üçün mənəhlilər tərəf getdilər? Çarın, mənim hökmdarımın, ilahilərinə (and içirəm): Mən bilmirdim ki, [ta]balayalılar qaçaçaqlar. Mən bu haqda Madayadan çıxanda eşitdim. Mən (sifariş) göndərdim Manaya, Mazamua, Haban ölkələrinə və onlar Manadan onların arasından bir neçə adam gətirdilər.

İndi çar mənə yazdı və mən əsirləri təmin edirəm. Çar, mənim hökmdarım mən səhlənkər olsam, ya heç nə eləməsəm bilər. Qoy çarım, mənim hökmdarım baxsın [...] Nikur, Tizu, Kiquhtu və Kizahazi şəhərlərinə, düşmən sərhədində yerləşən və tərk edilən qalalara: əgər mən onlardan birini bərpa etsəm cinayətmə olar? Qoy çar məni haqlı cəzalandırsın.

Çar (mənə) 2000 (qoşun) verdi. Ya çarın hərəm başçıları, ya müdafiəçiləri gəlib [...] ehtiyatları [...] vilayətdə [...] onlar gö[rə] bilərlər]. (Sınıq) Qaçanların 20 nəfəri [...]

58. İssar-şumu-ikişanın məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənin qulun İssar-şumuikişa! İndicə Zikertayalının casusları gəldilər. Urartayların Zikertaya gedən canişinləri onlarla bir yerdə əsir kimi gəlirlər.

Məndə olan gümüşü qaldırdım və qalada yerləşdirdim, Zikertayalının dediyi: “mən atları sizə, Paşşatu ölkəsinə göndərəcəyəm” sözlərinə (ümidliyə).

İndi məmurları sıxışdırmaq lazımdır, çünki məmurlar sözlərini geri almağa çan atırlar, “biz bu barədə bizim hökmdarımızdan eşitməmişik” deyirlər. Çar ikinci məmurdan soruşa bilər, o bilir ki, o əmr verib turtana.

59. Allabriyanın hakimi Bel-iddinanin məktubu: Çara, mənim hökmdarıma, sənın qulun Bel-iddina! Urartayadan olan xəbərler: Andiyalıların elçisi və Zikirayalıların elçisi Uasiyə gəldilər və ona dedilər: “Aşşur çarı üstümüzə gəlir”. Elçiləri görəən günü o Zikitiya (Zikirtu) tərəf çıxdı, o özü qoşunu ilə birlikdə.

Hubkayalılar da onunla beş keçid getdi. (Onda) o geri qayıtdı və öz ayanlarına əmr verdi: “Yığın öz qoşunlarımızı. Mən özüm Aşşur çarının əleyhinə çıxış edəcəyəm”.

Bunlar məlumatçılardandır, hərbi hazırlıq haqqında məlumatçılardan.

60. II Sarqonun oğlu Sinaxxeribin kəşfiyyat məktubları: A. Çara, mənim hökmdarıma, [sənin qulun] Sinnaxerib. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım! Aşşur rahat olsun, məbədlər salamat olsun, hökmdarın bütün qalaları salamat olsun. Çarın, mənim hökmdarımın, ürəyi qoy lap şad olsun!

Onlar [Kummenin istehkamında] işləyirdilər; işləri [.... gedir]di. Gözətçi Ariye (xəbər) yanıma gəldi: Ukayalı Urartu çarına yazıb ki, Aşşur çarının [çanişinləri] Kummedə istehkam tikirlər və Urartu çarı öz çanişinlərinə əmr verdi: “Yığın öz qoşunlarımızı, gedin Aşşur çarının çanişinlərini Kummedə diri tutun və mənim yanıma gətirin”. Mən hələ dəqiq bilmirəm. Artıq, eşidən kimi, mən tezliklə şahzadəyə yazacağam ki, tez qoşunlarını mənim yanıma göndərsin”. Budur Ariyenin xəbəri.

Ululu ayının 11-ci günündə, mən Aşşur-risuanın məktubunu aldım: “Urartulular, Zikirtayaların təhlükəli işində məqsədlərinə çatmadılar və əliboş qayıtdılar. O, öz qoşunları ilə Uaysi şəhərinə getdi, ora daxil oldu və öz qüvvələrini orada qoydu. Özü ilə bir qədər qoşun götürüb, oradan çıxdı və mannalıların ərazisinə soxuldu. Mən hələ bu müdaxilə barədə eşitməmişəm, əgər eşitsəm dərhal sizə yazaram.

Mənim qarşımda olan çanişin də Uaisidə idi; mən eşitmişəm ki, o, çar gedəndən sonra çıxıb qaçdı, lakin onu.. Uasidən çıxanda heç kim görməyib. Onlar mənə tərəf gedən yolları yaxşılaşdırırlar, körpülər tikirlər. Mən bu barədə nə eşitsəm - o qoşunlar ilə, ya da özü də olanlarla çıxacağı haqqında dərhal yazaram şahzadəyə”. Bu Aşşur-resuanın xəbəri idi.

Arzabiyalı mənə belə yazır: “Ukkiyalı deyəsən məndən gizlədir; nə üçün o məni dağıtmaq istəyəndə siz dinmirdiniz? Mən öz mühafizəçimi Ukkiyalıya göndərdim: Arzabiyalılarla mübahisəmiz yoxdur! Çar gəlsin, [mən ha]kimlik edərəm aranızda!”.

Mannalıların elçisi gəldi, mənə görüş hədiyyəsi kimi at gətirdi və mannalıların salamlarım çatdırdı. Mən ona (əlvan) paltar geydirdim və qoluna gümüş qolbaq taxdım.

Sadudayalılar vergilərini Kalkaya gətirdilər; mən onu qəbul etdim, möhürlədim və sarayımda yerləşdirdim. Bu məktubu mən çara, mənim hökmdarıma, ululu ayının 11-ci günündə göndərdim.

B. Çara, mənin hökmdarıma, sənin qulun Sinaxxerib! Sağ olsun çar, mənin hökmdarım! Aşşur salamat olsun, məbədlər salamat olsun, hökmdarın bütün qalaları salamat olsun, çarın, mənim hökmdarımın, ürəyi qoy lap şad olsun!

Ukkayalılar mənə (xəbər) gətirdilər: Urartu çarının qoşunu Qamir ölkəsinin əleyhinə olan yürüşdə tamamilə qırıldı. On bir sərkərdə, qoşunu ilə

birlikdə, məhv oldu. Onun baş sərkərdəsi və iki sərkərdə [əsir götürüldü]. O (özü) gəldi [...yola], gəldi ölkəsinin [...] dayandı [...]. Bu, Ukkayalıların xəbəri idi.

Aşşur-resua mənə belə yazdı: Qabaq göndərdiyim xəbər Urartuluların dəhşətli qırılması haqqında idi. İndi onun ölkəsi yenə sakitdir və onun hər vilayət başçısı öz vilayətinə gedir. Kakkadanu, baş sərkərdə, əsir götürülüb. Urartu çarı Uazaun vilayətində yerləşib. Bu, Aşşur-resuanın xəbəri idi.

Nabu-lei, Biratenin başçısı, mənə yazır: Mən sərhəd boyu olan gözətçilərimə Urartu çarı haqqında, yeni xəbərlər barədə (sorgu) yazdım. Onlar (bunu dedilər): “Onun qoşunu gimmerlərə qarşı olan yürüşdə tamamilə darmadağın oldu. Onun üç sərkərdəsi qoşunu ilə birlikdə qırıldı; o özü qaçıb öz ölkəsinə keçdi, lakin onun ordusu hələ qayıtmayıb”. Bu Na-bu-le'in xəbəri idi.

Musasirli, onun qardaşı və oğlu Urartu çarını salamlamağa gəldilər və Hubuşkiyalıların numayəndəsi də onu salamlamağa gəldi. Bütün sərhəd boyu olan gözətçilər mənə oxşar xəbərlər göndərdilər. Onlar mənə Tabaldan Ahatabişin başçısı Nabu-Lein məktubunu gətirdilər. Mən də vasitə ilə çara, mənim hökmdarıma, (göndərdim).

C. Salamlardan sonra: [...] Utualı [...] İştahup şəhərindən indi mənə gətirdi [...]rattadan. Mən ondan Urartulular haqqında soruşdum, o da mənə dedi: “Qimmerlərin əleyhinə yürüşdə Urartulu [və onun oyanları] darmadağın olmuşlar və onlar çardan, mənim hökmdarımdan bərk qorxurlar. Onlar titrəyir və dinmirlər, arvad kimi və heç kim [...] çara, mənim hökmdarıma. Vəziyyət çox yaxşıdır. Yeni xəbərlərdən - Urartulular çıxır [...]dan, mannalıları çarının [məmu]ru [...] öküzlər və qoyun. (Sınıq)

61. NN məktubu: Əvvəli sınıb. Arpadu şəhəri [...] demək belə. İndi (qoy) Ullusunu özünü qorusun [...] və məktub [...] sənə göndərdiyim [...] içində [...] (sınıq). [...] mən dedim, Ullusunu [...] (sınıq).

62. Xorasabad sarayındakı “Təntənəli yazıdan”: Mannalı İranzunu, mənim boyunduruğumu daşıyan sadıq qulu, tale aparanda və mən onun taxtına Azanı, onun oğlunu əyləşdirəndə, Urartulu Ursa öz sözünü Uişdişin adamına, Zikertunun adamına, Misiandiyanın adamına, Mannanın böyük canişinlərinə göndərdi və onlarla yalan danışdıqlar apardı. Onlar öz hökmdarları Azanın meyitini əlçatmaz Uauş dağında atdılar. Öz atasının taxtına əyləşən Mannalı Ullusunu Urartulu Ursaya arxalandı və özünün 22 qalasını ona bəxş etdi. Ürəyimin qəzəbi ilə mən ilahi Aşşurun saysız-hesabsız qoşunlarını yığdım, şir kimi nərildədim və üzümü bu ölkələrin fəthinə yönəltdim. Mannalı Ullusunu mənim yürüşümün yaxınlaşdığını görüb, öz şəhərindən çıxdı və qorxu içində gizli əlçatmaz dağda yerləşdi. Onun çar şəhəri İzirtunu, onun möhkəm İzibia və Armed qalalarını zəbt etdim və odda yandırdım. Əlçatmaz Uauş dağında mən Urartulu Ursayın qırğına uğratdım və onun hökmdar nəslindən 250 (nəfəri) ələ keçirdim. Onun 8 vilayətini, ətrafına divar çəkilən 55 möhkəm şəhərini, 9 əlçatmaz qalası ilə birlikdə, zəbt etdim və yandırdım. Mannalı Ullusunun 22 qalasını ondan aldım və Assuriyanın

hüduklarına daxil etdim. Tuaya ölkəsinin 8 qalasını Andiyalı Telusinanın vilayətinə kimi fəth etdim. Mən 4200 sakini, onların sürüləri ilə birlikdə əsir etdim. Zikertulu Metatti mənim silahımdan dəhşətə gəldi və özü öz ölkəsinin adamları ilə birlikdə meşəlik dağlara qaçdı, onların yeri də tapılmadı. Mən Pardanı, onun hökmdar şəhərini yandırdım, ətrafındakı 23 möhkəmləndirilmiş şəhəri zəbt etdim və oradan əsir apardım. Metattiyə bel bağlayan Mannalılar ölkəsinin Şuandaxul və Zurzukka şəhərlərini zəbt etdim və oradan əsir apardım. Mən Uişdişli Baqdattinin dərisini soydum; Dayukkunu ailəsi ilə birlikdə köçürdüm və Amattuda yerləşdirdim; Mannalı Ullusunu əlçatmaz dağlar arasında mənim etdiyim işlər haqqında eşidəndə, quş kimi uçub gəldi və mənim ayaqlarımı qucaqladı. Mən onun saysız-hesabsız günahlarını bağışladım, onun cinayətlərini unuttum, ona mərhəmət etdim və onu öz hökmdar taxtına öyləşdirdim. Mən Ursa və Metattidən aldığım 22 qala və 2 möhkəmləndirilmiş şəhəri ona verdim və onun dağılmış ölkəsinə bərpa etdim. Mən öz hökmdar təsvirimi hazırlatdım, onun üzərində hakimim Aşşurun qələbələri haqqında yazdım, onu gələcək zamanlar üçün onun çar şəhəri İzirtuda dikəltdim. Nairi ölkəsinin Yanzusundan, onun möhkəmləndirilmiş şəhəri olan Hubuşkiyada at, davar və qaramal vergisini aldım.

Karallı Aşşurle və Allabriyalı İtti Aşşurun boyunduruğunu atıb, ona hörmətsizlik etmişlər. Mən Aşşurlenin dərisini soydum, Karallanın bütün sakinlərini və İttini ailəsi ilə birlikdə Amattuya köçürdüm.

Sukkia, Bala, Abitikna, Pappa, Lalluknu şəhərlərinin əhalisini yerləridən qoparıb Damaşku və Hattuda yerləşdirdim. Niksamına ölkəsinin 6 şəhərini zəbt etdim. Şurqadia şəhərinin hakimi Şepaşarrini öz əlimlə tutdum. Bu şəhərləri Parsuas hakimliyinə qaytardım. Kişəsimli Belşarusuru mal-dövləti, sarayının xəzinəsi ilə birlikdə Assuriyaya gətirdim. Öz müfəttişlərimi onun şəhərlərində hakim qoydum. Ona Kar-Urta adını verdim. Öz hökmdar təsvirimi hazırlatdım və orada qoydum. Sərhədlərində olan 6 şəhəri zəbt etdim və onun hakimliyinə verdim.

Harharlı Kibabanı mühasirəyə aldım, zəbt etdim; özünü, ölkəsinin əhalisi ilə birlikdə, qənimət kimi saydım. Bu şəhəri bərpa etdim, əlimə keçən camaatı orada yerləşdirdim, öz müfəttişimi onlara hakim qoydum, ona Kar-Şarrukin adını verdim, Aşşurun, mənim hakimimin silahını ucaltdım, öz hökmdar təsvirimi orada dikəltdim. Sərhədlərində olan 6 vilayəti zəbt etdim və onların hakimliyinə verdim.

Kişəşlu, Kindau, Bit-Baqaya, Zaria şəhərlərini mühasirəyə aldım, zəbt etdim. Onları bərpa edib, Kar-Nabu, Kar-Sin, Kar-Adad, Kar-İştər adlarını verdim. Mən madaylıları fəth etmək üçün sərhəddəki Kar-Şarrukini möhkəmləndirdim. Madaylıların 34 vilayətini zəbt etdim və Assuriyanın hüduklarına daxil etdim. İllik vergini - atlarla - mən onlara həvalə etdim. Bait-ili vilayətinin Eriştana şəhərini ətrafındakı məskənlərlə birlikdə mühasirəyə aldım, zəbt etdim, əmlakını əlimə keçirdim. Vergilərini saxlayan Aqazini, Ambandanı və Arabianın şərq sərhədindəki Maday ölkələrini sökdüm, dağıtdım, yandırdım.

Ellipili Taltanın, mənim boyunduruğumu daşıyan sadıq qulun ölkəsinin sərhədində olan 5 vilayət onun əleyhinə üsyan qaldırdı hakimiyyətinə tabe olmadı. Mən onun köməyinə getdim, bu vilayətləri mühasirəyə aldım, zəbt etdim; əmlakları ilə adamlarını, saysız atlarını, bol qənimətlərini Assuriyaya apardım.

63. II Sarqonun Urartu ilə mübarizəsi haqqında ilahi Aşşura yazdığı məktub (e.ə. 714-ci il):

51. ultu^{KUR} Par-su-áš at-tu-muš a-na^{KUR} Mi-is-si nag-i-i ša^{KUR} Ma-an-na-a-a ak-ti-rib

52. ^mUl-lu-su-nu a-di niše^{mes} mati-šu i-na tag-mir-ti lib-bi šá e-peš ar-du-ti i-na^{URU} Si-ir-da-ak-ka bir-ti-šu ú-ka₄-'a gir-ri

53. ki-ma^{LU} šú-ut rēši^{mes} -ia^{LU} bel-pahati^{mes} ša^{KUR} Aššur^{ki} vēmē^{mes} karāne^{mes} a-na ta-kul-ti um-ma-ni-ia ka-ri-e iš-pu-uk-ma

54. mār-šu rab-ú it-ti še-di-e šul-ma-ni ú-šat-li-man-ni-ma a-na gun-ni šar-ru-ti-šu ip-kid-da na-ra-a-šu

55. sisē^{mes} rabute^{mes} simdāt ni-i-ri alpe^{mes} ú sēni^{hi.a.} mada-ta-šu am-pur šú-ma-aš-šu tur-ri gi-mil-li- šú il-bi-na ap-pu

56. šēpe^{KUR} Ka-ak-mi-i^{LU} hakri lim-ni ultu ki-rib māti-šu pa-ra-si-im-ma šá^m Ur-sa-a i-na tap-de-e-seri sup-pur-ta-šu šá-ka-ni

57. ^{KUR}Ma-an-na-a-a sappa-naa áš-ri-šu tur-ri ali^{LU} nakri-áu i-na li-ti uz-zu-zi-im-ma ma-si-e mal lib-bi

58. šu-ú a-di^{LU} ra-ban-ni^{LU} šá-kín-te₄-im māti-šu ú-sal-lu-ni-ma i-na pa-ni-ia eli ir-bi rit-ti-šu-nu ip-tas-ši-lu ki-ma kal-bi

59. ri-e-ma ar-(ši)- šú-nu-ti-ma ut-nin-ni-šu-nu al-ki at-mú-šu-nu ša te-nin-ti aš-mi-ma ak-bi-šu-nu a-hu-lap

60. aš-šu da-na-ni šú-tu-ri šá^D A-šur^D Marduk iš-ru-ku-ni-ma eli kul-lat mal-ki ša kiš-šá-ti ú-šar-bu-ú kakke^{mes} -ia

61. sa-kap^{KUR} ur-ar-ti tur-ri mi-is-ri-šu-un niše^{mes} -ia na-a-a dal-pa-a-te šup-šu-pi ak-bi-šu-nu-ti-ma ir-hi-su libbu

62. ša^m Ul-lu-su-nu sarri be-li-šu-nu^{giš} paššuri tak-bit-ti ma-par-šu ar-ku-su-ma eli ša^m Ir-an-zi a-bi a-lid-di-šu ú-šak-ki^{giš} kussi-šu

63. šá-a-šu-nu it-ti nise^{mes} ^{KUR}Aššur i-na^{giš} paššuri pi-da-a-ti ú-še-šib-šu-nu-ti-ma ma-par^D Aššur ú ilāni^{mes} māti-šu -nu ik-ru-bu šarru-ti.

Aşşura, ilahiləri yaradana, böyük hakimə, Ehursaqqal-kurkurrada yaşayana, onun böyük məbədinə, möhkəm-möhkəm sağlıq olsun!

Tale ilahilərinə və ilahələrə, Ehursaqqalkurkurrada yaşayanlara, onların möhtəşəm məbədinə möhkəm-möhkəm sağlıq olsun!

Tale ilahilərinə və ilahələrə, Aşşur şəhərində yaşayanlara, onların möhtəşəm məbədinə, möhkəm-möhkəm sağlıq olsun!

Şəhərə və onun əhalisinə salam! Saraya və orada yaşayanlara salam! Şarrukinə, nurlu kahinə, sənin böyük ilahiliyyənin riyət edən qula və onun qoşununa möhkəm-möhkəm sağlıq olsun!

Dumuzu ayında, xalqların iradəəsi bərkiyən ayda, ilahilərdən ən qüdrətli, Ninurta'nın cəsəratlı böyük oğlu Enlilin ayında - qədim kitabədə müdrüklük ağası Niniququq tərəfindən qoşun yığmaq və düşərgə salmaq üçün buyurulmuş ayda mən Kalhu şəhərindən, mənim çar şəhərimdən çıxdım və Yuxan Zaban çayını, onun daşqın vaxtında cəsəratlə keçdim. Üçüncü gün lovğanın ağzını cilovlamaq, düşmənin ayağını bağlamaq üçün, mən hörmətlə Enlil və Ninil ilahilərin qarşısında səcdə etdim və keçidləri çətin olan Aşağı Zaban çayından Şamaş və Mardukun qoşununu arxı keçən kimi keçirdim,

Zamua adlandırılan, Lulume ölkəsinin yüksək dağı Kulların aşırımlarına qədəm qoydum. Sumbu vilayətində qoşunumu gözdən keçirdim, atların və döyüş arabalarının sayını yoxladım. Mən Aşşurun, Şamaşın, Nabunun, Mardukun böyük köməyi ilə üçüncü dəfə öz qoşunumu dağların arasına apardım, məndən qabaqda gedən Nerqal və Adadın nişanələri ilə birlikdə Zikirtu və Andiya ölkələrinin üzərinə öz hökmümü yaydım.

Nikippa və Upa dağları arasından, müxtəlif ağacların bitdiyi, səthi narahat, keçidləri təhlükəli olan, ətraflara sidr ağacı kimi kölgə salan və bu yollarla gedən heç kəsə günəş pəriltisini görməyə imkan verməyən yüksək dağlar arasından keçdim. Onların arasından axan Buya çayını 26 dəfə keçdim. Mənim qoşunum çox olduğuna görə daşqın sudan qorxmurdu. ilahilər hakiməsinin məskəni, Simirria, uca dağ zirvəsi, nizə ucu kimi dağlar üzərində yüksəlir, zirvəsi ilə göyə dirənilir, ətəyi cəhənnəmin mərkəzinə çatır, balıq beli kimi bir tərəfdən o biri tərəfə keçidi yoxdur, ətraflarında uçurumlar və dərələr uzanır, göz gördükdə vahimə basır; döyüş arabalarının qalxması və atlara qulluq edilməsi üçün yararsızdır, piyada qoşunun keçməsi üçün çətinidir, - düşmən ölkəsini məhv etmək üçün mənim ayağımı açan Ea və Bellitin mənə bəxş etdikləri müdrüklük və düşüncəmlə, öz qazmaçılarımla möhkəm mis külünlərini işlətməyə məcbur etdim. Onlar qayanı əhəng daşı kimi yonub, yolu sahmana saldılar. Mən öz qoşunumun başında durub, mənimlə gedən döyüş arabalarını, atları, döyüşçüləri cəsür qartal kimi oraya qaldırdım; onların dalınca yük arabalarımla və qazmaçıları göndərdim. Dəvələr və eşşəklər dağların başında, dağlarda böyümüş dağ keçisi kimi tullanırdılar. İlahi Aşşurun çoxsaylı qoşununu çətin yoxuşlarla sağ-salamat qaldırdım və dağın təpəsində öz düşərgəmi saldım. Ətirli bitkisi, ağacları və gülləri olan Sinahulzi və Biruatti, yüksək dağları, Turtani, Sinabir, Axşuru və Suya dağlarını çətinliklə aşdım; onlardan axan Rappa və Aratta çaylarını, suların gur vaxtı, arxı keçən kimi keçdim; Karalla və Allabriya ilə qonşu olan Mannalılar ölkəsinin Surikaş vilayətinə endim. Hər il əvəzinə intiqam aldığı Mannalı Ullusunu qoşunumun yaxınlaşması barədə eşidəndə, özü, böyüklüyü, ağsaqqalları, məsləhətçiləri, nəslinin nümayəndələri, canişinləri, ölkəsini idarə edən əyanları ilə birlikdə, şad ürəklə, gülər üzlə, tələsik, girov götürmədən öz ölkəsindən və öz çar şəhəri İzurtudan çıxdı, sərhəddə olan Sinihini qalasınadək mənim qarşıma gəldi, qoşqu ləvazimatı ilə birlikdə, qoşqu atları, qaramal və davar gətirib, ayağımdan öpdü.

Allabriya ölkəsinin Laruete vilayətində olan Lataşe şəhərində, yüksək çay kənarında tikilmiş qalada Allabriyalı Belapaladdinadan at, davar və qaramalı bac alandan sonra Parsuaşa düşdüm. Namru, Sanqibutu, Bit-Abdadanı və güclü Maday ölkələrinin ötən il viran edilməsi yadlarına düşdü və onları dəhşət бүürdü. Öz ölkələrindən mənə çoxlu bac gətirdilər və Parsuaşda mənim üzümə baxmağa məcbur oldular.

Elippili Taltadan, Çay (Narti) vilayətinin şəhər başçıları Uksatar, Durisi, Satareşudan, Xalhubarralı Anzidən, Kilambatalı Paukkidən, Malili Uzidən, Nappili Uakirtudan, Bit-Sakbatlı Makirtudan, Urianqılı Kitakkidən, Kinqarakulu Maşdayakkudan, Kantaulu Uzitardan, Bit-Kapsili Paukkudan, Bit-Zualzaşlı Xumbedən, Kisilahalı Uzumandadan, Bit-İştarlı Barburazudan, Zakriteli Baqbarnadan, Şapardalı Daridən, Kanzabakanikli Uşradan, Karzinulu Şarrutidən, Andirpatianulu Maşdakkudan, Usisili Akkussudan, Siburlıların (şəhər başçısı) Birtatudan, Xarzianulu Zardukkudan, Aratpatili Maşdakkudan, Barikanulu Satarpanudan, Urikayalıların başçısı Karakkudan mən iti çapar at, sərt qatır, bu ölkələrdə törənən ikihürüklü dəvə, qaramal və davar qəbul etdim.

Parsuaşdan çıxıb Mannalıları ölkəsinin Missi vilayətinə yaxınlaşdım. Ullusunu qəlbən qulluq etməyə hazır, öz ölkəsinin əyanları ilə birlikdə, mənim gəlişimi öz Sirdakka qalasında gözləyirdi. O, mənim inandığım Aşşur canişinləri kimi, qoşununun təmini üçün un və çaxır ambarları hazırladı, öz böyük oğlunu hədiyyələr və mehriban sözlər ilə mənə tapşırırdı və öz hökmranlığını möhkəmləndirmək naminə mənə stela həsr etdi. İri qoşqu atlarını, mal-qaranı bac aldım. O intiqamı alınsın deyər, qarşımda səridi. Kakmiyalıların, qəddar düşmənin ayağının onun ölkəsindən çəkilməsi, Ursanın açıq doyüşdə məğlub olması, pərən-pərən olmuş mannalıların öz yerlərinə qaytarılması, düşməne qalib gəlməsi, ürəyinin arzusuna çatması naminə, özü və onun böyükləri, ölkəsinin məsləhətçiləri mənə yalvarıb, it kimi qarşımda iməkləyib süründülər. Mən onlara mərhəmət göstərdim, onların dualarını qəbul etdim, yalvarışlarımı eşitdim və dedim: “Əfv olsun”. Aşşurun və Mardukun mənə bəxş etdikləri qüdrətə və bütün dünyanın hökmdarları arasında mənim silahımı yüksəltmələrinə görə, Urartu ölkəsinə məğlub etməyi, onların sərhədlərini bərpa etməyi, Mannalıları ölkəsinin məzlum əhalisinə dinclik yaratmağa söz verdim və onların ürəkləri ümidlə doldu. Onların hakimi, hökmdar Ullusunuya fəxri süfrə açdım, taxtını onun atası, onu yaradan İranzunun (taxtından) hündür yüksəltdim, assuriyalılarla birlikdə masa arxasında oturdum, onlar da mənim səltənətliyimə, Aşşurun və öz ilahilərinin qarşısında xeyir-dua verdilər.

Gizilbunda vilayətinin şəhər başçıları Appartalı Zizi və Kitpatlı Zalay uca dağlarda, uzaq yerdə yerləşib, Mannalıları ölkəsinin və Madahlar ölkəsinin sərhəd boyunca yolunu kəsib, bağlı saxlayırdılar. Bu məskənlərin əhalisi öz gücünə güvənir, başının üstündə hökmranlıq tanıdır. Məndən öncəki hökmdarlardan heç biri onların məskənlərini görməyib, adlarını eşitməyib, bac almayıb. Aşşurun,

Ona tərəf olan Zikirtalı Metatti bütün ətrafındakı dağ çarlarını köməyə yığdı, saysız qoşununa, çoxalmış müttəfiqlərə arxalandı [...], mənimlə çöldə döyüş etmək ürəyindən keçdi. Enlil və Aşşurun qoşununu qəti məğlub etmək fikrinə gəldi. Bu dağın dərəsində o qoşununu düzdü. Qoşunların yığılması və birləşməsi barədə mənim gözətçim mənə xəbər verdi.

Mən, Şarrukin, dünyanın dörd tərəfinin hökmdarı, Assuriyanın hakimi, Enlil və Mardukun qaydalarına əməl edən, Şamaşın qanunlarını dəstəkləyən, müdrikiyə və biliyə acıq olan, Aşşur törəməsi, böyük ilahilərin sözüə hörmətlə baş əyən, onların göstərişindən kənara çıxmayan, xeyir söyləyən ədalətli hökmdar ki, ona yalan demək, qəddarlıq etmək iyrəncdir, ağzından lənətli, pis (söz) çıxmayıb; bütün dünya hökmdarlarından ən müdriki, ağıllı-kamallı yaranan, ilahilərin və ilahələrin hörmətini saxlayan - Aşşura, bütün ilahilərin hökmdarına, ölkələrin ağasına, hamını yaradana, hər tərəfi işıqlandıran bütün ilahilərin hökmdarına, Aşşur şəhərinin qudrətli ağasına, öz böyük şiddətli qəzəbi ilə dünyanın bütün hökmdarlarını alçaldan, simasızlaşdıran; hörmətli igidə ki, onun torundan cinayətkarlar qaça bilmir, lənətindən qorxmayanın kökü kəsilir, onun sözüə məhəl qoymayanı, öz gücünə güvənəni, onun böyük ilahiliyini unudub, sərt danışanı (ilahi) döyüş zamanı qəzəblə vurub, silahını dağdır, yığıdığı qüvvələri küləyə çevirir; əksinə, kim ki, ilahilərə andını qoruyur, Şamaşın mərhəmətli hakimliyinə arxalanır, kim ki, ilahilər ağası Aşşura hörmət edir, kiçikləri unutmur, onu düşməne və cinayətkara qarşı özü ilə aparır, ona qələbə qazanmaqda üstünlük verir, (ona yalvardım). Mən hələ, Urartulu Ursanın geniş ölkəsinin sərhədlərini keçməmişdim, onun döyüşçülərinin qanını çöldə tökməmişdim. Ona görə, döyüşdə məğlub olması, ağzının sərt (sözlərinin) Özüə qayıtması və öz günahının cəzasını Özü çəkməsi naminə, əllərimi ona (Aşşura) qaldırdım.

Aşşur, mənim hökmdarım, mənim ədalətli sözlərimi eşitdi, xoşu gəldi, mənim düzgün dualarıma üz tutdu, mənim xahişimlə razılaşdı, parıltısı gün çıxandan gün batana kimi itaətsizlərə qalib gələn öz qüvvətli silahını mənə tərəf göndərdi. Uzaq yoldan gələn, yorğun, üzülmüş, yoxuşları-yamacları çətin keçilən yüksək dağları dəfələrlə aşan, siması dəyişmiş Aşşur qoşununa, yorğunluğunu almağa imkan vermədim, yanğılarını su ilə söndürmədim, düşərgə salmadım, müdafiə səddi çəkmədim, - mən öz qoşunumu hələ göndərməmişdim, öz alayımı yığmamışdım, mənim sağımda-solumda olanlar qayıtmamışdı, arxada gələnləri də gözləmədim, onun çoxsaylı qoşunundan qorxmadım, atlarına nifrət etdim, çoxsaylı zirehli döyüşçülərinə nəzər salmadım - ayağımın altında olan yeganə arabam, yad və dost yerlərdə məni tərk etməyən atlarla, Smaxusunun atlı dəstəsi ilə, qəzəbli nizə kimi onu köksündən vurdum, məğlub etdim, hücumunun qarşısını aldım, böyük qırğın törətdim, onun döyüşçülərinin cəsədlərini alağ otu kimi ətraflara səpələdim və dağ yarpaqlarını doldurdum; onların qanını dərələrə və uçurlara çay kimi axıdıb, çölləri, düzənlikləri və təpələri al yun kimi boyadım. Onun döyüşçülərini, qoşununun ümidi olan oxatanlarını və nizəçilərinə qarşısında qoyun

kimi kəsib, başlarını üzdüm; əyanlarını, yaxın məsləhətçilərinin silahını döyüşdə qırdım və atları ilə birlikdə zəbt etdim; 260 (nəfər) çar nəslindən, canişinlərini, vilayət başçılarını, süvarilərini əlimə keçirdim, döyüşü pozdum; onun özünü hamının qarşısında ordugahda bağladım, mindiyi qoşqu atlarını iti oxla vurdum; o canını qurtarmaq üçün arabasını qoyub, mədyan ata mindi və qoşunun qabağında qaçdı. Zikertalı Metattini, ətraflardan topladığı çarlarla birlikdə qovub, onların qoşununu dağıtdım. Urartunun qoşununa, murdar düşməne, müttəfiqləri ilə birlikdə Uauş dağında zərbə vurdum və qaçmağa məcbur etdim. Onların atları dağları, dərələri və uçurumları doldururdu, özləri isə bələya düşmüş qarışqa kimi çətin cığırılar salırdılar, qəzəbli silahımla onların dalınca qalxdım və döyüşçülərinin cəsədləri ilə yoxuşları, yamacları doldurdum. Uauşdan, yəşəm daşından olan Zimur dağına kimi, onu 6 beru məsafədə iti oxumla təqib etdim. Canlarını qurtarmaq üçün qaçan digər adamlarını Aşşurun, mənim ağanın, qüdrətini mədh etmək üçün saxladım. Adad, Anunun qüdrətli oğlu, cəsür, bərk gurultu salıb qara bulud leysanı və dolu ilə qalanlarını məhv etdi. Onların hökmdarı, Şamaş və Mardukun göstərişlərini tapdalayan, ilahilər hökmdarının, Aşşurun, andına sadıq qalmayan Ursa, mənim güclü silahımın gurultusundan qorxdı, yuvasını qartaldan qoruyan quş kimi uçdu, ürəyi titrədi, qan tökmüş (adam) kimi Turuşpani, öz car şəhərini, tərk etdi və ovçudan qaçaraq öz ucqar dağlarına çatdı, zahı kimi yatağına yığılıb, ağzına yemək və su almayıb, özünü sağalmaz azara saldı. Aşşurun, mənim ağanın, qələbəsinə əbədi olaraq Urartunun üzərinə saldı, gələcək üçün ona unudulmaz qorxu qoydum. Dünyanın dörd tərəfində bərabəri olmayan, geri dönməyən, öz əzəmətli qüvvəmi və silahımın var gücünü Urartuda acı kədərə döndərdim; Zikirtu və Andiya ölkələrinin əhalisini ölüm köpüyü ilə bürüdüm, qəzəbli düşməni ayağını Mannalılar ölkəsindən kəsdim, onların hökmdarı Ullusununun ürəyini sevindirdim və onun intizarda olan adamlarına işiq saçdım.

Mən, Şarrukin ədaləti qoruyan, Aşşurun və Şamaşın göstərişlərini pozmayan xilaskar, Nabu və Marduka hörmətini əsirgəməyən, onların səmimi razılığı ilə ürəyimin arzusuna çatdım və çox böyük düşmənimə qalib gəldim. Hamının və bütün dağların üzərinə dəhşət tökdüm və düşməni əhalisini ağlar və dərd içində qoydum; könlü şad müğənnilər, arfa və qaval (çalanlarla), sevinclə öz qərargahıma getdim. Nerqala, Adada və döyüş sahibi iştara, göydə və yerdə yaşayan ilahilərə, Assur ölkəsində yaşayan ilahilərə gözəl, pak qurbanlar gətirdim, üz üstə sərilib ibadət etdim, qarşılarında durdum və onların ilahiliyini yüksəltdim.

Andiya və Zikirtu tərəfdən üzümü döndərdim, yürüşümü dayandırdım və Urartu tərəfə üz tutdum. Ursanın zorla alıb özünə götürdüyü Mannalılar ölkəsinin Uışdiş vilayətində göydəki ulduzlar kimi saysız olan məskənlərin hamısını zəbt etdim, onların möhkəm divarlarını bünövrəsi ilə birlikdə saxsı qab kimi sındırdım, yerlə yeksan etdim, saysız-hesabsız ambarlarını açdım və taxılını qoşunuma istədiy qədər yedirtdim. Uışdişdən çıxdım və Uşqayaya, Urartu sərhədində olan böyük qalaya yaxınlaşdım. O, Zaranda vilayətinin aşırımında bağlı qapı kimi

gedib-gələnin qabağını kəsirdi, sərv ağaclı Mallau dağında onun parlıtı Subi ətraflarını bürüyürdü.

Həmin vilayətdə yaşayan adamların bütün Urartuda süvari qoşun üçün at əhliləşdirməkdə tayı-bərabəri yoxdur. Öz geniş ölkəsində, öz çar alayı üçün bəslədiyi və hər il vergi kimi aldığı dayçaları, Urartu adamlarının Mannalılar ölkəsi adlandırdıqları Subi vilayətinə gətirirdilər - boy-buxununa baxmayınca, minib səyirtməyincə, gərmiş gəlməyi, dövrə vurmağı, dönməyi, döyüş üçün vacib olan bütün vərdisləri öyrətməyincə bu dayçaları yəhərləmişdilər. Qalaların və vilayətlərin bu adamları öz hökmdarları Ursanın məğlubiyyətini gördülər və çay kənarında bitən (ağac) kökləri kimi ayaqları titrədi, onların döyüşdə sınınmış sərkərdələrini ölüm təri basdı, mənim silahımın qabağından qaçıb, buraya gəldilər. Onların bütün döyüşçülərindən bir qaçan da qoymayan Aşşurun, mənim ağamın, şöhrətini hamıya çatdırdılar və onları ölümcül hala saldılar.

Uşqayanı, ölkəsinin ümidini və ətrafdakı məskənləri tərk etdilər, əmlaklarını atdılar və gedər-gəlməz yola düşdülər. Mən, güclü silahımın hünəri ilə bu qalaya qalxdım, onun bol əmlakını qarət edib, düşərgəmə daşıtdırdım. Qalanın qayada tikilmiş bünövrəsini, səkkiz qulac qalınlığında olan möhkəm divarını, onun diş-diş olan üst hissəsindən ta hündür özülünədək birnəfəsə söküb yerlə yeksan etdim. İçində olan binalara od vurdum, onların uzun pərdilərini alova verdim, ətrafında olan 115 kəndini tonqal kimi yandırdım, tüstüsü ilə fırtma kimi göy üzünü bürüdüm, tufan kimi qırıb, evlərini təpəliklərə çevirdim. Uşqaya və Tarmakisa arasında tikilən, onun ilxılar evi olan Aniaştaniyanı, ətrafındakı 17 məskənlə birlikdə dağıdıb, yerlə yeksan etdim, uzun tavan tirlərinə od vurdum, məhsulunu, samanını yandırdım, dolu ambarlarını açdım və tükənməz taxıl ilə öz qoşunumu doydurdum. Qərgahımın sürüsünü onun çəməninə saldım, onlar çəyirtkə kimi onun ümid bəslədiyi otlağı talayıb, zəmisini məhv etdilər.

Uşqayadan çıxıb, onun mal-qarasının qoruğu olan Bari, həm də Sanqibutu adlandırılan ölkəyə gəldim. Dalaylılar ölkəsinin ətraflarında çoxlu taxıl ambarları olan möhkəm Tarui və Tarmakisa qalaları tikilmişdir. Onların divarları möhkəmləndirilmiş, bəndləri bərkidilmiş, ətrafları dərin xəndəklərlə əhatə edilmişdi. Orada onun çar alayının ehtiyatı olan atlar tövlədə saxlanılıb il boyu bəslənirdi. Bu vilayətdə yaşayan adamlar ətraf məskənlərdə mənim ağalığımla törədilən işləri görəndə titrədilər, öz məskənlərini tərk etdilər, quru, susuz səhra kimi yerə qaçdılar və canlarını qurtardılar. Bu vilayəti tor kimi bürüdüm və möhkəm qalalar arasında qırğın saldım. Onların divarlarını, üst dişlərindən tutmuş bünövrəsinə kimi dağıdıb yerlə yeksan etdim, içində olan binalara od vurdum, uzun pərdilərini alova verdim. Bol məhsulunu yandırdım, taxıl ambarlarını açdım və tükənməz arpa ilə döyüşçülərimi doydurdum.

Ətrafdakı 30 məskəni tonqal kimi yandırıb, tüstüsü ilə göy üzünü bürüdüm,

Tarmakisadan çıxıb [...] gəldim. Ulxu [...] dağ ətəyində yerləşən möhkəmləndirilmiş şəhərə yaxınlaşdım. Onun əhalisi quru yerdə balıq kimi yanırıdı, nə içirdilər, nə doyurdular. Ursa, çar, onların hakimi, ürayinin arzusu olan [...] çıxış yolu göstərdi. O, axar su aparan kanal qazıdığı [...] onu Fərat çayı kimi gur axıtırdı. Kanaldan ayrılan saysız-hesabsız arxlar [...] və zəmiləri həqiqətən suvarırdı. Oranın xam torpaqları qədimdən [...] meyvə və üzüm leysan kimi bar verirdi. Çinarlar, uca ağaclar, onun sarayının yaraşığı [...] ətraflara meşə kimi kölgə salırdı, onun xam torpaqlarında isə [...] və ilahi kimi əhaliyə sevinclə ucadan “alala” deməyə izin verdi. Əkin 300 imer¹ [...] bol taxıl tökülürdü, satılarkən gəlirini artırırdı. Xam torpaqları zəmilərə döndərirdi, [...] əkinlər və otlar yayda-qışda qurtarmırdı. Onları at və sürü üçün xalxala döndərirdi, öz avam ölkəsinə dövələri tanıtırdı və onları bənd tikintisində işlətdi. Kanalı kənarında ürayinəyatan saray, çar imarəti (yüksəltdi), üstünü xoş ətirli sərv ağacından olan pərdilərlə örtüdü. Onu qorumaq üçün Kispal (?) dağında Sardurixurda qalasını ucaltdı və orada ölkəsinin dayağı [...] -tineyliləri yerləşdirdi.

Bu vilayətin əhalisi gördüyüm işlər haqqında eşitdilər, “aman” deyib, dizlərinə vurdular, ümidləri olan möhkəm Ulhu şəhərini tərk edib, gecə vaxtı uca dağ yamaclarına qaçdılar. Ürayimin qəzəbi ilə tufan kimi bütün vilayəti bürüdüm, öndən və yandan bulud kimi əhatə etdim. Mən sahib kimi Ursanın dayağı olan Ulhu şəhərinə girdim, onun sarayında, çar imarətində qalibiyyətlə gəzdim. Onun iri qaya parçalarından tikilmiş möhkəm divarını dəmir külüng və qılıncla saxsı qab kimi sındırdım, yerlə yeksan etdim. İmarətinin uzun sərv ağacından olan pərdilərini sökdüm və Assuriyaya apardım. Onun dolu ambarlarını açdım, bol ehtiyat azuqəsi ilə qoşunumu doyurdum. Mən onun bağlı zirzəmisinə girdim və Aşşurun çoxsaylı qoşunu irili-xırdalı tuluqdan ləzzətli şərabı çay suyunu içən kimi içdi. Kanalı qidalandıran su mənbəyini bağladım və onun təmiz suyunu bataqlığa döndərdim, kanaldan çəkilmiş arxları (qurudub), (dibini) günəşə göstərdim. Şəhərin yaraşığı olan, çoxsaylı meyvə ağacı və meynə ilə dolu gözəl bağlarına, göy leysan kimi [...], mənim qüvvətli qoşunum soxuldu və ilahi Adad kimi dəmir baltaları guruldatdı, çoxsaylı meyvə ağaclarını elə doğradı ki, döyüşdə ürək qorxusu onları (əhalini) tərk etməsin, heç vaxt arzularına çatmasınlar. Onun iri sütunlarını, imarətinin yaraşığını saman kimi səpələdim, onun şöhrət şəhərini rüsvay etdim, vilayəti məhv etdim. Bütün doğranılan sütun və ağacları bir yerə yığıb yandırdım. Onların bol taxılını saysız qamış kimi kökündən çıxardım, talan etdim və sonrakı bərpası üçün bir sünbül də qoymadım. Onun ətrafında göy daşa bənzər güllər və bitkilər əkilmiş gözəl ərəziləri, atlarının ümidi olan çəmənləri, ilahi Adad kimi arabalarım, atlılarım, qoşunumun ayağı ilə tapdalatdım və qara torpağa döndərdim. Sardurixurdanı onların böyük qalasını, Sanqibutu vilayətində olan 57

---

¹ İmer = təxminən 401.

ətraf məskənlərlə birlikdə hamısını dağıtdım, yerlə yeksan etdim, pərdilərini yandırdım, alova döndərdim.

Ulhudan çıxdım, Sanqıbutu vilayətinin möhkəmləndirilmiş şəhərlərindən birincisi olan [...] -unnateyə gəldim. Bu vilayəti qədim zamanlardan əvvəlki çarlar ölkəni genişləndirmək üçün ələ keçirmişlər. Hurnuku, Hardania, Gizuarzu, Şaşzissa, Yuxarı Hundurna, [...], Uadnaunza, Arazu, Şadiş-sinia, Aşağı Hundurna, El-[...] -nak, Sittuarzu, Zirna, Surzi, Eliyadinia, Dağ[...], Surzialdiu, Armuna, Kinaştania - 21 möhkəmləndirilmiş şəhər [...] dağ pöhrəlikləri olan, meynə kimi Arcabia dağının sıldırımlarında ucalırdılar: onları, dişlərinə kimi 120 lay kərpicdən hörülmüş, hündür möhkəm divarlar [...], döyüşçülərin dayanacağı üçün [...] qurulmuşdu, döyüşçüləri vahimə basırdı. Dərin xəndəklər əlavə [...], ala qapı girişində bürclər tikilmişdi. Bol su gətirən çaylar [...] onların ətrafında kəsilmirdi. Onların əhalisi varlıq və bolluq [...] müxtəlif artıq xərclər edirdilər. Böyük imarətlər, bəzəklər [...] səltənətlik əlaməti yayılırdı. Sərv ağacından olan ətirli pərdilər [...] haşurru kimi gələnin ürəyinin içinə yayılırdı. Sanqıbutu vilayətinin əhalisi [...], bu şəhərlərdə yaşayanlar 1 beru məsafədən [...] mənim yürüşümün fırtınasını (görəndə) [...] Urartu üzərində başdan-başa təşviş yaratdım. Vilayətdə olan hadisələri müşahidə etmək üçün dağ zirvələrində bürclər ucaldılmışdı, gecə-gündüz tonqal yandırılıb-yandırılmadığını gözləyirdilər və uzaqdan düşmənin yaxınlaşması haqqında xəbər verirdilər [...]. Onlar mənim bərabəri olmayan şiddətli döyüşümün yaxınlaşmasından tutuldular, vuruşma qarşısında titrədilər, öz zəngin əmlaklarını atdılar, möhkəm divarları tərk edib, dağ yamaclarına qaçdılar. Qaranlıq gecəyə (bənzər) bulud kimi bu vilayəti bürüdüm, onun bütün möhkəmləndirilmiş şəhərlərini çəyirtkə ordusu kimi [...]; Arcabia ilə İrtiya yüksək dağlar arasında 12 beru yol ölçüb, düşərgə saldım; canlarının sığacağı olan yamaclara öz cəsur döyüşçülərimi dağ keçisi kimi dırmaşdırdım, onların (düşmənlərin) əmrini eşitmək bir nəfər də qoymadım. Aşşurun saysız-hesabsız qoşunu çəyirtkə kimi onların bütün şəhərlərinə basqın etdi və mənim diribaş qarətçilərim onların əmlakını, ehtiyatlarını [...] gətirdilər, topladıqları var-dövləti əlimə keçirdim; arabaçıları, istehkamçıları, yükdaşıyanları [...] göndərdim, divarlara çətinliklə qaldırdım; sərv ağacından olan sarayın pərdilərini qopardım. Mannalılar və Nairi ölkələrinin əhalisi [...]. Onların dağ kimi yüksək istehkamlarını, dibindən, torpaq kimi [...], onların yaraşlıq binalarını yandırdım, tüstüsünü qaldırıb, tufan kimi göy üzünü bürüdüm,

Onun, ölkəni və camaatı dolandırmaq üçün, uzun müddət ambarlara vurduğu bərekətli arpa və buğda ehtiyatını qoşunumun atları, qatırları, dəvələri və ulaqları ilə daşıdırıb öz düşərgəmdə qalaq-qalaq yığdırdım, bol və doyunca yeməklə öz adamlarımı yedizdirdim, onlar da sevinc içində Assuriyaya qayıtmaq üçün çoxlu ərzaq ehtiyatı hazırladılar. Onun gözəl bağlarını qırdım, geniş üzümlüklərini doğradım, içkilərini tükətdim; onun qamış kimi sıx bitən geniş meşəliklərinin ağaclarını doğradım, ətrafi xaraba qoydum; fırtınada yığılan saman

kimi, bütün doğranmış gövdələri yandırdım. Ətrafdakı 146 məskənlərini tonqal kimi yandırıb, tüstüsü ilə tufan kimi göy üzünü bürüdüm.

Sanqibutu vilayətinin möhkəmləndirilmiş şəhərlərindən çıxıb, Armarili vilayətinə yaxınlaşdım. Bubuzi qalasını, iki divarla əhatə olunmuş Hundur şəhərini, onun xəndəkdən bürçə keçid yolunda [...] dikəlib, Ayale, Sinişpala, Siniunak, Arna, Şarni - Ubianda dağının ətəklərində tikilən möhkəmləndirilmiş 7 şəhəri ətraflarındakı 30 məskənlə birlikdə dağıtdım, yerlə yeksan etdim, damlarının pərdilərini yandırdım, alova döndərdim; onların dolu ambarlarını açdım və öz qoşunumu bol dən ilə saysız doydurdum. Məhsulunu, sakinlərinin ümidini və samanını, mal-qaranın güzəranını tonqal kimi yandırdım, ətrafları xaraba qoydum. Bağlarını qırdım, meşəliklərini doğradım, onların bütün gövdələrini bir yerə yığıb od vurdum. Yolüstü Ursanın ata evi olan Arbu şəhərinə və İştardurinin Riyar şəhərinə getdim. Onların ətrafındakı 7 məskəni, qardaşlarının, onun çar nəslinin yerləşdirildiyi və keşiyi möhkəm şəhərləri dağıtdım, yerlə yeksan etdim, onun ilahisi Haldinin məbədini tonqal kimi yandırdım, müqəddəs yeri dağıtdım.

Armariyalı vilayətdən çıxdım, breş daşından olan, sərv ağacı bitən Uizuku dağı aşdı, Ayadu ölkəsinə yaxınlaşdım. Anzalia, Kuayani, Kallania, Bitaya, Aluarza, Kiuna, Alli, Arzuqu, Şikkanu, Ardiunak, Dayazuna, Qeta, Bannu, Bixiluz, Dezizu, Delizie, Abaindi, Dyain, Xasrana, Parra, Ayasun, Aniaştania, Balduarza, Saruardi, Şumattar, Şalzi, Alburu, Sikarra, Əski Uayais - onun 30 möhkəmləndirilmiş şəhəri dalğalanan dəniz sahilində iri dağ qayalarında yerləşib, sərhəd sütunu kimi dikəlmişdi. Onların arasında, Arsidu və Maxunniya dağları üstündə tikilmiş Argıştiuna və Kallania, onun möhkəm qalaları ulduz kimi parıldayırdı, 120 qulaqlıq bünövrəsi görünürdü; ordusunun ən yaxşı, savaşa cəsur döyüşçüləri - qalxan tutanlar, nizəçilər - ölkəsinin dayağı orada yerləşdirilmişdi. Onlar Armariyalının, onlarla qonşu olan vilayətin zəbt edilməsini görüb, qıçları titrədi, Öz şəhərlərini tərk edib, var-dövlətləri ilə birlikdə bu qalalara quş kimi uçdular. Çoxsaylı qoşunumu onların şəhərlərində yerləşdirdim, bunlar da onların saysız əmlaklarını, var-dövlətlərini talan etdilər. Onların möhkəm divarlarını, ətrafdakı 87 məskən ilə birliktə, dağıtdım, yerlə yeksan etdim, içindəki binalara od vurdum, üst pərdilərini alovlandırdım, Onların dolu ambarlarını açıb, qoşunumu tam doydurdum. Onların bağlarını qırdım, meşəliklərini doğradım, meyvələrini yığdım və yandırdım.

Ayadudan çıxıb, Alluria, Kallania və İnnaya çaylarını keçdim, Uayaisə, onun dayağı olan vilayətə, Nairi ölkəsi tərəfdə olan Urartu sərhədinin axırına çatdım. Uayais - onun möhkəmləndirilmiş şəhəri, böyük qala, bütün qalalardan ən möhkəmi, gözəl inşa olunmuşdu, Orada onun cəsur döyüşçüləri, ətraf ölkələrin niyyətlərini açıqlayan casuslar yerləşdirilmişdi. Vilayət başçılarını alayları ilə birlikdə oraya yığıb, möhkəm divarla döyüşçüləri əhatə etmişdi. Bu qalanı arxadan əlimə keçirdim, onun döyüşçülərini alaqağı qabağında quzu kimi kəsdim. Onun bağlarını qırdım, meşəliklərini doğradım, bütün meyvələrini yığıb odda yandırdım.

Barzuriani, Uaitukuya, Eitta, Kippa, Asana - 5 möhkəm qalasını 40 ətraf məskənlə birlikdə yandırdım.

Uayaisdən çıxıb, Nairi çarı Yanzunun vilayətinə çatdım. Nairi çarı Yanzu öz çar şəhəri Xubuşkiyadan çıxıb, 4 beru məsafəni (keçib) mənim qarşıma gəldi və ayağımdan öpdü. Onun vergisini - qoşqu atlarını, davar və qaramalını Hubuşkiyada qəbul etdim.

Qayıdan baş Musasirli Urzana, günahkar və cani, ilahilərə andını tapdalayan, hökmdara tabe olmayan, sərt dağlı Aşşur, Şamaş, Nabu və Marduka qarşı günah işlədən, mənə qarşı qiyam qaldırdı, əleyhimə çıxdı, geri qayıdanda yolumu kəsdi, çox hədiyyə gətirmədi, ayağımdan öpmədi. Öz bac, xərac vergilərini kəsdi və bir dəfə də elçi göndərüb mənim əhvalımı xəbər almadı. Mən qəzəb içində bütün döyüş arabalarımı, saysız atlarımı, hərbi düşərgəmi Assuriyaya yola saldım. Özüm isə ilahiləri yaradan, ölkələrin hökmdan, bütün göyün-yerin ağası, hamını yaradan ağalar ağası, qədim zamandan ilahilər ağası Mardukun dünyanın dörd tərəfinin dağlarını, ölkələrini ona bəxş etdiyi böyük Aşşura edib, heç kimin ona ibadət etməkdən boyun qaçırmamasına, topladığı var-dövlətin Exursaqqalkurkuraya yığılmasma bərk ümid etdim. Nabu və Mardukun ülvı qərarı ilə ulduzların kəsişməsi mənim silahımın yüksəlişini göstərdi. Bu xeyir əlamətlər - necə ki, tac ağası Maqur, Kutiumun məğlub olmağını xəbər verəndə, münəccimləri yormuşdur - qəhrəman Şamaş (qur-ban kəsdiyim) mühüm razılığı ilə mənim tərəfimdə olmağı haqqında etibarlı bildiriş buyurmuşdur. Bircə şəxsi döyüş arabamla, 1000 sürətli süvari, oxçu, sapandçı və nizəçi ilə -savaşa təcrübəli, cəsur döyüşçülərimlə qoşunumu yığdım və Musasirə yola düşdüm. Öz qoşunumu sıldırım, yamacsız iynə kimi yoxuşu olmayan böyük Arsiu dağına qaldırdım. Nairi və Habhi ölkələrinin əhalisinin Elaşunia adlandırdığı Yuxarı Zaban çayını keçdim. Şeyak, Ardikşi, Ulayau, Alluriu, yüksək dağlar, sıldırım qayalar və sayı bilinməyən əlçətməz dağ zirvələrindən - aralarında piyada qoşun üçün çıxırı olmayan, səsi 1 beru məsafədən Adad kimi guruldayan, güclü şalalələr tökülən, cürbəcür xoşa gələn meyvə ağacları və qamış kimi meynələr bitən, aşırımları keçən üçün qorxu ilə dolu, heç bir çarın keçmədiyi, məndən qabaq olan ulularımın görmədiyi yolları keçdim, o ağacların iri gövdələrini yıxdım, iti qayalarını tunc baltalar ilə həqiqətən yondum, piyada döyüşçülərin yanakı keçdiyi dar yolu, ensiz keçidi qoşunumun keçməsi üçün rahatladım, döyüş arabamı (adamlarımın) boynuna qoydum, özüm isə ata minib qoşunumun başında durdum, mənimlə gedən döyüşçülərimi atları ilə birlikdə bir-bir düzüb, çətinliklə keçirdim.

O qaçmasın deyə, canişimlərimə, vilayət başçılarına və qoşunlarıma əmr verib, tələsik göndərdim [...] yürüşümün gedişini gördü [...] tez [Urar]tu çarı Mu[sasirə] çar imarətinə, Hal[di onun ilə]hisi olduğu yerə [...] Urartu dövlətinin bütün hüduclarına kimi, ondan böyük nə göydə, nə yer üzündə olmayıb [...] çünki hakimiyətliyi bildirən əsa və tac qoymamışlar [...] adamlar [...] bərkitdilər [...] hö]kmdar, Urartu əhalisinin hakimi [...] ona gətirirlər və onun taxtının varisi olan

oğlunu qızıl, gümüş və dəyərli hədiyyələrlə, imarətinin var dövləti ilə Musasirə, Haldinin qarşısına gətirirlər və o, öz hədiyyələrini bəxş edir - onun qabağında saysız iri öküz, yağlı qoyun qurban kəsirlər, bütün şəhər üçün qonaqlıq təşkil edirlər. İlahi Haldinin qarşısında ona hakimlik tacı qoyurlar, Urartu çarlığının əsasını verirlər, camaat isə onun admı ucadan səsləyir. Bu şəhərin üzərinə öz qoşununun gurultusunu Adad kimi guruldatdım, əhali [...] onun adamları, qocalar və qarılar, evlərinin damlarına qalxıb, acı-acı ağlayır [...], canlarını qurtarmaqdan ötrü iməkləyib sürünürdülər, əllərini uzadırdılar [...].

Urzana, çar, onların məsləhətçisi, Aşşurun adından utanmayıb, mənim hökmdarlığımın boyunduruğunu yerə vurub, mənə olan qulluğunu unutduğuna görə mən bu şəhərin adamlarını sürgün etmək, Urartunun ümidi olan Haldini aparmaq qərarına gəldim. Şəhərinin girişi qapısı qarşısında zəfərlə oturdum və onun arvadını, oğullarını, qızlarını, adamlarını, nəslin bütün toxumunu əsir aldım, onları 6110 adama, 12 qatıra, 360 eşşəyə, 525 öküzə, 1235 qoyuna qatıb, öz düşərgəmin divarı arxasına apardım.

Musasirə, Haldinin yaşayış yerinə zəfərlə girdim, hökmdarları kimi, Urzananın imarətində yerləşdim.

Var-dövlətlə zəngin olan, möhürlərlə qorunan dolu xəzinəsinin qapısını açdırdım və 34 talant 18 mina qızıl, 167 talant 2,5 mina gümüş, ağ mis, qurğuşun, əqiq, lazurit, aban UD. ÁŞ daşı, saysız qiymətli qaş-daş, [...] fil sümüyündən, qara ağacdan və şimşir ağacından, dəstəsinin çərçivəsi qızıldan və gümüşdən düzəldilmiş əsa, [...] fil sümüyündən, qara ağacdan və şimşir ağacından, çərçivəsi qızıldan və gümüşdən düzəldilmiş, səltənətliyə yaraşan böyük [...], 8 möhkəm mahrisu və fil sümüyündən, qara ağacdan və şimşir ağacından, çərçivəsi qızıldan və gümüşdən gül qabları, fil sümüyündən, qara ağacdan, şimşir ağacından, çərçivəsi qızıldan və gümüşdən 6 çömçə (?), qapaq (?), **GİŞ.GAB.KAL.**, dayaq, içki üçün badə, 6 qızıl qılınc, qızıl terennate, qızıl xəncər, qızıl yelpik, qaş-daş və qızılla bəzənmiş qaymaq daşından pirsitu,

Ursanın 11 qızıl kasasını qapağı ilə, qızıl qulaqlı Tabal kasaları, gümüş qurpisu, qızılla bəzənmiş gümüş nizə, 34 tokayaqlı (?) gümüş kasa, ağır və yüngül, ensiz gümüş luttu və susáni, 54 qapaqlı (?) gümüş kasa, [...] badə (?), sirpate, ayyaralar, gümüş halqalar, 5 gümüş azanate, badə, mukarrisu, manqal, Tabalın ətir çəkən qabları, gümüş buxurdan, 13 mis ləyən, mis qazan, çimmək üçün mis ləyən, mis asállate, balaca mis qazan, mis manqal, 24 mis parç, mis piyalə, mis kurkuru, mis kullu, mis nazru, mis şamdan, 120 mis əşya, ağır və yüngül, adının yazılması yaxşı olmayan, ölkələrin məmullatı, [...] dəmirəritmə sobası, dəmir nisibu, dəmir nazru, dəmir aruthi, dəmir şamdan, 130 əlvan kətan geyim, tünd bənövşəyi rəngdə yun, Urartu və Xabxi geyimləri üçün al qırmızı yunu sarayın bütün əmlakı ilə birlikdə apardım və onun var-dövlətini özüm üçün saxladım.

Mən inandığım adamlarımı, mənim sərkərdələrimi Haldinin məbədinə göndərdim və Haldini, onun ilahisini, Baqmaştunu, onun ilahəsini, məbədinin

saysız var-dövləti arasında: [x+]4 talant 8 mina qızıl, 162 talant 20 minadan 6 SU az gümüş, 3600 talant tunc külçəsi, otağında sağdan və soldan asılan, par-par parıldayan, mərkəzində dişləri qıcalmış, it başları qabaran /6/ qızıl qalxan, çəkisi 5 talant 12 mina qıpqırmızı qızıldan, 1 [...] buynuzlu şələlətə, qapısının aştartu 2 talant çəkisində təmiz qızıldan tökülmüşdür, 1 adam əlinə bənzər qızıl cəftə, üzərində uçan cin təsviri olan qapı kilidi, əmlakı və mal-dövləti qoruyan, məbədin mandalını bağlayıb bərkidən 1 qızıl paz, 2 qızıl açar, yataqan və çənbər tutmuş, diş ağardan itləri ayağı ilə tapdalayan taclı lamassate (şəklində), bu qapı kilidinin dörd hissəsi, məbədinin yaraşığı, 2 talant 12 mina qızıl çəkirdi və qapını bərk bağlayırdı, 1 qızıl qılınc, böyük qurşaq silahı, 26 mina 3 SU qızıl ağırlıqda, 96 gümüş mızrak, gümüş qurpısu, gümüş yay, qızıl haşiyə və çərçivəli gümüş nizə, kənarları əjdaha, şir, vəhşi öküz başları ilə haşiyələnmiş 12 ağır gümüş qalxan, 67 gümüş tiyan, gümüş abgərdən, gümüş soba, qızıl haşiyə və çərçivə ilə haşiyələnən gümüş gülqabı, 62 gümüş musarrirtu, gümüş siprate, qızıl haşiyə və çərçivəli gümüş naməlum əşya, 33 gümüş döyüş arabası, gümüş ox yayı, gümüş ox qını, gümüş yatağan, gümüş əsa, gümüş maziata, gümüş qalxan, gümüş siprate, gümüş purdi, gümüş padşahlıq rəmzi, 393 ağır və yüngül gümüş cam, Assuriyanın, Urartu və Xabxi (ölkələrinin) məmullatı, 2 iri tur buynuzu, kənarları və kəsik yerləri gümüş həlqələr ilə əhatə olunmuşdu, 1 Haldinin daş-qaşla bəzədilmiş, arvadı, Baqmaştunun qərarlarını təsdiqləyən qızıl möhürlü üzük, 9 paltar, qızıl haşiyəli, qızıl yaru, ətəkləri qızıl bəzəklərlə tamamlanan, onun hökmdarlıq geyimi, qızıl ulduzlarla bəzənmiş 7 cilov və dişlə, qızıl kiblu və halqalı gümüş qamçı ilə birlikdə, 1 fil sümüyündən çarpayı, onun ilahiliyinin dincəlməsi üçün, daş-qaşla bəzədilmiş gümüş yataq yeri, 139 fil sümüyündən əsa, fil sümüyündən masa, fil sümüyündən gül qabı, fil sümüyündən qılınc, qara ağac və qızıl çərçivəli fil sümüyündən xəncər, 10 qızıl masa, şimşir ağacından mahrisu, gümüş çərçivəli şimşir ağacından kürsü, 2 mehrab, ilahilik baş geyiminin 14 müxtəlif daş-qaşı, Haldinin və onun arvadı Baqmaştunun cəvahiratı, 25212 ağır və yüngül mis qalxan, mis siprate, mis qurpısu, və mis qulqullate, 1514 ağır və yüngül mis mızrak, ağır mis mızrak, ucu mis purdi, mis nizə, mis tutacağı ilə, 305412 ağır və yüngül mis qılınc, mis yay, mis azanate və mis nizə, 607 ağır və yüngül mis ləyən, mis azallate, mis qazan, mis sac, 3 ağır mis ləyən, 50 ölçülük su tutan, 1 iri 80 ölçülük su tutan mis qazan, iri abgərdəni ilə; onu Urartu hökmdarları Haldiyə qurban gətirəndə, qurbanlıq çaxırı ilə doldururdular, 4 qapısını qoruyan, müqəddəs qapıçıların mis heykəli, 4 altlığı və kürsüləri ilə birlikdə tökmə misdən, Urartu hökmdarı İşpuininin oğlu Sardurinin ibadət duruşunda 1 çar heykəli, onun tökmə misdən altlığı, İşpuininin oğlu Sarduri tərəfindən 1 öküz, 1 inək, öz buzovu ilə Haldı məbədində olan ərədilmiş misdən tökülmüşdür,

Urartu hökmdarı Arğıştinin ulduzlu ilahilik tacı geydirilmiş və sağ əli ilə sədəqə verən 1 heykəli, qutusu ilə birlikdə 60 talant mis çəkisində, Ursanın 1 heykəli, iki minik atı və döyüş arabası, oturacaqları ilə birlikdə, tökmə misdən;

üzərində onun öyünməsi həkk olunmuşdu: “Öz iki atını və bir arabaçımla Urartuda hakimliyi əlimə aldım”. Səhsız-hesabsız mal-dövləti ilə birlikdə qarət etdim; ondan başqa - qızıl, qümüş, qurğuşun, tunc, dəmir, fil sümüyü, qara ağac, şimşir və başqa növ ağacdən olan səhsız-hesabsız əşyaları Aşşurun və Mardukun qoşunu şəhər sarayından və məbəddən qarət etdi. Urzana və Haldi sarayının əmlakı və Musasirdə qarət etdiyim bütün var-dövlət ilə çoxsaylı qoşunumu tam yüklədim və Assuriyaya daşıtdırdım. Musasir vilayətinin camaatını Assur camaatı kimi hesab etdim, hərbi və tikinti işlərini Assurlar kimi onlara da həvalə etdim.

Bunları eşidən Ursa yerə yıxıldı, paltarını cırdı, əllərini uzadıb baş sarğısını qopardı, saçlarını yoldu, əllərini bağına basıb, qarnı üstə yıxıldı, onun ürəyi dayandı, ciyəri yandı, ağzı ağır fəryadla qışqırdı. Urartunun bütün ərazisində matəm yaydım və Nairi ölkəsini əbədi ağlar qoydum.

Aşşurun, mənim ağamın, yüksək qüvvəsi ilə, Bel və Nabu ilahilərin, məne kömək edələrin qələbəsi ilə, Şamaşm, ilahilərin böyük hakimi, yollar açan, mənim qoşunum üstə kölgəsini salan, lütfkar razılığı ilə mənimlə gedən, qəragahımı qoruyan, ilahilərdən ən qüdrətli Nergalm əzəməti ilə, Nikippa və Upa sıldırım dağları arasında olan Sambu vilayətindən Urartuya gəldim. Urartu, Zikirtu, Mannalılar ölkəsi, Nairi və Musasir (ərəziləridən) dişləri qıcanmış it kimi qorxu salıb, sakitlik görmədən, qələbə ilə keçdim. Urartulu Ursanın və Zikirtalı Metattinin çoxsaylı qoşununu açıq döyüşdə qırdım. Urartulu Ursanm 430 məskənini, 7 vilayətini bütünlüklə zəbt etdim, ölkəsini viran etdim. Musasirli Urzananın Haldi ilahisini, Baqmaştu ilahəsini, sarayının səhsız-hesabsız var-dövləti ilə birlikdə 6110 adam, 12 qatır, 380 eşşək, 525 öküz, 1285 qoyun, arvadını, oğullarını, qızlarını zəbt etdim. Andarutta aşırımından, sıldırım dağdan Hipparna şəhərinə yaxın, sağ-salamat çıxıb, öz ölkəmə qayıtdım. Bir arabaçı, iki atlı, üç qazmaçı həlak olmuşdu. Tabşar-Aşşur, böyük “abarakku”nın vəsitəsi ilə bu sözləri Aşşura, mənim ağama çatdırdım.

Assuriya çar mirzəsi Harmakkunun birinci oğlu, böyük çar mirzəsi, baş müdrük, Assuriya çan Şarrukinin vəziri, Nabuşallimşunun kitabəsi. Arrapxanm canişini, İştardurinin eponimatında gətirilmişdir.

64. Dur-Şarrukin sarayında, yerdə, qapı qabağındakı yazı: Urartunu viran qoyan, Musasiri fəth edən, Andia və Zikirtuya zərbə endirən, Mannalılar ölkəsini sakitləşdirən, Amatu ölkəsinin, Qarqamış şəhərinin, Kummuxu ölkəsinin hakimlərini ram edən, Qunzinananı, onun çar şəhəri Melid-dudan köçürüb öz canişinlərini onların bütün ölkələrinə təyin edən və onun Kammanu ölkəsini yıxan, Markaslı Tarxulara-nm hakimliyini ləğv edən, Assur hüdudlarma bütün Qurqum ölkəsini daxil edən ....

Asarxaddon (Aşşur-ahē-iddina, e.ə. 680 - 669)

65. “Prizma A” adlanan yazısı: ...Qimirrayalı Teuşpaya, yeri uzaq olan ummanmandaya və bütün onun qoşununa Xubuşna ölkəsinin torpağında silahımla zərbə vuran.

Mən - Barnaku ölkəsini, hiyləgər düşməni (və) Meh-ranlılar dilində “Pitanu şəhəri” adlanan Telaşşuri ölkəsinin əhalisini tapdalayan.

Mən - Mannalılar ölkəsinin əhalisini, ram edilməyən kutiləri pərən-pərən salan, onları xilas edə bilməyən müttəfiqi Aşquzaylı İşpakanın qoşununu silahla qıran.

... Uzaq Madaylılar ölkəsində yerləşən duzlu səhra sərhədində, lapis-lacivərdən olan Bikni dağının ətəyindəki Patuşarra vilayətinin torpaqlarına - əvvəlki çarlardan, mənim əcdadlarımdan heç biri ayaq basmadığı, mənim hökmümə tabe olmayan güclü başçıları Şidirparna və Epardunun özlərini adamları ilə birlikdə, onların minik atlarını, mal-qarasını, qoyunlarını, dəvələrini, sonsuz qənimətlərini Assuriyaya apardım. Uppis, Partakka şəhərinin başçısı, Lanasana, Partukka şəhərinin başçısı, Ramateya, Urakazabarna şəhərinin başçısı, bütün uzaqlarda yerləşən madaylıların ölkələri mənim hökmdar əcdadlarım zamanı heç vaxt Assuriya ölkəsinə hücumla girməmişlər, torpaqlarını tapdalamamışlar. Aşşurun, mənim ağamın, güclü qəzəbindən qorxub [...] öl-kələrinin sərvəti lapis-lacivərdi (və) çapar atları mənim çar şəhərim Ninəvaya gətirib, ayağımdan öpdülər; mənim əzəmətimə yalvarıb onlara əl qaldıran tayfa başçılarının əleyhinə müttəfiq olmağı xahiş etdilər.

Məmurlarımı, onların sərhədində olan vilayət başçılarımla mən tez göndərdim və onlar o şəhərlərin sakinlərini tapdalayıb, onları ayağıma tabe etdilər. İllik öz hökmdar bac və vergimi onlara həvələ etdim.

66. Ninəvada yerləşən çar arxivindən Aşşuruşallimin məktubu

Çara, mənim hökmdarıma - sənin qulun Aşşuruşallim. Sağ olsun çar, mənim hökmdarım! Aşşur, Şamaş, Bel, Nabu, Nerqal, Las, İşum, Adad və Ber, yerin və göyün əzəmətli ilahiləri çara, mənim hökmdarıma, Assuriya şahzadəsinə, Babil şahzadəsinə min dəfə, çox-çox mərhəmət versinlər!

Urartu, Mannalılar Ölkəsi, Maday (və) Hubuskinin müdafiə tikintiləri ətrafında təşkil edilmiş keşikçilik haqqında çarın, mənim hökmdarımın, yazdığı kimi: “Onlara əmr ver, gözlərinin arası ölçülüb (?). Keşikçiliyinizi unutmayın, qoy onların diqqəti ətraflardakı qaçqınlarda olsun. Mannalılar ölkəsindən, Maday ölkəsindən, Hubuskidən qaçaq keçən kimi tezliklə onu qasidə verib, şahzadəyə göndər. Əgər onlardan bir məlumat olsa, vaxtlı-vaxtımda şahzadəyə deməsən; öz tərəfindən xəbərləri gecikdirmə. Mannalı yazan (?) [...] onlar gəlməlidirlər; onların sözündən qoy o yazsın, möhürləsin və Ahidureñşi, şahzadənin miralay, xidmətçisi vasitəsi ilə onu tezliklə mənə çatdırın”. Elə indi Mannalılar ölkəsindən iki nəfər qaçqın keçib: biri komandan, o biri - sakkallı. Onları şahzadənin yanına göndərdim. Onlarda xəbər var”.

67. Bel-uşezibin məktubu: (Hökmdara xeyir-dua sözlərindən sonra). Hərçənd hökmdar öz qoşununa yazmışdı: “Daxil olun Mannalılar ölkəsinə”, qoşunun hamısı daxil olmamalıdır - atlılar və piyadalar qoy yeridilsin; hərçənd qimirlilər demişlər: “Mannalılar sizindir, biz ayağımızı saxlamışıq” -görünür, bu yalandır; onlar andamana riayət etməyən qaçqın toxumu deyillərmi? Döyüş və yük arabaları qoy aşırımın ətəyində dayansın, atlılar və piyadalar isə mannalılardan döyüşdə ələ keçirdiklərini qoy yığsınlar və qayıdıb aşırımda dayansınlar [....] bir-ikisi keçdi [....] qarət etdi.

Qimirlər [....] gəldi, qoşun [....] Mannlılar ölkəsinin şəhərlərinə qarşı çıxış edəcək [....] Mannalı Belxabu [....] xəbər verəcəklər hökmdara, mənim ağama. Kislilim ayının 15-ci günündə ay günəşlə birlikdə görünürdü - bu onların əleyhi nədir sən onların ayağını saxlayarsan. Onlar yaxınlaşsa, hər cür giriş-çıkış (yollarını) mən bilmirəmmi? Mən (bu barədə) yazmışam hökmdara, mənim ağama. Qoy hökmdarlar hökmdarı ölkənin müdriklərindən soruşsun, sonra istədiyini qoşununa yazsın. Düşmənin döyüşçüləri qaçqın düşür. Sən orada özün üçün qala hazırla, qoy qoşun ora yığılsın, Qududanlar isə çıxıb çöldə onların adamlarını tutsunlar və öyrənsinlər, Andaruaylılar uzaqdadırmı onlardan? Qoşun qoy çıxıb, məskənlərə basqın etsin.

(Məktub Asarxaddona təriflərlə qurtarır).

68. Günəş ilahisi Şamaşın orakuluna (yozuçusuna) siyasi işlər üzrə sorğular:

A) (Əvvəli sınıb): Ya (qoşunun) azlığına görə, ya [....] görə, ya qarət edərək, ya [....], ya aclıq və ehtiyacın təzyiqi altında [....] Şarruikbi şəhərini qorxusuz zəbt edəcəkmi? Assuriya çarı, Aşşuraheiddinin [qoşununu] tutduğu şəhərdən mannalılar qoşunu hiyləgərliklə [çıxaracaqmı] və bu şəhəri - Şarru-ikbini zəbt edəcəkmi? Bu şəhər - Şarru-ikbi təhvil veriləcəkmi onlara? Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu?

Görən görərmi? [Eşidən eşidərmi]?

(Səkkiz sətir fəlabaxmanın gedişi haqqında)

Mən səndən soruşuram, Şamaş, böyük hakim, mannalıların qoşunu [çalışacaqmı] və planlaşdırırmı [....], [onlar zəbt edəcəkmi] bu şəhəri - [Şarru-ikbinij? (Ardı sınıb)

B)[Şamaş, böyük hakim], mənim sənə sorğum haqqında qəti, inamlı cavab ver!

Mannanın sərhədində yerləşən Dur-İllili, Assuriya çarı Aşşuraheiddinin qalasını [mannalılar zəbt ed]ib yiyələniblər. Əgər [NN, adamlarla, at]larla və istədiyi qədər qoşunla bu şəhəri, Dur-İllili zəbt etməyə getsə və istər döyüşlə, istər dostluq və sülh danışıqları ilə, istər (divarı) altdan qazıb, ya sındırıb, istər [şəhər içindəki müdafiəçilərin] ehtiyacı və aclığı ilə, istər qırğınlı, [ya....], ya [....], ya şəhəri fəth edən hər hansı bir hiyləgərliklə, Assuriya çarı Aşşuraheiddinin qoşunu bu şəhəri - Dur-İllili tutarmı, onu zəbt edərmi, onu əlinə keçirərmi?

Öz böyük ilahiliyinin əmri ilə yaxşı nəticəni göstərib, təsdiqləyirsənmi, Şamaş, böyük hakim? Görən, görəmi? Eşidən eşidəmi?

(Kitabənin axırı və əks üzünün əvvəli - falabaxmanın gedişi haqqında) ... Mən soruşuram səndən, Şamaş, böyük hakim, əgər Assuriya çarı Aşşuraheiddinin qoşunu Manna sərhədində yerləşən Dur-İllil qalasını zəbt etməyə getsə, [bu şəhər - Dur-İllil] onun əlinə keçəmi?

[Bu quzunun (içindəki) təsjvirləri, xoş, uyğun əlamətləri, sənin böyük ilahilik əmrinin yozulması olan qəti, inamlı cavabı qoy mən də görüm!

Ç) [Şamaş, böyük hakim], mənim sənə sorğum haqqında [qəti, inamlı cavab] ver!

[Mannanın sərhədində yerləşən Dur-İllili], Assuriya çarı [Aşşuraheiddinin qalasını], Mannalıların zəbt edib [yiyələndikləri] və içində öz döyüşçülərini yerləşdirdikləri Dur-İllil şəhərini [əgər NN adamları, atları] və istədiyi qədər qoşunla zəbt etməyə getsə, istər döyüş, [ya istər dostluq və dinc danışıqlarla], ya (divarı) söküb, ya lağım salıb, [istər aclıq], ya istər şəhər içindəki müdafiəçilərin ehtiyacı [...]. (Sınıq)

C) Bir neçə kitabədə, yuxarıda verilən mətn, Zuba[...] şəhərinin, Uşişi şəhərinin, Kilman şəhərinin, Xarxar ölkəsinin, Sissirtu qalasının, Bit-Hamban ölkəsinin, Amul şəhərinin zəbt edilməsi haqqında sorğular da təkrar olunur.

D) [Şamaş, böyük hakim, mənim sənə sorğum haqqında qəti, inamlı cavab ver!

Aşşuraheiddina, Assuriya çarı [...] öz qasidini [Hubuşkiya çarı NN-nin yanına] göndərməyə hazırlaşır. Sənin böyük ilahiliyinin əmri ilə Şamaş, böyük hakim və sənin mərhə[mətli qərarınla, sualı verən Aşşuraheiddina, Assuriya çarı, fikrə gəlib], niyyət edib öz qasidini Hubuşkiyaya göndərsinmi? Əgər o fikrə gəlib, öz qasidini Hubuşkiya ölkəsinə göndərsə, o onu göndərəndə [urartulular, ya qimmi]rlər, [ya Manna]hlar, [ya işquzaylar, ya...lar], ya hər hansı bir düşmən [çalış]ıb və hiylə qurub hücum edərləmi, bu qasidi tutarlarımı və öldürərləmi? Bu sualı verən Assuriya çarı, Aşşuraheiddinin ürəyi kədərlənəcəkmə, qüssələnəcəkmə?

(Sınıq): (Fala baxmanın gedişi haqqında): [Mən soruşuram səndən, Şamaş], böyük hakim bu sualı verən Assuriya çarı, Aşşuraheiddina, [...] tutarlarımı onun qasidini] Hubuşkiya yolunda, bu qasidə qimmerlər, ya mannalılar, ya işquzaylar, [ya...lar], ya ayrı bir düşmən tərəfindən hücum olarmı və onu tutub öldürərləmi?

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

E) Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı, cavab ver!

Bugündən, bu ayın 10-cu günündən, bu ilin Sivan ayından, 29-cu gününədək, aybatan gününədək, bu ilin Sivan ayınadək, 20 gün və gecə, keçən və gələcək günlərin daxilində, fala baxmaq vədi təyin edilməkdir. Bu təyin edilmiş

vaxtda Aşşuraheiddina, Assur çarı, Siriş ölkəsinə adamlarını, atlarını və qoşunlarını göndərmək istəyir. Sənin böyük ilahiliyin bilər: sənin böyük ilahiliyinin əmri və razılığı ilə, Şamaş, böyük hakim, sənin mərhəmətli icazənlə bu sualı verən Aşşuraheiddina, Assur çarı çalışıb və planlaşdırıb, adamlarını, atlarını və qoşunlarını istədiyi kimi Sirişə göndərəsinmi? Bu sənin böyük ilahiliyinə xoş olarmı?

Əgər bu sualı verən Aşşuraheiddina, Assur çarı, hazırlaşsa, onları göndərsə, Siriş əhalisi, ya mənəllilər, ya rıdayalılar, ya ayrı bir düşmən, bu gündən təyin edilmiş günə kimi öz qoşunlarını birləşdirib onun Sirişə göndərdiyi qoşunun (əlehhinə çıxarlarımı)?

Onlar [...] öz fikirlərində düşünülərmə və planlaşdırırlarmı, Aşşuraheiddinanın qoşununu qırınsınlar, dağıt[sınlar, zəbt etsinlər? Qırılmalı] olanı qıracaqlarmı, dağıtmalı olacaqları dağıdacaqlarmı, zəbt edilməlini [zəbt edəcəklərimi öz ətraflarında [...]]? Onları qənimət kimi aparacaqlarmı?

(Qalan hissəsi sınıqdır)

Ə)Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

Bartatua, İşquza ölkəsinin çarı, indi Assuriya çarı Aşşuraheiddinanın yanına çar qızı ilə evlənmək üçün elçi göndərib. Əgər [Assuriya] çarı Aşşuraheiddina, çar qızını ərə versə, Bartatua, İşquza çarı, [Assuriya çarı Aşşuraheiddinaya] etibarlı, səmimi və düzgün sülh sözləri deyəcəkmə, assuriya çarı Aşşuraheiddina ilə olan müqaviləni saxlayacaqmı? Assuriya çarı Aşşuraheiddinaya yaxşılıq edəcəkmə? Müsbət halda dəstəklənərmə sənin böyük ilahiliyinin qərarı ilə Şamaş, böyük hakim? Görən görərmə? Eşidən eşidərmə?

(Fakabaxmanın gedişi haqqında)

Mən soruşuram səndən Şamaş, böyük hakim, Assuriya çarı Aşşuraheiddina, İşquza çarı Bartatua çar qızını ərə versinmi? Bartatua Assuriya çarı Aşşuraheiddinaya verdiyi andı saxlayacaqmı, sülh haqqında düzgün sözlərlə səmimi danışacaqmı və Assuriya çarı, Aşşuraheiddinaya yaxşılıq edəcəkmə? (Falabaxmanın gedişi haqqında)

F) (Əvvəli sınıb)

[Mən sor]uşuram səndən, Şamaş, böyük hakim, Aşşuraheiddina ilə etibarlı, səmimi, düzgün sözlərlə sülh haqqında danışacaqmı? Onunla bağladığı müqaviləni saxlayacaqmı? Bir yaxşılıq edəcəkmə Assur çarı Aşşuraheiddinaya?

(Falabaxmanın gedişi haqqında).

G) [...] Bu ay ərzində, bu ilin Addaru ayında [...], Bit-Kari və Saparda əyanları, vilayət başçıları Maday ölkəsinin vilayətlərinə atlardan (ibarət) vergini [...], bu sənin ilahiliyinə xoşdursa [...], Maday ölkəsinin vilayətlərində [...], Bit-Kari və Sapardanın əyanları, vilayət başçıları adamlarla, atlarla, lazımı qədər qoşunla getsələr, [...] istər özü, istər oğlu, istər İşquzay qoşunu, istər onunla olan müttəfiqi, Maday ölkəsinin vilayətinə gedib, qayıtmalı olan, Bit-Kari və

Sapardanın əyanları və vilayət başçılarının əleyhinə çıxış edərlərmi [...], onların qarşısına vəhşi canavar qoyarlarmı, onların arasında [...].

Ğ) [...] Vilayət başçıları, əyanları adamlarla, atlarla, lazımı qədər qoşunla, Maday ölkəsinin vilayətində, atlardan (ibarət) vergini yığanda, Ma[day qoşununda, ya İ.kuzaya qoşunundan, ya ayrı bir düşməndən qaçıb xilas] ola bilərlərmi?

(Sınıq): [Şamaş, böyük hakim], mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver! Assuriya [çarı, Aşşuraheiddina], çalışsınmı, niyyət etsinmi? O [...] ölkəsinin vilayət başçısını adamlarla, atlarla, lazımı qədər qoşunla yığsınmı və göndərsinmi [onları] atlardan (ibarət olan) verg[ini yığmağa]?

H) Getsinmi onlar [...] paka [şəhərində] Andirpati[anu] şəhərinə [...] duz səhrasına kimi. [...] dan [...] Karzita [li...] ölkəsinə; [...] Bit-tat [ti...], Karzita[li...] Eparnadan, nə qədər çox olsa [...] [əgər o, göndərsə onları və onlar ge]tsə, lazımı qədər gün gedərlərmi və [atlar[rı yığarlarmı]?

[Madayların qoşunundan, Sa]pardayaların qoşunlarından, ya hansı bir ayrı [düşməndən] qaçıb, xilas olacaqlarmı? Sağ-salamat gəlib, salamat çatacaqlarını Assuriya torpağına?

[Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu? Görən görər]mi? Eşidən eşidərmi?

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

X) (Əvvəli sınıb)

[...və o göndərsinmi onları atlardan ibarət ibarət ver]gini yığmağa? Onlar [yola düşsünlərmi və getsinlərmi Sıkr]iş ölkəsinə, [...], Kukkuba ölkəsinə, Tu[aiadi ölkəsinə], UD-pani şəhərinə, Ramadani şəhərinə, Arri ölkəsinə qədər? Atlardan ibarət vergini yığa biləcəklərmi?

[İstədikləri qədər] lazım olan günləri gedə biləcəklərmi, onlar gedcəklər, ya qayıdacaqlar, [Madayaların qoşunundan], ya Mannayaların qoşunundan, [ya Qimirayaların qoşunundan və hər hansı bir düşməndən] qaçıb, özlərini diri xilas edəcəklərmi? Onlar sağ-salamat olacaqlarmı və salamat at vergisi ilə qayıdacaqlarmı, çatacaqlarını Assur torpaqlarına? Xeyir xəbər eşidəcəkmı [Aşşuraheiddina]? O, razı və xoşbəxt olacaqmı? Sənin böyük ilahiliyin bilirmi!

Görən görərmi bunu? Eşidən eşidərmi bunu?

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

I)Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

Vilayət başçıları və əyanlar adamlarla, atlarla və Assuriya çarı [Aşşuraheiddinanın] Bit-Karide olan qoşunu ilə Madaylar ölkəsinə atlardan ibarət vergini yığmaq üçün girəndə, xilas olacaqlarmı [madayların qoşunundan], İşquzayla[rın qoşunundan, ya hansı bir ayrı düşmən qoşunundan...]? (Sınıq)

(Falabaxmanın gedişi haqqında).

İ)Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver! [Aşşuraheiddina], Assuriya çarı, indi [...], göndərsinmi NN-i mannayalının vilayətinə [...]? [...] Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu?

Sənin böyük ilahiliyinin razılığı ilə [Şamaş, böyük hakim]və sənin xeyirxah qərarınla [uyğundurmu və dəstəklənirmi]? Əgər onlar getsə [...] qaçarlarını və salamat qalarlarını? (sınıq).

J)Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

Assuriya çarı, [Aşşuraheiddinanın] hərəm başçısı NN [...] Mannayalılar ölkəsində, [...] vilayətində döyüş aparsınımı? [Əgər o getsə və.....] Assuriya çarı Aşşuraheiddinanın silahı və qoşunu üstün olarmı, onları qırarmı və qalib gələrmı, [...] silahına qarşı, sənin böyük ilahiliyinə çata bilərmı, Şamaş, böyük hakim, olarmı orakul cavab versin?

K)Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

[Bu gündən, bu Simanu ayının 22-ci günündən, bu ilin, gələn Dumuzu ayının 21-ci gününə kimi, 30 gün (və) 30 gecə fala baxmaq üçün vaxt verilib; bu verilmiş vaxt ərzində] Mannalılar ölkəsinin vilayətində yerləşən İşquzaya öz qoşunu ilə, (indi) Mannalılar ölkəsindən çıxmağı niyyət edirmi, cəhd göstərirmi? Əgər onlar çıxsalar, Harrania şəhərinə (və) Anisus şəhərinə Hubuşkia şəhərinin aşırımındanmı keçərlər? Assuriya ərazisində çox qarət edib, bol qənimət apararlarını? Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu? Bu sənin böyük ilahiliyinin əmri ilə uyğundurmu və dəstəklənirmi Şamaş, böyük hakim! Görən görərmı bunu, eşidən eşidərmı bunu?

(Kitabənin axırı və əks üzünün əvvəli qurban kəsilməsi haqqındadır) Mən soruşuram səndən, Şamaş, böyük hakim! Bu gündən, bu ilin Simanu ayının 22-ci günündən, bu ilin gələn Dumuzu ayının 21-ci gününə kimi, 30 gün (və) 30 gecə (ərzində) Mannalılar ölkəsinin vilayətində yerləşən İşquzay qoşunu çıxış edib, Hubuşkia şəhərinin aşırımından Harrania şəhərinə və Anisus şəhərinə gedərlərmı və Assuriya ərazisində çox qarət edib, bol qənimət apararlarını? (Sınıq)

Sivan ayı, 22-ci gün [NN eponimliyi ilində] Saia və Marduk-şumu-usur bunu yerinə yetirdilər.

Q) Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

Bu gündən, bu ayın 3-cü günündən, bu ilin Ayaru ayından, Abu ayının 11-ci gününə kimi, 100 gün və 100 gecə fala-baxmaq vədi müəyyən edilmişdir. Bu müəyyən edilmiş vaxda Kaştariti öz qoşunu ilə, ya Qimirayalının qoşunu, ya Madayalının qoşunu, ya Mannayalının qoşunu, ya ayrı bir düşmən pis niyyət edəcəkmı, hiylə quracaqmı? Onlar güclə təzyiq, ya hərbi əməliyyat, ya lağım, ya pillələr, ya torpaq tökümü, ya taran vasitəsi ilə, ya aclıqla, ya ilahilərin və ilahələrin adı ilə, ya dostluq və sülh danışıqları ilə, ya ayrı bir hiyləgərliklə şəhəri, Kişassu şəhərini tutarlarını? Kişassu şəhərinə onlar girərlərmı? Onlar zəbt edərlərmı bu şəhəri, Kişassunu? O, onlara təhvil verilərmı? Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu?

Bu şəhər, Kişassu, hər hansı bir düşmən tərəfindən zəbt olunarmı, bu gündən, mənə vaxt verilən günə kimi, müsbət halda dəstəklənərmimi və uyğundurmu sənin böyük ilahiliyinin qərarı ilə Şamaş, böyük hakim? Görən görərmimi bunu, eşidən eşidərmimi bunu?

(Falabaxmanın gedişindən sonra, mətnin əvvəli təkrar olunur).

L) Həmin suallar ayrı-ayrı sorğularda Karibtu, Subara, Kilman və başqa şəhərlər haqqında verilir.

M) Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı cavab ver!

Kar-Kaşşi şəhərinin başçısı Kaştariti, Madaylıların şəhər başçısı Mamitiarşuya yazmışdı: “Gəlin birgə hərəkət edək [və Assuriyadan] ayrılmaq”. Qulaq asarmı ona Mamitiarşu? Razi olarmı? Xoşuna gələrmimi? Bu il Assuriya çarı Aşşuraheiddinaya qarşı düşmənçilik edəcəkmimi? Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu?

Madaylıların şəhər başçısı Mamitiarşu Assuriya çarı [Aşşuraheiddinaya qarşı] düşmənçilik edirmi, müsbət halda [əmrinlə və qərarınla...]? (Sınıq)

[Mən soruşuram səndən, Şamaş, böyük hakim], Madaylılar şəhərinin başçısı Mamitiarşu, Kar-Kaşşi şəhərinin başçısı Kaştariti ilə razılığa gələcəklərmimi? O, [...] indi onunla razılığa gəlsə, Assuriya çarı Aşşuraheiddina ilə düşmən olacaqmı?

Bu quzunun (içinə) qəti müsbət cavabı, yaxşı təsvirləri, razılıq əlamətlərini, sənin böyük ilahiliyinin yozulma əmri ilə yerləşdir, mən də görüm; qoy sənin böyük ilahiliyinə çatsın Şamaş, böyük hakim, sən də mənə qabaqcadan xəbər ver.

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

N) [Şamaş, böyük hakim] mənim sənə verdiyim sorğuya qəti, [inamlı cavab] ver!

[Bu gündən, bu ayın 25-ci günündən, bu ilin] Sivan ayından [gələnin ayın, Təmmuzun 24-cü gününədək, 30 gün] və gecə fala baxmaq vədi təyin edilmişdir. [Bu təyin edilmiş vaxtda] İşquzayların qoşunları, Qimirayların qoşunları çıxarlarımı [...] aşırımından Bit-Hamban tərəfə.... (Sınıq)

(Falabaxmaq haqqında) Sivan ayı, 25-ci gün.

O) (Əvvəli sınıq). Sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu? Müsbət halda bu sərəncam dəstəklənərmimi sənin böyük ilahiliyinin qərarı ilə, Şamaş, böyük hakim? Görən görərmimi bunu? Eşidən eşidərmimi bunu?

(Fala baxmanın gedişi haqqında) (Sınıq)

[Mən soruşuram] səndən, [Şamaş, böyük hakim, İşquzayların qoşunu], Qimirayların qoşunu çıxacaqmı, [gedəcəkmimi Bit-Hambana ...] aşırımından. düşmənçisinə yürüş edəcəklərmimi [...] vilayətinə və Şama[ş-nasir] şəhərinin vilayətinə [...] qınb, dağıdıb, qarət edəcəklərmimi?

Ö) (Əvvəli sınıq). [İşquzayaların qoşunu, Qimirayaların qoşunu] çıxacaqları [...] aşırımından və [gedəcəklərmi Bit-Hambana və Parsumaşa, düşməncəsinə yürüş edəcəklərmi... vilayətinə] və Şamaş-nasir şəhərinin vilayətinə? Qarət edəcəklərmi [...] ? [Sənin böyük ilahiliyinin qərarı ilə bu razılaşdırılıb və dəstəklənirmi Şamaş, böyük hakim? Görən görərməni bunu? Eşidən eşidərməni bunu?

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

Şamaş-nasir vilayətinə düşməncilik [yürüşü edəcəklərmi, qırıb, dağıdıb qarət edəcəklərmi]?

P) (əvvəli sınıq). [...]Bu, sənin böyük ilahiliyinin sərəncamı ilə razılaşdırılıb və dəstəklənirmi Şamaş, böyük hakim? Görən görərməni bunu? Eşidən eşidərməni bunu?

(Sınıq) (Falabaxma haqqında)

Mən soruşuram səndən [Şamaş, böyük hakim], Qimirayaların qoşunları, İşquzayaların qoşunları [Bit-Hamban] və Parsumaş tərəfə çıxacaqlarını və [...]. Onlar [...] çalışdırlarmı və planlaşdırırlarmı [...] Bit-Hambana getsinlər [...], onlar [qırarlarmı] nə qırılmalı olsa, [dağıdılarlarmı nə dağıdılmalı olsa, qarət edərlərmi nə qarət edilməli olsa]? (sınıq)

69. Babil məktublarından: [Mən] yazdım si[zə]! Assuriya qoşununun Qumusanu şəhərinə getdiyini mənəhlilər eşitdilər və düşərgəyə yığışdılar. Bir tərəfdən düşərgə Qumusanunun qabağındadır, o biri tərəfdən bizim qabağımızda. Siz ehtiyatlı olmalısınız. [...]

Aşşurbanapal (Aşşur-banu-apli, e.ə. 668 - 635/27)

70. Assuriya dövlətindən asılı olan ölkələrin siyahısı: Aşşurbanapal dövründə (652-ci ilə kimi) tutulmuş Assuriya dövlətinin tərkibində və ondan asılı olan dövlətlərin siyahısında Maday və Manna dövlətlərinin adı müstəqil, lakin vergi verən dövlətlər arasında çəkilir.

71. “Rassam silindri” adlanan yazıdan: Dördüncü yürüşümdə qoşunumu yığıb, Mənəhlilər ölkəsinin hökmdarı Ahşəriyə qarşı yürüş etdim. Aşşur, Sin, Şamaş, Adad, Bel, Nabu, Ninəvalı İştər, Kidmurinin hakiməsi, Arbelalı İştər, Ninurta, Nerqal, Nusku ilahilərin göstərişi ilə mən Mənəhlilər ölkəsinə basqın etdim və qələbə ilə keçdim. Onun möhkəmləndirilmiş şəhərlərini, saysız xırda məskənləri ilə birlikdə, işğal etdim; İzirtunun özünə kimi onları sökdüm, dağıtdım, yandırdım; bu məskənlərdən adam, at, eşşək, qaramal və davar çıxarıb apardım. Ahşəri mənim yürüşümün gedişini eşitdi və öz çar şəhəri İzirtunu tərk edib, möhkəm İştatti qalasına qaçdı və orada sığınacaq tapdı. Bu vilayəti mən fəth etdim, on beş günlük yol qədər onun ərazisini dağıtdım, xarabalığa döndərdim. Ahşerini, mənim hakimliyimə hörmət etməyəni, Arbelada yaşayan İştərin sözü ilə, əvvəldən dediyi kimi: “mən, Mənəhlilər çarı Ahşerinin ölümüyəm; necə demişdim elə də edəcəyəm” - o, qullarının əlinə düşdü, ölkəsinin camaatı onun əleyhinə üsyan

qaldırdı, onun meyitini şəhərin küçəsinə atıb, cəsədini yerlə sürüdülər. Onun qardaşlarını, onun ailəsini, onun nəslini silah ilə qırdılar. Ondan sonra oğlu Ualli onun taxtına əyləşdi. Aşşurun, Sinin, Şamaşın, Adadın, Belin, Nabunun, Ninəvalı İştərin, Kidmurinin hakiməsi, Arbelalı İştərin, Ninurtanın, Nerqalın, Nuskunun - böyük ilahilərin, mənim hakimlərimin, qüvvətini görüb, o, mənim hakimliyimə baş əydi, canını qurtarmaq üçün günahlarını boynuna aldı, mənim hakimliyimi dilədi. Öz xələfi, oğlu Erisinnini Ninəvaya, mənim yanıma göndərdi və ayaqlarımdan öpdü. Mən ona mərhəmət göstərdim və barış üçün elçimi onun yanına göndərdim. O, öz qızını, özünün törəməsini mənə kənz olmaq üçün göndərdi. Mənim hökmdar əcdadlarım zamanı təyin edilmiş keçmiş vergisini mənə gətirdilər. Əvvəlki vergisinə 30 at əlavə edib ona artıq vergi kəsdim.

72. “B silindri” adlanan yazıdan: [Beşinci yürüşümdə] mən [Mannalıları ölkəsinin hökmdarı] Ahşərinin əleyhinə çıxış etdim. [...] Ahşəri mənim yürüşümün irəlilədiyini [eşitdi] və [öz qoşunlarını] birləklə gecə vaxtı göndərdi. O mənim qoşunlarımla döyüşə qalxdı. Mənim döyüşçülərim onlarla vuruşdu və onları məğlub etdi. Mən geniş düzənliyin 3 beru uzunluğunda sahəsini onların meyitləri ilə doldurdum. Mənə ümid verən hakimlərimin, böyük ilahilər Aşşurun, Sinin, Şamaşın sərəncamı ilə mən Mannalıları ölkəsinə soxuldum, qalibiyyətlə keçdim və yürüşüm zamanı Ayusias qalasını, Paşa[....]su, Busutu, Aşdiaş, Urkiyamun, Uppiş, Sixua, Naziniri şəhərlərini - səkkiz möhkəmləndirilmiş şəhəri saysız kiçik məskənlərlə birlikdə ələ keçirdim; İzirtunun özünə kimi gedib çatdım, sökdüm, dağıtdım, odda yandırdım. Mən bu şəhərlərdən adamları, atları, eşşəkləri, qaramal və davar sürülərini çıxarıb, apardım.

Ahşəri mənim yürüşümün gedişini eşitdi, öz hökmdar şəhəri İzirtunu tərk etdi, özünün ümidi olan Atranu şəhərinə qaçdı və orada sığınacaq tapdı. Mən onun möhkəmləndirilmiş şəhərləri İzirtu, Urmeyate və Uzbiyanı mühasirəyə aldım, bu şəhərlərdə yaşayan adamları orada bağladım və onların ürəyini sıxışdırıb, ixtisar etdim. Mən bu vilayəti zəbt etdim, sökdüm, dağıtdım, yandırdım. 15 günlük məsafəni viran etdim, xaraba qoydum.

Öz yürüşüm vaxtı hökmdar əcdadlarım zamanı mannalıların zəbt edib, özlərinə götürdükləri Şurdira şəhərinin ətrafındakı məskənləri zəbt etdim, yandırdım, əsir apardım. Bu məskənləri mən Assuriyanın hüdudlarına qatdım. Mannalıları ölkəsinin, Harsi dağındakı Azakanani şəhəri ilə Kumurdaylar ölkəsinin arasında olan Arsiyanış şəhərinin vilayətini alt-üst etdim, yandırdım.

İstehkamlarının(?) rəisi dağlı Rayadişadini öldürdüm, əsirlərini apardım. Erişteyana şəhərinin vilayətini işğal etdim, onun məskənlərini alt-üst etdim, qarət etdim, yandırdım.

Öz hücumumun gedişində mən onun vilayətini xaraba qoydum, onun bütün ölkəsini kiçiltim, böyük qənimətlər və ağır hədiyyələrlə sağ-salamat qayıdıb, Assuriya ölkəsinə gəlib çıxdım. Mənim hökmdar əcdadlarım vaxtında mannalıların zəbt etdiyi [Bi]rua, Şarruikbi, [Qusune və....]rute - Assuriya ilə

qonşuluqda olan məskənləri - zəbt etdim, oradan mannalıları qovdum, Assuriyaya atlar, silahlar, hərbi ləvazimat apardım. Mən bu şəhərləri yenidən məskunlaşdırdım və onları Assuriyanın hüduclarına qatdım.

[Aşşur və] İştər mənim hökmdarlığuma hörmət etməyən Ahşerini onun qullarının əlinə verdilər. Onun [ölkə adamları] ona qarşı qiyam qaldırdılar və onun meyitini küçəyə atdılar. Sonra onun oğlu Uallı onun taxtına əyləşdi.

(Ardı “Rassam Silindrində” yazılan kimi)

Həmin günlər, Maday şəhər başçısı Birisxadri, Saxu ölkəsinin başçısı Qaqunun oğulları Sarati və Parixia mənim hökmdarlığımın boyunduruğunu rədd etdilər. Mən onların 75 möhkəmləndirilmiş şəhərini zəbt etdim, əsir apardım; onların özlərini diri-diri əlimə keçirdim, öz hökmdarlıq şəhərim Ninəvaya gətirdim.

73. İlahi Şamaş orakuluna siyasi işlər üzrə sorğular: A) Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya müsbət cavab ver! Nabu-şarru-usur, xacələr rəisi, adamlar, atlar və onun sərəncamında olan Assuriya çarı, Aşşurbanapalın qüvvələri ilə birlikdə, Mannalıların zəbt etdiyi Assuriya qa[lalarını qaytarmağa getsinmi]? Əgər o getsə, istər xeyir sözlə, dostluq və sülh danışıq[ları ilə, ya döyüş etməklə], ya hansısa bir hiylə ilə, o qaytaracaqmı bu qalaları? [Sənin böyük ilahiliyin bilirmə bunu?]. Müsbət halda bu sərəncam dəstəklənirmi sənin böyük ilahiliyinin qərarı ilə, Şamaş, böyük hakim? Görən [görərmə bunu? Eşidən eşidərmə bunu]?

(Falabaxmanın gedişi haqqında)

Mən soruşuram səndən, Şamaş, böyük hakim, Nabu-şarru-usur, “xacələr rəisi” adamlarla, atlarla və onun sərəncamında olan Assuriya çarı Aşşurbanapalın hərbi qüvvələri ilə mannalıların tutduqları Assuriya qalalarını qaytarmağa getsinmi? O, döyüş etməklə, ya dostluq və sülh danışıqları ilə, ya hansısa hiylə ilə bu qalaları qaytaracaqmı?

Bu quzunun (içinə) qəti müsbət cavabı, yaxşı təsvirləri, razılıq əlamətləri sənin böyük ilahiliyinin orakul sərəncamı ilə yerləşdir, mən də görüm. Çatacaqmı (sorğu) sənin böyük ilahiliyinə, Şamaş, böyük hakim və orakul cavab verə biləcəkmə?

B)[Şamaş, böyük hakim, mənim sənə verdiyim sorğuya qəti müsbət] cavab ver! [Mannalıların qoşunu] onunla birlikdə olan [silahlı qüvvələrlə] Assuriya çarı, Aşşurbanapalın [adamlarının, atlarının və silahlı qüvvələrinin əleyhinə] çıxacaqlarmı, [o ki, ...? Onlar çıxandan] və hücum edəndən sonra, qoyarlarımı onlar (qoşunları) gen-bol (qarət etsin), [...] onlarla bir yerdə olanlara [...a]damlar və silahlar [...]?

(Sınıq)

Əgər onlar planlaşdırırlarsa, [...] Assuriya çarı, Aşşurbanapalın silahları, adamları, at[ları] və qoşunu [gələcək döyüşdə üstün gələcəkmə] (*Sınıq*)

Mannalıların [qoşunu] onunla bir yerdə olan silahlı qüvvələrlə Assuriya çarı Aşşurbanapalın adamları, atları və qoşunu əleyhinə çıxacaqmı və [gələcək

döyüşdə] Assuriya çarı Aşşurbanapalın silahı, adamları, atları [və qoşunu] üstün gələcəkmi mannalıların qoşununun silahına və onunla bir yerdə olan silahlı qüvvələrə və qələbə iləmi olacaq [....]?

C) [Şamaş, böyük hakim, sənə verdiyim sorğuya qəti, inamlı] cavab ver!

[....] və Gimirraya qoşunu [....] düşərgə saldılar [....] Ahşerinin əleyhinə [....] onun düşərgəsini. [? sənin böyük ilahiliyin bilirmi bunu?] Yaxşımı olacaq sərəncam və qərarlar sənin böyük ilahiliyinin əmri ilə. Şamaş, böyük hakim? Görən görərmə bunu? Eşidən eşidərmə bunu? (Sınıq)

Ç) İlahi Şamaşa verilən sorğuların birində mannalıların adı Assuriya çarına qarşı üsyan və çıxış edə bilən xalqların -İtuaya, Elam, Qurraya, Mannaya, Madaya, Qimiraya, Axlamu, Hattaya, Pilstaya, Sidunaya, Musraya, Kusaya, Kidaraya, Şabukaya - arasında çəkilir.

74. İlahi Aşşura şərəfnamədən:

(İlahi Aşşura təriflərdən sonra)

Dunanani, Be[likişinin] oğlu,

Belə dedi: “Mən [....]”,

Çığıraraq, “Sən hök[mdar, mən də hökmdar (?)]”,

Onu ailəsi ilə

birlikdə [mən əsir apardım (?)].

Kim ki, Şarrukinə [mənim əcdadıma(?), və]

Əvvəl olan hökmdarlara [.....],

Və bu Apla [....],

Daimi bərkidirdi [....]

Onların cinayətəkar işlərini [....]

O sözün intiqamını almaq üçün [....]

Sən onlara qəzəblənib mənə tapşırıdın,

Mən onları qu[zu] kimi kəsdim,

Sənin böyük ilahiliyini [təriflədim],

Çünki mənə, Aşşurbanapala, [....]

Kimi ki, gənc yaşından atası [sevməyib (?)],

Sən isə, ilahlilər hakimi, mənə mərhə[mət etdin], [Hökmdarlığa] mənim adımlı çəkdin,

[ilahilər mə]bədlərinin bərpasını,

Və düşmən ölkələrinin işğal edilməsini sən mənə tapşırıdın.

Həmçinin, Teumman, Elamın çarı, [öz qoşunlarını] Yığıb [mənə qarşı (?)] çıxış edəndə,

O da öz gücünə güvəndi,

Mənim ona etdiyim yaxşılığı [unutdu],

Sən qalib gəldin Elamlıya (və) Ka[....],

Onun yığılmış qoşunu arasında, onun başını kəsdin, və

Sənin əzəmətli böyüklüyünü mən tə[rif etdim].
 Onlar kimi silahını [Ahşeri (?) də qaldırdı],
 Qüdrətli düşmən, [öz gücünə] arxalanan, Mannalıları, sənin
 boyunduruğunu rədd edənləri,
 Dul qalmışların ağlaşmasına və [...sən qoydun]
 Elə də Urartulular, lo[vğa(?)] dağlılar
 Ummanmanda, hiyləgər düşmənə [hiylə] qururlar, Sənə daimi hədsiz
 pislilik edi[rilər]. İndi, ilahi Aşşur, Böyük Dağ, [sənin] sözlünə (Və)
 İlahələrdən ən hörmətlişi, böyük hakimə [Ninililin] sözü ilə
 Bu düşmənin fəthi naminə [...]
 Mən yalvarıram sənin ilahiliyinə, ilahilər hökmdarı,
 Sənin şərəfli əmrinlə [...]
 Sənin qabağında qoy diz çöküm.
 Aşşurbanapalın işi dua etməkdir
 Aşşura, E[kurda (?)] yaşayana
 Bu yalvarış oxunur
 Düşmənin əzilməsi, zülmkarın öldürülməsi üçün.¹

75. “Gedd xronikasından” Assuriyanın məğlubiyyəti haqqında: Nabu-apal-usurun (Nabopalasar) 10-cu ilində, ayar ayında o, Akkadın qoşununu yığdı və Purattu çayının kənarı ilə getdi; Suxeylilər və Xindanlılar onunla döyüşə girişməyib öz vergilərini onun qabağına qoydular. Ab ayında onlar xəbər verdilər ki, Assuriya qoşunları Kablindədir; Nabu-apal-usur onlara qarşı qalxıb, ab ayının 12-də Assuriya qoşunu ilə döyüş etdi, Assuriyanın qoşununu qırdı, Assuriyaya böyük zərbə vurdu, çoxlu qənimət apardı. Onların köməyinə gələn Manna və Assuriya əyanları zəbt edildilər. Həmin vaxt o Kablın şəhərini zəbt etdi. (Şimal ərazilərinə yürüşlər haqqında).

12-ci ilin ab ayında [...] əmri ilə Madaylı Ninəvaya qarşı [...] tələsib, Ninəva vilayətinin Tarbis şəhərini onlar zəbt etdilər [...]. O, Tiqlat çayının kənarı ilə enib, Aşşura hücum etdi, şəhərdə döyüş etdi; [...] şəhəri dağıtdı, böyük adamlara qüvvətli zərbə vurdu, onun qənimətini zəbt etdi, əsir apardı. Madaylının köməyinə gələn Akkad çarı və onun qoşunu döyüşə çatmadılar, Aş[şur dağıdılmışdı]. Akkadın çarı və U[mak]iştər şəhər yaxınlığında bir-biri ilə görüşdülər, dostluq və ittifaq (müqaviləsi) bağladılar. [Umakiş]tar və onun qoşunu öz ölkəsinə qayıtdı, Akkad çarı və onun qoşunu öz ölkəsinə qayıtdı.

.....14-cü ildə Akkad çarı Öz qoşununu yığdı [...].

Ummanmandanın çarı Umakiştər Akkad çarının qarşısına [...], bir-biri ilə görüşdülər Akkad çarı [...] və Umakiştər [...] Radan çayından keçdilər və Dəclə çayının sahili ilə getdilər [...] Ninəvanın əleyhinə [...] siman ayından ab ayına kimi 3 döyüş [...] şəhərə güclü zərbə vurdular.

¹ İ.M.Dyakonovun tərcüməsindən istifadə edilmişdir –S.Q.

İşpuini və Minuanın yazıları (e.ə. 820-810)¹ (Urartu mənbələri)

^DHal-di-ni-ni uš-ma-ši-ni ^mİš-pu-ú-i-ni-še ^mSar_x(XV)-düri (BÄD)-pi-ni-se
^mMi-nu-a-še ^mİš-pu-ü-[i]-ni-hi-ni-še ^{URU}Ar-si-ni-e/a?-ni pa-ü-ni k[a-ru-ni]
^{URU}Ar-si-ni-e-i KUR-ni ^{URU}A-a-ni-a-ni KUR-ni-e ha-ü-ni za-âš-gu-ni ku-x-[-?]
ma-a-nu[?] te-ru-ni ^DHal-di-e-i pu-lu-si ^{KUR}Pu-lu-ü-a-di[?]-ni[?]-e[?] te-ru-n[i]
ar[?]-di[?]-[e[?] (x x) x GU]₄[?] ^DPal-di-e ur-pu-li-ni GU₄.ÄB ^DHal-di-i[?] si-la-i-e ^{KUR}P[u[?]-
...]

76. Culfa rayonunda, İlanlıdağda tapılmış daşüstü yazı: İlahi Haldinin əzəməti ilə İşpuini Sardurinin oğlu (və) Menua İşpuininin oğlu Arsinie şəhərinin ölkəsini zəbt etdilər, İş[...şəhərinin] ölkəsini, Arsikua şəhərinin ölkəsini, Ayanianu şəhərinin ölkəsini zəbt etdilər, dağıtdılar. Puluadi ölkəsində onlar ilahi Haldiyə lövhə ucaldıdılar (və) əmr verdilər: Puluadi ölkəsində ilahi Haldiyə öküz və qoyun, Haldinin arvadına inək (qurban) kəsilsin.

77. Van gölünün şərqində, Qaragündüz kəndinin yaxınlığında tapılmış stelanın üzərində: İşpuini Sardurinin oğlu (və) Minua İşpuininin oğlu ilahi Haldiyə, hakimə bu yazını ucaldıdılar.

İlahi Haldi öz silahı ilə (yürüşə) çıxdı. Meišta şəhərinə qalib gəldi, Barşua ölkəsinə qalib gəldi. Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir.

İlahi Haldinin əzəməti ilə İşpuini Sardurinin oğlu (və) Minua İşpuininin oğlu Meišta şəhərinə (yürüş) etdi. İşpuini qüdrətlidir, Minua qüdrətlidir. Onların qoşununda 106 döyüş arabası, 9174 atlı, 2704 piyada döyüşçü (var idi). Sardurinin oğlu İşpuininin, İşpuininin oğlu Minuanın önündə ilahi Haldi gedirdi. Onlar Meišta, Kua, Şaritu, Niqibi, Barşua ölkələrinin şəhərlərini zəbt etdilər, oradan - [...min] 486 yüz [...], [...] min [...] yüz, [...] min 6600 [...], 1120 at, 12000 qaramal, [...] min] 65 dəvə, [...] on min+5000 davar əldə edildi. İlahi Haldinin qüdrəti ilə Sardurinin oğlu İşpuini (və) İşpuininin oğlu Minua bunları apardılar; nə qaldı ölkədə bunlar qalalardan çıxanda [...]

İlahi Haldiyə, hakimə İşpuini, Sardurinin oğlu (və) Minua, İşpuininin oğlu bu yazını ucaldıdılar. Stelanın arxa tərəfində mətn təkrar olunur.

78. Kalatgah yazısı (Urmiya gölünün cənub-qərbində): [İlahi Hal]dinin əzəməti ilə, ilahi [Teyşebanın əzəməti ilə İşpuini], Sardurinin oğlu, Biaynaue ölkəsinin çarı, [Tuşpa şəhərinin hökmdarı (və) Minua], İşpuininin oğlu Sapaqau[e ölkəsinə gedib, ölkəni zəbt etdilər], çarını məğlub etdilər. (Orada) [su]si və İlahi Haldiyə böyük əlaqəni tikdilər. İlahi Haldi üçün Sapaqau ölkəsinin Uişe şəhərini ayırdılar [...] öz əlaqəni bağlarına gətirdilər [...].

¹ İşpuininin hakimiyyəti vaxtında bəzi yazılar özü və oğlu Minuanın adından yazılmışdır.

Minuanın yazıları (e.ə.810-786)

79. Van şəhəri yaxınlığında, daş üzərində: İlahi Haldinin əzəməti ilə Minua İşpuininin oğlu deyir: Mana ölkəsinin əleyhinə çıxış edəndə, (bu) ölkəni mən viran etdim, odda yandırdım.

80. Taştəpə qaya yazısı (Mianduabdan şimal-şərqdə): İlahi Haldinin əzəməti ilə Minua İşpuininin oğlu bu qalanı tikdirdi; Meişta şəhərini zəbt etdi; oradan Mana ölkəsini zəbt etdi, [...] qoydu, orada [...] piyada döyüşçüləri qoydu [...] Öndə ilahi Haldi gedirdi. Minua deyir: Zəbt etdim Mana ölkəsini [...] oradan [...] yazını [...]. İlahi Haldinin əzəməti ilə Minua qüdrətli hökmdar, böyük hökmdar, Tuşpa şəhərinin hökmdarı.

Minua deyir: Kim bu yazını məhv etsə, kim sındırsa, kim belə (iş) görməyə kimisə məcbur etsə, qoy Haldi, Teyşeba, Şivini (onu) məhv etsinlər. Onun günəş altında olan ilahiləri [...].

I Argıştinin (e.ə.786-764) yazıları

81. Van qayasının qərb tərəfində “Xorxor salnaməsi” adlanan yazı I sütundan: Argiştı deyir: İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşebaya, ilahi Şiviniyə hakimlərimin əzəməti ilə (görmək) istədiyim [işlərə] görə yalvardım. Həmin il Umelu ölkəsinə yürüş etdim [...] Urmani ölkəsini, Teirtubi ölkəsini zəbt etdim, Muruzuların [...] zəbt etdim, qaya üstündə möhkəmləndirilmiş qalanı o döyüşdə zəbt etdim, kişiləri, qadınları (oradan) sürgün etdim. Ubaruqilduni, çar şəhərini [...] mən zəbt etdim. Ku[...]rupira ölkəsinə, Tarra ölkəsinə çatdım, [...]şəhərinə yürüş etdim, kişiləri, qadınları (oradan) sürgün etdim [...]. İrkiuni ölkəsini zəbt etdim [...] çatdım(?) [...]. Mən [...] Artarmu ölkəsinə yürüş etdim [...] döyüşlə (onları) geri atdım [...] şəhərləri [...] çatdım(?), mən [...]dək [...] 3(?) [...], 11 min [...] qadın; bir il ərzində cəmi 20279 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım.

II sütundan: İlahi Haldi (yürüşə) çıxdı, öz silahı ilə Etiuni ölkəsinə qalib gəldi. Kixuni şəhərinin ölkəsinə qalib gəldi, onları Argıştinin qarşısında məğlub etdi. Haldi qüdrətlidir, Haldinin silahı qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə Argiştı, Minuanın oğlu çıxış etdi. Öndə ilahi Haldi gedirdi. Argiştı deyir: gölün sahilində yerləşən Kixuni şəhərinin ölkəsini zəbt etdim, Aliştu şəhərinə çatdım, kişiləri, qadınları (oradan) apardım. İlahi Haldinin göstərişi ilə Argiştı, Minuanın oğlu deyir: Biainili ölkəsinin qüdrəti üçün, yad ölkəni ram etmək üçün, mən İrpuni şəhərini tikdirdim. Torpaqlar boş idi, orada heç nə tikilməmişdi. Mən orada böyük işlər gördüm. Xate və Supani ölkələrinin 6(?) min 600 döyüşçüsünü mən orada yerləşdirdim.

III sütundan: İlahi Haldinin əzəməti ilə Dadinin qarşısında ari tabzi. Kulaşını, dağlıq ölkə [...] 20 min [...] 11 min 439 yeniyetməni mən orada öldürdüm.

Döyüşçülərimi yığdım, öz ölkəmdən çıxdım. Həmin il Menabşuni şəhərinə, Dukama şəhərinə (yürüş) etdim, [...] şəhəri, ölkənin çar şəhərini zəbt

etdim, [...] Buştu ölkəsinin Şarara şəhərini zəbt etdim. [...] Babilu şəhərinin ölkəsinə, [...] Baruata ölkəsinə, Barşua ölkəsinə yürüş etdim. Barşua ölkəsinə viran etdim, şəhərlərini yandırdım [...], bir il ərzində beş min (ya yüz)[...] 40 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım, [...] at, [...] 9(?) yüz 87qaramal, [...] 5 [...] davar [...]. Arğıştı deyir: Mən bu şücaəti bir il ərzində ilahi Haldi üçün gördüm.

İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdi, qalib gəldi Assur qoşununa, Buştu ölkəsinə, Tariuni ölkəsinə qalib gəldi, onları Arğıştının qarşısında məğlub etdi. İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğıştı deyir: Mən qalalar tikdirdim, Şurişilini ölkəsinə xoşbəxt etdim. Assur qoşununa mənim ölkəm aşdı.

İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşebaya, ilahi Şiviniyə, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakimlərimin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. İlahilər mənim xahişimi eşitdilər. Arğıştı, Minuanın oğlu deyir: İlahi Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə sərkərdələri(?) yürüşə göndərdim; Assur ölkəsinə geri atdım [...] mən etdim, öz ölkəmdən Dadanı, sərkərdəni (?)[...] amubi.

Həmin il [...] ölkəsinə, [...] ölkəsinə, Arxi ölkəsinə yürüş etdim. [...] şəhərin, çar şəhərinin (və başqa) 60 şəhərin kişilərini və qadınlarını əsir apardım. Buştu ölkəsinə yürüş etdim [...], Aburzani şəhərini zəbt etdim; [...]qini şəhərini, Kadukaniuni şəhərini, [...] ölkəsinə zəbt etdim. Arğıştı deyir: [...]Mana ölkəsinə çatdım, dağlıq ölkəyə, bir il ərzində 18827 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım; 606 at, 184 dəvə, 6257qaramal, 33203 baş davar apardım. Arğıştı, Minuanın oğlu deyir: İlahi Haldi üçün mən bu şücaəti bir il ərzində göstərdim.

İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdi, qalib gəldi İani ölkəsinə, qalib gəldi Mana ölkəsinə, Buştu ölkəsinə, onları məğlub etdi Arğıştının qarşısında. İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğıştı deyir: Şurhani qoşunumu yığdım, ilahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşebaya, ilahi Şiviniyə, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakimlərimin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. Eşitdilər məni ilahilər. Arğıştı, Minuanın oğlu deyir: Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə İani ölkəsinə yürüş etdim. İani ölkəsinə zəbt etdim, qalalarını dağıtdım, şəhərlərini yandırdım, Eratele şəhərini (və) başqa Eratele şəhərini zəbt etdim, kişiləri, qadınları oradan apardım [...].

Həmin il Mana ölkəsinə yürüş etdim [...], Buştu ölkəsi [...] Tura çayı [...], möhkəmləndirilmiş qayaüstü qalanı zəbt etdim, kişiləri, qadınları oradan apardım [...] çatdım mən

IV sütundan: İl ərzində 18243 nəfər adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım, (ondan başqa) 790 [...] at, 100 dəvə, 22529 qaramal, 36830 davar(apardım). Arğıştı deyir: İlahi Haldiyə görə bütün bu qəhrəmanlıqları mən bir il ərzində etdim.

İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdi, Mana ölkəsinə qalib gəldi, İrkiuni ölkəsinə qalib gəldi, onları Arğıştının qarşısında məğlub etdi. İlahi Haldinin

əzəməti ilə Arğışti deyir: İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşəbaya, ilahi Şiviniya, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakiminin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. Eşitdilər məni ilahilər. Arğışti Minuanın oğlu deyir: İlahi Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə basqın etdim Mana ölkəsinə; zəbt etdim İrkiuni ölkəsinə, çətdim Assur dağlarına. Bir il ərzində 647 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım, (ondan başqa) 286 at, 2251 qaramal, 8205 davar (apardım). Arğışti deyir: İlahi Haldiyə görə mən bütün bu şücaəti bir il ərzində gördüm.

İlahi Haldi yürüş etdi öz silahı ilə, qalib gəldi Mana ölkəsinə, qalib gəldi Buştı ölkəsinə, onları Arğışti, Minuanın oğlu qarşısında məğlub etdi.

İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğışti deyir: İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşəbaya, ilahi Şiviniya, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakiminin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. Eşitdilər mənim xahişimi ilahilər. Arğışti, Minuanın oğlu deyir: Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə Buştı ölkəsinə yürüş etdim, Aşqaya ölkəsinin vadisini zəbt etdim. Uqiştini ölkəsinin Şatiraraqani vilayətinə rəhm etdim, Uşini ölkəsi salmathi. Çətdim mən Alateie ölkəsinə, dağlıq ölkəyə. Ölkəni yandırdım, şəhərləri dağıtdım, kişiləri, qadınları oradan apardım. İl ərzində 7873 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım; 290 at qaçırdım, 101 dəvə, 4909 qaramal (apardım). Arğışti deyir: İlahi Haldiyə görə mən bu şücaəti bir il ərzində gördüm.

İlahi Haldi yürüş etdi öz silahı ilə, qalib gəldi Manna ölkəsinin qoşununa, məğlub etdi onu Minuanın oğlu Arğıştinin qarşısında. İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğışti, Minuanın oğlu deyir: [...] Arğıştihinili (qalasını) mən ucaltdım, çaydan Aza ölkəsinə mən kanal çəkərdim [...].

İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşəbaya, ilahi Şiviniyə, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakiminin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. Eşitdilər məni ilahilər. Arğışti deyir: [...] dəstə qoşunda [...] gəldi Mana ölkəsinə. İlahi Haldinin əzəməti ilə

V sütundan: Arğışti deyir: [...] mən geri atdım, qalasını zəbt etdim, [...] ölkəsinə viran etdim, şəhərlərini yandırdım, 3270 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım; 170 at qaçırdım, 62 dəvə, 2411 qaramal, 614+[...] davar (apardım). Arğışti deyir: İlahi Haldi üçün mən bu şücaəti bir il ərzində gördüm.

İlahi Haldi yürüş etdi öz silahı ilə, qalib gəldi Tuarasani ölkəsinin vadisindən Qurku ölkəsinə kimi, qalib gəldi Mana ölkəsinin qoşununa, məğlub etdi onları Arğıştinin qarşısında. Arğışti deyir: ilahi Haldi mənə bəxş etdi həm hututuhi, həm döyüşü [...] Dainalatinidən mən kanal çəkdim, dövlətim üçün firavanlıq yaratdım. Arğışti, Minuanın oğlu deyir: ilahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşəbaya, ilahi Şiviniyə, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakiminin əzəməti ilə (görmək) istədiyim (işlərə) görə yalvardım. Eşitdilər məni ilahilər. Döyüşçülərimi yığıb yürüş etdim Mana ölkəsinə. Ölkəni viran etdim, şəhərləri yandırdım. Buştı ölkəsinin Uixika şəhərinə kimi getdim; kişiləri, qadınları oradan apardım; il

ərzində 13979 adamın bir qismini öldürdüm, digərini diri apardım; 308 at, 8 min [...] yüz 21 qaramal, 32538 davar qaçırdım,. Arğıştı deyir: İlahi Haldi üçün mən bu şücaəti bir il ərzində gördüm.

İlahi Haldi yürüş etdi öz silahı ilə, qalib gəldi Mana ölkəsinə, qalib gəldi Etiuni ölkəsinə, onları Arğıştının qarşısında məğlub etdi. İlahi Haldi qüdrətlidir. İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğıştı, Minuanın oğlu deyir: Yürüş etdim Mana ölkəsinə; ölkəni viran etdim, şəhərləri yandırdım. Şimerixadirini, möhkəmləndirilmiş çar şəhərini, döyüşlə zəbt etdim; kişiləri, qadınları oradan apardım. (Ayrı ölkələr haqqında.)

İlahi Haldi yürüş etdi öz silahı ilə, qalib gəldi Tariuni ölkəsinə, dağlıq ölkəyə; qalib gəldi [...], onları Arğıştının qarşısında məğlub etdi. İlahi Haldi qüdrətlidir.

İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğıştı deyir: Yürüş etdim Tariuni ölkəsinə; 11 möhkəmləndirilmiş qalanı döyüşdə zəbt etdim. İlahi Haldiyə [...] orada [...] Arğıştı, Minuanın oğlu deyir: İlahi Haldi mənə bəxş etdi həm hututuhi, həm döyüş. Səyis tikintiləri, qalaları yandırdım, dağıtdım. Orada yazı qoydum. Kişiləri, qadınları oradan apardım.

II Sardurinin (e.ə.786-764) yazıları

82. Van qalasının Xəzinə qapısı hücrəsində qoyulmuş stela: A) İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdib, Mana ölkəsinə qalib gəldi. Arğıştının oğlu, Sardurinin qarşısında (onu) məğlub etdi. Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir.

Arğıştının oğlu Sarduri yürüş etdi. Sarduri deyir: Yürüş etdim Babilu ölkəsinə, Babilu ölkəsini zəbt etdim, Baruata şəhərinə kimi. İlahi Haldinin əzəməti ilə Sarduri deyir: 3 möhkəmləndirilmiş qalanı döyüşlə zəbt etdim, 23 məskəni bir gündə ələ keçirdim, qalaları dağıtdım, şəhərləri yandırdım, ölkəni dağıtdım, kişiləri, qadınları oradan apardım, 8135 cavanı (və) 25000 qadını, 6000 döyüşçünü qaçırdım; 2500 at, 12300 başqaramal, 32100 davar apardım. Bunlar çara çatdı, mən ölkəni tərək edəndə döyüşçülər apararı, ayrı apardılar.

(Etiuni ölkəsinə yürüş haqqında): B) İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdi [...] ölkəsinə qalib gəldi, [...] onları Arğıştının oğlu, Sardurinin qarşısında məğlub etdi. Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir. Arğıştının oğlu, Sarduri yürüş etdi. Sarduri deyir: Mən Mana ölkəsinə getdim, yürüş etdim, ölkəni zəbt etdim, şəhərlərini yandırıb dağıtdım, ölkəni viran etdim, kişiləri, qadınları Biainili ölkəsinə sürgün etdim. Darbani şəhərinin möhkəmləndirilmiş iç qalasını döyüşdə mən zəbt etdim; LU irdi MEŞ orada yerləşdirdim. (Bu) ölkəni öz ölkəmə birləşdirdim.

(Eriaxi ölkəsinə yürüş haqqında): E) Sarduri, Arğıştının oğlu deyir: İlahi Haldiyə, hakimə, ilahi Teyşəbaya, ilahi Şiviniyə, Biainili ölkəsinin ilahilərinə, hakimimin əzəməti ilə düşmən ölkələrində (görmək) istədiyim [işlər] haqqında yalvardım(?). Eşitdilər məni ilahilər, yol açdılar mənə. Çıxış etdim, yürüş etdim

Puluadi ölkəsinə. (Düşmən qoşunu) mənə qarşı döyüşə gəldi, onu mən geri atdım, Libliuni şəhərinə kimi təqib etdim. Libliuni şəhərini, möhkəmləndirilmiş çar şəhərini, döyüşdə mən zəbt etdim. Orada yazı qoydum. Şəhərləri yandırdım, ölkəni dağıtdım, kişiləri, qadınları oradan apardım. Biainili ölkəsinin möhkəmliyi üçün, düşmən ölkəni ram etmək üçün mən orada qalalar tikdirdim. (Bu) ölkəni öz ölkəmə birləşdirdim.

(Eriahi ölkəsinə yürüş haqqında): 83. Arasbaran vilayətində, Səkəndəl kəndindən şimalda, qayaüstü yazı

İlahi Haldi öz silahı ilə yürüş etdi. Puluadinin, dağlıq ölkənin hökmdarı Kadiauya qalib gəldi. Haldi qüdrətlidir, ilahi Haldinin silahı qüdrətlidir.

Sarduri, Argıştinin oğlu, yürüş etdi. Sarduri deyir: Mən 21 qala zəbt etdim, 45 (ya 44) məskəni mən bir gündə ələ keçirdim. Libliuni şəhərini, möhkəmləndirilmiş çar şəhərini, döyüşdə zəbt etdim.

Sarduri, qüdrətli hökmdar, böyük hökmdar, ölkələrin hökmdan, Tuşpa şəhərinin hökmdarı.

I Rusanın (e.ə.730-714) yazıları

84. Urmiya gölünün cənub-qərbində, Topuzava kəndi yaxınlığında Assur və Urartu dilində eyni mətn yazılmış stela: Rusa, Sardurinin oğlu deyir: Urzana, Ardini (ass. -Musasir) şəhərinin çarı qarşıma gəldi. Onun bütün qoşununun təmin edilməsi qayğısını öz öhdəmə götürdüm. Bu mərhəmətə görə ilahi Haldinin göstərişi ilə ilahilərə yüksək yolda məbədlər ucaltdım, Rusanın xətri (ass. - həyatı) üçün. Urzananı vilayətin hakimi qoydum, Ardini (Musasir) şəhərində əyləşdirdim.

Həmin il (ass. - mən) Rusa, Sardurinin oğlu, Ardini (Musasir) şəhərinə gəldim. Urzana məni öz çar əcdadlarımın, yüksək taxtına əyləşdirdi. [...] Urzana ilahilər qarşısında, ilahilər məbədində, mənim qarşımda qurban kəsdi. O zaman ilahi Haldiyə, hakimə, əlaqapıda mən ilahilik mənzili, məbəd tikdim.

Urzana (məne) köməkçi qoşunlarını [...], (onda) olan hərbi döyüş arabalarını verdi; mən apardım (aldım) köməkçi qoşunları (və) ilahi Haldinin göstərişi ilə (mən), Rusa, Assur dağlarına tərəf getdim. (Orada) qırğın etdim. Ondan sonra Urzana mənim qolumdan yapışdı, mən onun qayğısını çəkdim, hökmdarlıq üçün onu öz hakimlik yerinə oturdum. Ardini (Musasir) şəhərinin əhalisi orada idi (ass. - əhalisini mən yedirdim). Qurban etdiyimi bütünlüklə Ardini (Musasir) şəhərinə verdim. Ardini (Musasir) şəhərinin əhalisinə bayram elədim. Həmin gün öz ölkəmə qayıtdım.

(Mən), Rusa, ilahi Haldinin qulu, xalqın sadiq kahini, ilahi Haldinin qüdrəti ilə (və) öz qoşununun qüvvəsi ilə, döyüşdən qorxmurdum. İlahi Haldi illərlə mənə qüvvə, nüfuz, sevinc verdi. Biainili ölkəsinə mən idarə etdim, düşmən ölkəsinə sıxışdırdım. İlahilər mənə bərk sevinc günləri verdilər (və) sevinc günlərindən başqa [...].

Kim (bu yazını) məhv etsə, kim onu sındırsa, (kim) belə etsə, qoy ilahilər - Haldi, Teyşeba, Şivini, bütün ilahilər -onun toxumunu da, adını da məhv etsinlər.

85. Sovinar kəndi yaxınlığında, Göyçə gölünün cənub-qərb sahilində: İlahi Haldinin əzəməti ilə Rusa, Sardurinin oğlu, deyir: Mən bu ölkələri bir yürüşdə zəbt etdim. Adaxu, Ueliku, Lueru, Arkukiu ölkələrinin dörd çarını gölün bu tayında, Qurkumeli, Şanatua, Teriuişa, Rişua, [...]zua, Aria, Zama, İrkima, Ela, Erieltua, Aidamaniu, Quria, Alzira, Pirua, Şıla, Uidua, Ateza, Eria, Azamerun - 19 ölkənin çarlarını gölün o tayında, yüksək dağlarda əsarət altına aldım. Cəmi 23 çarın hamısını bir il ərzində zəbt etdim; kişiləri, qadınları Biainili ölkəsinə sürgün etdim. Vergi ilində gəldim bu qalaları tikdim; bu ölkəyə [...] ilahi Teyşebaya böyük qala tikdim – ona “İlahi Teyşeba şəhəri” adını verdim - Biainili ölkəsinin qüdrəti üçün, düşmən ölkələrin ram edilməsi üçün. Rusa deyir: kim bu yazını məhv etsə [...].

II Arğıştinin (e.ə.714-685) yazılarından

86. Sərab şəhərindən şimal-şərqdə qayaüstü yazı: A)İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğışti, Rusanın oğlu, deyir: Arxu ölkəsinə yürüş etdim. Uşulu ölkəsinə, Buku ölkəsinə qalib gəldim, gedib çaya çatdım. Oradan döndüm Qirduni, Qıtuxani, Tuişdu ölkələrinə qalib gəldim. Eruqima şəhərini zəbt etdim, onları (öz) vergiçilərimə döndərdim. Bu qalanı döyüşdə zəbt etdim, sonra onu bərpa edib, ona yeni “Arğışti-irdu şəhəri” adını verdim, Biainili ölkəsinin qüdrəti (və) düşmən ölkələrini ram etmək üçün.

B)İlahi Haldinin əzəməti ilə Arğışti, Rusanın oğlu, deyir: Buku ölkəsinə qalib gəldim [...]; gedib çaya çatdım. Oradan döndüm (və) Qirduni ölkəsinə, Qıtuxani ölkəsinə, Tuişdu ölkəsinə qalib gəldim, həmçinin [...] şəhərini döyüşdə zəbt etdim, çoxlu ölkəni zəbt etdim, onları vergiçilərimə döndərdim. Arğışti deyir: Kim bu yazını məhv etsə [...].

87. Sisian yaxınlığında tapılmış yazı: Arğışti, Rusanın oğlu ilahi Haldiyə, hakimə öz həyatı naminə bu stelanı ucaltdı. Xaldi tərəfindən isə qoy Rusanın oğlu Arğıştiyə yaxşılıq (?) ekuşe (?), səadət, ömür, şənlik, əzəmət və hakimlik, güc, qüvvət olsun.

Haldinin əzəməti ilə [...] bir gündə mən zəbt etdim. Mənim qarşıma [...] Etiuhi ölkəsinin çarı gəldi, ölkəsinin vergisini mənə verdi. Bəzi (?) şəhərlər eşitdi [...] yer, bəzi qoşunlar aribiri; burada qarət etdim, kişiləri, qadınları apardım, şəhərləri yandırdım, qalaları dağıtdım.

Usiasiyə (?hamısı (?). Döyüş oldu. Suluku ölkəsinin əyanları (?) İrdua şəhərinin yaxınlığında qabağıma çıxdılar. (Çar) Zazinunu əsarətə aldım, oraya vergi təyin etdim.

Haldinin əzəməti ilə Arğışti, Rusanın oğlu, qüdrətli çar, Biainili ölkəsinin çarı, Tuşpa şəhərinin hökmdarı.

Haldinin göstərişi ilə Arğıştı deyir: Kim (?) *D. UTU*-niki nirhi sibi[....], bu yolla getdim, Amuşa şəhərinə; kişiləri, qadınları Biainiliyə apardım.

Arğıştı deyir: Kim mənim adımı silib, öz adını yazsa, istər Biainilili, istər düşmən, qoy ilahilər Haldi, Teyşeba, Şivini onun adını, ailəsini, nəslini yer üzündə saxlamasınlar.

88. Şişeh kəndi yaxınlığında qayaüstü yazı: İlahi Haldinin əzəmətli hakimliyi ilə, Arğıştı, Rusanın oğlu deyir: “Mən Arxu ölkəsinə gəldim, oradan [düşmən] Uşulu ölkəsinə fəth etdim, Buku ölkəsinə çatdım. [...] -can mən zəbt etdim [...] dönüb [ha? a? übi ....]. İlahi Haldi, haki[m ....] Arğıştı deyir: [...]. Qala-şəhər tikdim, ona İrdusi Haldi adını verdim, Biainili ölkəsinin qüdrəti və düşmən ölkələrinin ram edilməsi üçün. Arğıştı, Rusanın oğlu deyir: Hər kim bu yazını sındırsa və [mənim adımı] pozub öz adını yazsa, onu ilahi Haldi, ilahi Teyşeba, ilahi Şivini, bütü[n ilahilər ....]

II Rusanın (e.ə. 685-645) yazılarından

89. Topraqqalada tapılmış gil lövhə üzərində: O ildə ki, İşpuininin oğlu, Rusanın şəhərindən, işkuqulhi çarının böyük oğlu Şaga Mana ölkəsinə Akayanın yerinə gəldi, o vaxt ki, Haldi çarını Kilba(ni) ölkəsinin yaxınlığında olan məbəddən bizim Rusaxinilidə yerləşdirdilər.

104 (nəfər) tərdaşhe, 1109 (nəfər) kirini, cəmi 1113 (nəfər) mari (əyan?), 3784 xacə, 2409 cavan, 119 (nəfər) “hesab adammda” (olan), 68 toxucu (qız?), 1188 itəbaxan, 300 azad silahlı adam, 90 (nəfər) əhalidən (?) 168 saray qulluqçusu (?), 108 saray xacəsi, 35 halbiu, 10 çaxırcı (?), ya çaxır paylayan), 15 şipika, 52 unkait, 15 Ubiabinin sərəcamında olan, 7 - qatıra baxan, 20 garurda(?) 10 B/Puliu ölkəsindən. Cəmi 5507 (nəfər).

Coğrafi adlar göstəricisi

Abdadanu, Bit-Abdadanu – Midiyanın qərbində yerləşən ölkə.

Abiani – Cənubi Qafqazda tayfa adı.

Abiliani – Cənubi Qafqazda tayfa və dövlət adı.

Abnuluani – Cənubi Qafqazda tayfa adı.

Aburzani – Urmiya gölünün cənubunda yerləşən Buştı (bax) ölkəsində şəhər.

Adahu – Göyçə gölünün şimal-qərb sahilində yerləşən tayfa və ölkə adı.

Axlamilər – köçəri xalqlara verilən ad; ilk dövrlərdə aramilər (bax) nəzərdə tutulurdu.

Aidamaniu – Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Aiadu – Van gölünün cənub sahilində ölkə.

Ayaniani – Puluadi (bax) ölkəsinin şəhəri. Culfa rayonunda İlandağ ətraflarında.

Akkad – e.ə. III minillikdə Mesopotomiyada samidilli tayfaların yaratdığı dövlət və şəhər adı. Müasir Bağdad şəhəri yaxınlığında yerləşirdi.

Aqade – bax Akkad.

Alateie – Urmiya gölünün cənubunda, Buştı və Manna ölkələri yaxınlığında ölkə.

Alištu – Göyçə gölünün şimal sahilində şəhər. Müasir Ağstafa şəhərinin adı ilə əlaqələndirilir.

Allabriya – Aşağı Zab çayının başlanğıcında.

Alzi, Alzi(ni), Azira(ni), İlzi – müasir Muradçay vadisində çay.

Alzira – Göyçə gölünün şərqində, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Amaday – bax Maday.

Amat – müasir Xamat (Suriya).

Amedu – müasir Amid (Diyarbəkir).

Ammali – Diyala çayının şərq sahilinə.

Amul – Midiyada şəhər.

Ammuru – Suriya və Kiçik Asiyanın Aralıq dənizi ətrafındakı geniş ərazilərin ümumi adı.

Amuşa – Suluku (bax) ölkəsinin şəhəri. Müasir Sisian ətrafında.

Andarpattianu – müasir Qəzvin ətrafında ölkə.

Andarutta – guman ki, müasir Cebel al-Abyad və Dexok aşırımı.

Andia, Andiu – Qızılüzən –Sefidrud çayının vadisindən Xəzəryanı ərazilərə kimi.

Anisus – Musasir (bax) yaxınlığında.

Arakdi –müasir Süleymaniyyə ətrafında.

Aramilər – Samidilli köçəri tayfa. E.ə. II minilliyin axırında Şimali Mesopotamiya və Suriya ərazilərində məskunlaşmışdır.

Arasania, Arsanian – müasir Muradçay.

Aratta – 1. Şumer mənbələrində ölkə adı. Poemanın mətnindən aydın olur ki, Elamdan şərqdə yerləşirdi. Bir sıra tədqiqatçılar bu ölkənin bir-birindən çox uzaq ərazilərdə olması barədə müxtəlif mülahizələr irəli sürmüşlər. Bu toponim qədim hind dastanı “Mahabharata”da, hindlilərin bu ərazilərə gəlməsindən əvvəl həmin ərazilərdə mövcud olmuş ölkənin adı kimi çəkilir. Son müqayisəli tədqiqatlar nəticəsində Aratta Hindistanın Hind çayı vadisinin şimal-qərb hissəsində yerləşdirilir.

2. II Sarqonun yazısında Manna ölkəsinin sərhədində çay adı.

Araziş – Həmədan yaxınlığında şəhər.

Arbail – müasir İrbil.

Ardini – bax Musasir.

Arxi – 1. Van gölündən qərbdə.

Arxa/u – 1. Urmiya gölünün cənubunda ölkə. 2. Urmiya gölünün şimal-şərqində ölkə.

Aria – Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Aribi, “**Şərqi Aribi**” – 1) ərəblər; 2) “şərq köçəriləri”; 3) Maday tayfası – arizantlar.

Aridu – Simesi (bax) aşırımının yaxınlığında.

Arkukiu – Göyçə gölünün cənubunda yerləşən tayfa və ölkə adı.

Armait, Armed, Urmeyate – müasir Sakkız yaxınlığında, Sahab kəndi ərazisində.

Armarili, Armariyalı, Armaliu – Van gölündən şərqdə.

Arrapxa – Assuriya şəhəri. Müasir Kərkük.

Arsabia – təxminən, Kotur aşırımı yaxınlığında dağ və qala.

Arsukua – Puluadi (bax) ölkəsinin şəhəri. Culfa rayonunda, İlandağ ətraflarında.

Arsini – Culfa rayonunda, İlandağ yaxınlığında, müasir Ərəzin adında saxlanılmasını demək olar.

Arsita – bax Harsi.

Arsitani – Urmiya gölünün cənubunda, Manna və Assuriya sərhədində yaşayan tayfa.

Arsiu – 1). Böyük Zab çayının yuxarı axarında dağ.

2). Keləşin aşırımı ilə əlaqələndirilir.

Artarmu [...] – Urmiya gölünün cənubunda ölkə.

Arzuhina, Urzuhina – Kiçik Zab çayı sahilində şəhər, müasir Göytəpə?

Assuriya – E.ə. II minillikdə Aşşur şəhəri tərəfindən birləşdirilmiş əraziləri qüdrətli dövlətə çevrilir. Şimali Mesopotomiyada mövcud dövlətlər və cənubda daimi rəqibi olan Babilistan ona tabe olandan sonra, Assuriya dövləti İran körfəzindən Aralıq dənizinə kimi geniş əraziləri idarə edirdi.

Aşkaya – bax Uşkaya.

Aşquzaya – Assur kitabələrində, İşquzay – babil kitabələrində. Yunan mənbələrində skiflərlə eyniləşdirilir. İlk dövrlərdə Qara dənizin şimal sahilində

məskunlaşmışlar. E.ə. VII əsrin 70-ci illərində Yaxın Şərq ərazilərinə müdaxilə etmişlər. Assur, Urartu və Manna dövlətlərinin sərhədlərində məskunlaşmağa cəhd göstərmişlər.

Aşşur, Assur – 1. Müasir Kal'at-Şərkət. E.ə. III minilliyin axırında II minilliyin əvvəlindəki müstəqil şəhər-dövlət kimi mövcud idi. E.ə. II minilliyin ortalarından – Assuriya dövlətinin paytaxtı. E.ə. 617-ci ildə dağıdılmışdır.

2. Assuriyalıların dini panteonunda ən mühüm yer tutan baş ilahinin adı.

Ateza – Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Ayanianu – Puluadi ölkəsinin şəhəri. Culfa rayonunda, sahilində ətrafında.

Azameruni – Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Azari – Mazamua (bax) ölkəsində şəhər.

Babxi (Pabxi) – Hürrü və Urartu dillərində “dağ”, “dağlıq” sözü.

Babilu(m) – **1.** (Şumer – Kadinqirra, Yunan – Babilon, müasir Hilla) Fərat çayının sağ sahilində yerləşən şəhər, sonralar Babilistan dövlətinin paytaxtı. Babilu (“ilahinin qapısı”) uzun müddət dini, siyasi və mədəni mərkəz olunmuşdur.

2. Urmiya gölündən cənubda xırda ölkə (bax Namru).

Babite – müasir Dərbənd-i Bazian aşırımı.

Bara, Bit-Bari, Til-Bari – Kiçik Zab vadisinin şimal əraziləri.

Barnaku – müasir Həmədandan cənubda.

Baruata – Bax Bit-Barrua.

Barşua – Manna dövlətinin cənub sərhədlərində yerləşən şəhər.

Biaynili – Urartular öz ölkələrini Biaynili adlandırırlar. Əsas ərazisi Van gölünün ətrafında yerləşirdi (bax Urartu).

Bikni – müasir Dəməvənd dağı.

Bit-Barrua (assur.), Baruata (urart.) – Diyala çayının yuxarı axarında.

Bit-Bunaki – bax Barnaku.

Bit-Hamban – müasir Kermaşahdan qərbə, Bisütun ətrafında (qədim fars mənbələrində Kampana, qədim antik – Kampagena).

Bit-Kari – bax Kar-Kaşşi.

Bit-Kapsi – Manna ərazisində şəhər.

Bit-Sanqi – bax Sanqibuti.

Bit-Zamani – müasir Amid (Diyarbəkir); arami ölkəsi və tayfası.

Böyük Günbatan dənizi – Aralıq dənizi və ya Qara dəniz.

Budu – Elamla Babilistan sərhədində ölkə.

Buku – Urmiya gölünün şimalında, Qarasu çayının yaxınlığında ölkə.

Bunais – Urmiya gölündən cənubda, Zaqroş dağlarında aşırım.

Buştu, Busutu, Bustus – Diyala çayının yuxarı axarında ölkə və şəhər. E.ə. VIII əsrdə Manna dövlətinin tərkibində daxil olmuşdur. Kermaşahdan qərbdə, müasir Qaplantu yaxınlığında (?).

Çay vilayəti (Nartu) – müasir Həmədandan şərqə. II Sarqonun mətnində Çay vilayəti ilə birlikdə adları çəkilən ölkələr və şəhərlərin Midiyada, Dəşt-i Kəbir duz səhrasından qərbdə yerləşdiyi güman edilir.

Daxili Zamua - Urmiya gölündən cənubda olan ərazilər.

Daxili Zamua dənizi - Urmiya gölü.

Daqara - müasir Səhnə (Sənəndəc) dağlarının cənub hissəsində.

Danibanu - Urartu ərazisində şəhər.

Darba(ni) - Urmiya gölündən şərqdə, Manna ölkəsində, möhkəmləndirilmiş qala.

Dayaeni - Çorox çayını vadisində (urart. Diauexi).

Diqlat - Dəclə çayı.

Dukama - Urmiya gölünün cənubunda məskən.

Dur-Atanati - Mazamua (bax) vilayətində şəhər.

Durdukka - bax Sirdakka.

Dur-Ellil - Manna sərhədində assur qalası.

Dur-Taliti - Babite (bax) aşırımına yaxın, Arzuxina (bax) vilayətində şəhər.

Duz səhrası - Dəşt-i Kəbir.

Ebix - Şumer dastanında əfsanəvi dağlar. Babilistandan şimal-şərqdə.

Edir - Diyala çayının qolu.

Ela - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Elaxuta, Elhunia - Dəciə çayının başlanğıcında yerləşən Mitanni qalası.

Elam(tum) - Şumer mənbələrində NİM.Kİ., Elam mənbələrində Hatamtu. Müasir İran vilayətləri Xuzistan və Luristan ərazisində yerləşirdi.

Elamuni, Elamun - məskən, dağ və Böyük Zab çayının başlanğıc hissəsinin adı

Elizzada - Urartu ərazisində şəhər.

Ellipi, Ellibi, İllipi - müasir Kermanşah və Həmədan arasında ərazilər.

Enzite - Alzi (bax) yaxınlığında dağ aşırımını.

Eria - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Erieltua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Eruqima - müasir Rəzlik; Sərab şəhərindən şimal-şərqdə.

Eşnunna - müasir Tell-Əsmər. Diyala çayının aşağı axarında.

Etiuni, Etiuhi - Cənubi Qafqazda yerləşən müxtəlif ölkələrin ümumi adı.

Gilzan - Urmiya gölünün qərb sahili ərazibrində yerləşən ölkə.

Gizlbunda - Qızılüzən (Sefidrud) çayının başlanğıcında, Taxt-i Bilgis dağları ərazisi.

Guzana - müasir Tell-Halaf.

Haban - Bit-Hamban.

Habhu, İçəri Habhu - Zamuadan şimal-qərbdə, dağlıq ərazibrdə ölkə.

Haldea dənizi - Fars körfəzi.

Halman - müasir Holvan.

Haniqalbat - Assuriya dilində Mitanni ölkəsinin adı.

Harhar - Həmədandan şimal-qərbə.

Harrana, Harruna - Urmiya gölünün cənubunda, Manna ölkəsinin vilayəti.

Harrania - Musasir (bax) ətrafında şəhər və ölkə.

Harsi, Harşu, Arsita - Urmiya gölünün cənub-qərbində dağ, müasir Tuz-**Hurmath** -Urartu mənbəbrindəki Arsita ilə əlaqələndirilir.

Harşaya - Midiya ərazisində (?)

Hartiş, Hardişi - Elam dövlətinin şimal sərhədində. Haşmar - Diyala və Qizilüzən, ya Kerha çayları arasında dağ aşırımı.

Hatti -1. Kiçik Asiya ərazisində e.ə. XVII-XII əsrlərdə mövcud olmuş dövlət.

2. III Salmanasarın yazılarında Suriya və Fələstin əraziləri nəzərdə tutulurdu.

3. II Sarqonun dövründə Kiçik Asiya, Suriya və Fələstin ərazilərini birləşdirən Hett dövləti,- bəzən isə ancaq Karxemiş şəhərinin ərazisi nəzərdə tutulurdu.

Hubuşkiya, Hubkiya - Boxtan çayının vadisində. Musasirdən (bax) şimalda ölkə.

Hubuşna - Kiçik Asiyanın cənub-şərqində ölkə.

Hudiadae - Urartu ərazisində şəhər.

Hudimeri - Elamdan şərqdə, İran körfəzinin sahilinə yaxın ölkə.

Humri - müasir Samariya.

Huradinaku - Urartu dövlətinin şərq sərhədində.

Hürriilər - E.ə. III minillikdə Ön Asiyanın geniş ərazilərini tutan xalqın adı. Şumer mənbələri onların məskunlaşdıqları əraziləri SU.BİR.Kİ., ilkin Akkad mənbələri “Subartu ölkəsi” adlandırdılar. E.ə. XVII əsrdə bu ərazidə Hürri və Misir mənbələrində “Mitanni dövləti”, Hett mənbələrində “Hürri ölkəsi”, Assur-Babil mənbələrində “Haniqalbat” adlanan dövlət yaranmışdır. Mitanni dövlətinin süqutundan sonra bu ərazilərdə “Nairi ölkələri” adlanan xırda dövlətlər mövcud idi.

İda - Urmiya gölünün cənub sahilində, müasir Həsənlu kəndi ərazisində yerləşən ölkə.

İdiqna - Dəclə çayı.

İllipi - bax Ellipi.

İlzi - bax Alzi.

İrdua(ni) - Suluku (bax) ölkəsinin şəhəri. Müasir Sisian rayonunda İrkima - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

İrkiuni - Urmiya gölünün cənubunda, Manna və Assuriya ölkələrinin sərhədləri yaxınlığında.

İşquza(y) - Bax Aşquza(y).

İş[...] - Puluadi (bax) ölkəsinin şəhəri. Culfa rayonunda İlanlıdağ ətrafında.

İtue - Arami tayfası.

İzibia - bax Zibia,

İzirtu, Zirta - Manna dövlətinin paytaxtı, Urmiya gölünün cənubunda, müasir Ziviyə kəndindən 5 km aralıda yerləşən Qaplantu şəhər yeri ilə eyniləşdirilir (?).

Kadukaniuni - Buştu (bax) ölkəsində məskən.

Kakme, Kakmeya - Assuriyadan şimalda yaşayan xalqların ümumi adı.

Kalam (ölkə) - cənubi İkiçayarası əraziləri nəzərdə tutulur.

Kalxu, Kalax - Assuriyanın paytaxt şəhərlərindən biri, müasir Nimrud xarabalığı.

Karalla - Aşağı Zab çayının yuxarı axarındakı vadilərin birində ölkə.

Karduniaş - Kassilər dövründə Babilistanın adı.

Karibtu - Midiya ərazisində Assuriya qalası.

Kar-Kaşsi - müasir Həmədan yaxınlığında olması fərz olunur ("Kassilər müstəmləkəsi" kimi tərcümə olunur).

Karsipara - Böyük Zab çayının vadisində.

Kar-Şarrukin - Harhar (bax).

Kar-Uriqalli - Kişessim (bax).

Kaşıyari - müasir Tur-Abdin dağları. Antik mənbələrdə Masiy,

Kaşsu - Kassilər. E.ə. III minillikdən müasir Luristan ərazisində məskunlaşmaları məlumdur. E.ə. II minilliyin əvvəllərində Babil dövlətinə hücum etmişlər.

Kiquhtu - Parsua ölkəsində qala.

Kilman - Midiya ərazisində. Müasir Kermanşah (?) Kinaki - müasir Taxt-i Balkis dağı yaxınlığında. Kinihamanu - Buştu ölkəsində şəhər-qala. Kirruri - 1. Böyük Zab çayının vadisində ölkə.

2. Böyük və Kiçik Zab vadiləri arasında olan dağlarda aşırım adı. Ki[....]rupira - Urmiya gölünün cənubunda yerləşən ölkə.

Kişessim, Kişassu - Qızılüzən çayının yuxarı axarında. müasir Xorasabad yaxınlığında yerləşdirilir.

Kişessu, Kişisa - Cəgətu çayı qollarının yuxarı axarında ölkə və qala.

Kizahazi - Parsua ölkəsində qala. Kua Barşua (bax) ölkəsində məskən. Kulaşini - Urmiya gölündən cənubda, Assuriya sərhədinə yaxın ölkə.

Kullar - müasir Zaqroş dağları. İndi bu adı zirvələrdən biri Kollardağ formasında daşıyır.

Kullimeri - Batman çayının sağ sahilində. Bizans mənbələrində Xlomaron.

Kuluman - Maday ərazisində ölkə. Kumenu, Kuma, Kumme, Kummanu Böyük Zab çayına yaxın. Güman edilir ki, müasir Hamatiyadan 9 km cənub-şərqdə yerləşən Kumane/Kuvane kəndinin adında saxlanılmışdır.

Kumux, Kummux, Kummuxu - müasir Malatiyadan cənubda. Antik mənbələrdə - Kommagena.

Kusaya - Nubiyalılar.

Kuti, K/Quitilər - İ. İkiçayarası ərazilərdən şimalda yerləşən tayfa və dövlət adı. E.ə III minilliyin son əsrlərində İkiçayarası ərazilərə müdaxilə etmişlər, hakimiyyəti əllərinə alıb, burada 91 il 40 gün hökm sürmüşlər. 2. E.ə. I minilliyə aid mənbələrdə bu qədim ad həmin ərazilərdə yaşayan ayrı-ayrı xalqlara verilirdi.

Kutmuxi, Katmux - Dəclə çayının yuxarı axarında, Kaşiyarı dağlarından şimalda. Müasir Tur-Ahdin.

Qarqamış - Karxemiş, müasir Cerablus.

Qamir, Qamirra, Qimirri, Qimirraya - Kimmerlər. Yunan mənbələrinə əsasən ilk dövrlərdə Qara dənizin şimal sahilində məskunlaşmışlar. E.ə. VIII əsrin axırında mixi yazılarında adları çəkilir. Ön Asiyada yerləşdikləri ərazilər dəqiq məlum deyil. Kiçik Asiyanın şərq hissəsində olmaları fərz edilir.

Qidimaru - Şatiru ölkəsində şəhər.

Qirdune - Təbriz Ərdəbil yolunda ölkə.

Qituhani – Təbriz Ərdəbil yolunda ölkə.

Qubla - Biblos.

Qumusanu - Manna ölkəsində şəhər.

Quria - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Qurkumeli - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Qutium - bax Kutı.

Lallu - Diyala çayının qolu.

Libliuni - Urmiya gölündən şimal-şərqdə, müasir Varzaqan şəhərindən 5 km şərqdə, Sokondol kəndinin yaxınlığında.

Lubdu - Dəclə çayının sol sahilində Assuriya qalası.

Lullu(bum), Lullume, Lullutu, Lulubuna - 1. E.ə. III minilliyin son əsrlərində, Diyala və Kiçik Zab çaylarının başlanğıcından şimal-şərqə doğru, Urmiya gölüne qədər ərazilərdə yaşayan tayfaların adı.

2. Hürri və Urartu dillərində “dağlı”, “özgə”, “düşmən” mənasını daşıyırdı.

3. E.ə. I minilliyin Assuriya mənbələrində bu ad keçmiş dövrün ənənəsinə görə, dağlıq ərazilərdə yaşayan ayrı-ayrı xalqlara verilirdi.

Maday, Mataya, Amaday - 1. Manna dövlətinin cənub-şərq sərhədlərində, Qızılüzən çayının vadisində tayfa birləşməsi – “Güclü madayalılar”.

2. II Sarqon dövründə Midiya ərazisində Assuriyaya tabe olan vilayətlərdən biri.

3. Xəzər dənizindən İran körfəzinə kimi geniş ərazilərdə mövcud olan dövlət.

Manna, Munna (assur.) Mana (urar.), Mini (bibl.) -E.ə. IX-VI əsrlərdə Urmiya gölü ətrafındakı ərazilərdə mövcud olan ölkə. Çiçəklənmə dövründə sərhədləri cənubda Diyala və Kiçik Zab çaylarının yuxarı axarlarına, şimalda təqribən Xəzər dənizinə və Araz çayından şimala (Hazırkı Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazilərinə kimi) uzanırdı.

Mari - Müstəqil şəhər-dövlət, müasir Tell-Hariri (buradan qazıntılar nəticəsində hürri və assur dillərində yazılmış külli miqdarda kitabələr aşkar edilmişdir).

Mazamua - müasir Süleymaniyə ərazisi, bax Zamua.

Mehri - Urmiya gölünün qərbində yaşayan tayfaların ümumi adı.

Meiştə, Meştə - 1. Müasir Miandoab şəhərindən şimal-qərbdə yerləşdiyi güman edilən şəhər, assur mənbələrindəki Missi (bax) toponimi ilə əlaqələndirilir. 2. Həsənli təpəsindəki şəhərin Urartu adı (?).

Melida - Kiçik Asiyada, müasir Malatya.

Menabşuni - Urmiya gölünün cənub-qərbində ölkə.

Misianda - Misi (bax) və Andiya (bax) ölkələrinin bir-ləşdirilmiş ad olması fərz edilir.

Missi, Messi, Messu, Misi - Cəgətu çayının yuxarı axarında. E.ə. VIII əsrdə Mannanın tərkibinə daxil olmuşdur.

Muna – “Çay” sözü kimi tərcümə olunur.

Munna, Minni - bax Manna.

Muruzu - Urmiya gölünün cənubunda məskunlaşan tayfa.

Musasir - (Urartu yazılarında - Ardini) şəhər-dövlət. Yeri dəqiq məlum deyil. Yuxarı Zab çayının vadisində, müasir Rovanduz şəhərinin ətraflarında yerləşdirilir. Urartuların dini mərkəzi. Müasir Mücesir (?).

Musi daşı (dağ) - Qəzvin və Həmədan arasında yerləşən dağlar güman edilir.

Musri, Misru - müasir Misir dövlətinin əraziləri.

Musru, Muzri - Ninəvadan şimalda, Böyük Zab çayının ətraflarında, sonrakı Musasirdə ola bilər.

Nairi - 1. Van və Urmiya gölləri arasındakı geniş ərazilərin ümumi adı. 2. II Sarqonun dövründə Hubuşkiya ölkəsi nəzərdə tutulurdu.

Nairi dənizi - müasir Van gölü.

Nalhiti - Maday ərazisində şəhər.

Namru, Namar, Navar - Diyala çayının orta axarında. Urartu mənbələrinin Babilu ölkəsi ilə əlaqələndirilir.

Narti - müasir Həmədandan şərqdə ölkə.

Nibur - müasir Cudidağ, Dəclə çayının sol sahilində.

Nikkur - Parsua ölkəsində şəhər.

Niqibi - Barşua (bax) ölkəsində məskən.

Niqimxi - Hürri tayfası, təxminən Assuriyadan şimalda, ya şərqdə?

Ninəva, Nineviya – Dəclə çayında, Mosuldan şimalda.

Nişpi - təxminən müasir Səhnə (Senendec) dağları.

Panziş - müasir Miyanə şəhərindən cənubda. Müasir Taş-Təpə.

Parda - müasir Miyanə şəhəri yaxınlığında.

Parsua, Parsuaş, Parsumaş, Parşua - 1. Aşşurnasirapal dövründə Aşağı Zabdan cənubda, Diyala çayının orta və aşağı axarında, müasir Süleymaniyyənin ətrafında müstəqil ölkə. 2. E.ə. VIII əsrin ortalarında Assuriya vilayəti.

Parsumaş - Midiya ərazisində vilayət və şəhər.

Partakanu, Partakka - müasir İsfahanın ətrafında.

Partukka - Midiyanın şərqində vilayət. Parfiyanın adı ilə əlaqələndirilir.

Paşşate - Manna ölkəsində şəhər.

Patuş'arra - Dəməvənd ətrafında.

Perria - Manna ölkəsində qala.

Pilistaya - Fələstinlilər.

Pirua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Pulia - Urartu ərazisində şəhər.

Puluadi - müasir Culfaətrafi ərazilər daxil olmaqla, Əhər və Araz çaylarının arasındakı ərazilərdə yerləşirdi.

Purattu - Fərat çayı.

Purulumzi - Alzi (bax) ölkəsi ilə həmsərhəd olmuşdur.

Rapiku - Fərat çayının orta axarında, Babilistan sərhədində.

Rişua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Sadudaya - Bibl. Aşdod, müasir Eşdud.

Saqbitu, Bit-Saqbat - Abxar-çay hövzəsindən cənubda, müasir Qəzvindən cənub-qərbdə.

Samerina - Samariya

Sanha - Manna ölkəsində şəhər.

Sanqibutu - Urmiya gölünün şimalında yerləşən Manna vilayəti.

Sapaqaue, Sapaqili - Urmiya gölündən cənub-qərbdə, müasir Uşnu şəhərinin ətrafında.

Saparda, Şaparda - Maday ölkəsində şəhər-dövlət. Əlvənd dağından axan Qarasu çayının qolları vadisində.

Sare - Assuriyanın şimal-şərqində, müasir Altınköprü?

Sibaru, Sibar, Subur - Qızılüzən çayının yuxarı axarında və ya Zəncan yaxınlığında.

Sidunu - Bibl. Sedon, müasir Saida.

Sikris - Saparda yaxınlığında Simesi - Assuriyanın cənubunda, Adəm çayı vadisinin ətrafındakı dağ silsiləsində aşırım.

Simurrum - bax Zaban.

Sinixini - Surikaş (bax) vilayətinin sərhədində qala.

Sirdakka, Zirdakka, Zurzukka, Durdukka - Cəgətu çayının vadisində, Manna ölkəsində şəhər.

Siriş - Mannada vilayət və şəhər.

Sisirtu - Ellipi (bax) sərhədində Harhar ölkəsində qala.

Sitiyaria - Manna ölkəsində şəhər-qala.

Subara - Saparda (bax) sərhədində şəhər.

Subi - Manna ölkəsinin Urmiya gölünün şimal-şərqində yerləşən vilayəti.

Suluku - müasir Sisian rayonunun ərazisində.

Sumurzu - Diyala çayının cənub-şərq qolunun vadisində (?).

Sunbilər - Mannanın qərb sərhədlərində, Urmiya gölü və Diyala çayının yuxarı axarındakı ərazilərdə tayfa.

Suriana - Urartu ərazisində şəhər.

Surikaş - Aşağı Zab çayının başlanğıcında, müasir Sakkız ətrafındakı ərazilər.

Surru, Suraya - Tir şəhəri.

Sutilər - Suriya düzənliklərində yaşayan köçəri xana-anlılar.

Şalaxamanu - Buştı (bax) ölkəsində şəhər-qala.

Şanatua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Şaparda - bax Saparda.

Şarara - Buştı (bax) ölkəsində məskən.

Şaritu - Barşua (bax) ölkəsində vilayət.

Şarru-İkbi - Manna sərhədində assur qalası.

Şatiraraqani - Buştı (bax) ölkəsinin vilayəti.

Şatiru - Buştı ölkəsi yaxınlığında ölkə.

Şattuarria - Manna ölkəsində qala.

Şila - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunan ölkə.

Şimerixadiri - Manna ölkəsinin mərkəz şəhərlərindən biri.

Şuandahul - Manna ölkəsində, Urmiya gölündən şərqdə şəhər-qala.

Şubartu, Şubarilər, Subartu - Şimali Mesopotamiya, Mitanni dövlətinin yerləşdiyi ərazilər və əhali.

Şumer - İlk dövrlərdə Mesopotamiyanın geniş ərazisini tuturdu. E.ə III minilliyin əvvəllərində Mesopotamiyanın mərkəzi və cənub hissəsinə aid olunurdu. “Şumer” Akkad sözüdür; həmin ərazi Şumer mənbələrində Kİ.EN.Qİ. adlandırılırdı.

Şupriya, Şubre - müasir Muş şəhərindən cənubda, Sasun dağlarında ölkə.

Şurdira, (Paddira), Şurda - Aşağı Zab çayının yuxarı axarında.

Tabal - Kiçik Asiya dağlarında yerləşən ölkə və tayfa. (Kappadokiya).

Taqalaqi - Babite aşırımına (bax) yaxın şəhər.

Tarmakisa - müasir Təbriz şəhəri ilə əlaqələndirilir.

Tarra[....] - Urmiya gölünün cənubunda ölkə.

Taurlaylılar - Urmiya gölü və Diyala çayının yuxarı axarındakı ərazilərdə yaşayan tayfa.

Teburzi - Alzi (bax) ölkəsi ilə həmsərhəd olmuşdur.

Teirtuba - Urmiya gölünün cənubunda.

Teriuşa - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşdiyi güman edilir.

Tikriş - Manna ölkəsində şəhər.

Til-Aşşuri - Maday ərazisində qala.

Tizu - Parsua ölkəsində qala.

Tuişdu - Təbriz-Ərdəbil yolunda ölkə.

Tuplaş - Diyala çayının aşağı axarında. Kassilər dövründə - Aşnunnak.

Turnat - Diyala çayı.

Turuk(k)i - Hüri tayfası, təxminən Assuriyadan şimal-şərqdəki ərazilərdə ölkə və ya tayfa.

Tuşpa, Tumşpa - Urartu ölkəsinin paytaxtı. Müasir Van şəhəri.

Uaşdirikka - müasir Bozquş dağı və ya Savalan dağı

Uasi, Uayasi - Urmiya gölündən cənub-qərbdə. Müasir Uşnaviyeh (?).

Uauş - müasir Səhənd dağı.

Uayais, Uais - Van gölündən cənubdakı ərazilərdə.

Ubaruqilduni - Urmiya gölünün cənubunda məskən.

Udumu - Edom.

Uesi - Van gölü yaxınlığında.

Uixika - Buştu (bax) ölkəsində məskən.

Uişdiş - Urmiya gölünün şərq sahilində, müasir Marağa ətrafında. Urartu mətnlərinin Uğiştini toponimi ilə eyniləşdirilir.

Uişe - Urmiya gölünün cənub-qərbində, müasir Uşnu şəhərinin ətrafında.

Ukku, Ukkiya - Cudi dağından şərqdə, Xuzelsu vadisində.

Ukumani - bax Kummanu.

Uqiştini - bax Uişdiş.

Uldua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz edilir.

Uluşia - Manna ölkəsində şəhər.

Ulxu - müasir Mərənd şəhərinin yaxınlığında.

Umelu[...] - Urmiya gölünün cənubunda məskən.

Ummanmanda - **1.** Aşşurbanipalm yazılarında kimmerlər və ya skiflər nəzərdə tutulur. **2.** “Düşmən” mənasında.

3. Yeni Babil dövründə - Midiya.

Urartu, Uruatru, Uratru - Van gölü ətrafındakı ərazilərdə yaranmışdır. E.ə. IX-VI əsrlərdə sərhədlərini - şimalda Göyçə gölünə, şərqdə Urmiya gölünə tərəf genişləndirməyə çalışırdı.

Urbillum - Arbela, müasir İrbil

Uriakka - Maday ərazisində şəhər-dövlət.

Uriani - Urmiya gölünün cənubunda.

Uriakka Maday ərazisində şəhər-dövlət.

Urikaya - Bu toponimlə birlikdə adları çəkilən ölkələr və tayfalar Dəşt-i Kəbir səhrasından qərbdə yerləşirdilər.

Urmeyate - bax Armait.

Uruk - müasir Varka kəndi, Nasiriya şəhərindən 65 km şimal-qərbə.

Uşini - Buştu (bax) ölkəsinin vilayəti.

Uşişi - Midiya ərazisində şəhər.

Uşulu - Urmiya gölündən şimalda, Qarasu çayı yaxınlığında.

Uşkaya - müasir Uski; Təbriz şəhərindən qərbdə, Səhənd dağının şimal ətəyində.

Uzbia - bax Zibia.

Yadnana - Kipr.

Zaban - Simurrum; Kiçik Zab çayının vadisində, müasir Altın Köprü yaxınlığında.

Zabqaqa - Maday ölkəsində şəhər.

Zalipa - Manna ərazisindən şərqdə.

Zama - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz edilir.

Zamua - Aşağı Zab və Adəm çayının başlanğıcından şimalda, Urmiya gölünün sahilinə kimi geniş ərazi. E.ə. IX əsrdə Zamuanın bir hissəsi assurlar tərəfindən zəbt edilib, “Mazamua” və “Zamua” adı altında bir vilayət kimi Assuriyaya birləşdirilib. Urmiya gölünə yaxın – “Daxili Zamua” adlanan - ərazilər Manna ölkəsinə daxil olmuşdur.

Zaranda - Acı çayın vadisində ölkə. Zibia, İzzibia, Uzbia - müasir Sakkızdan 24 km cənubda, Ziviyə kəndindən 18 km şərqdə olan təpə.

Ziki/ertu, Ziker, Ziketiya - müasir Miyanə və Ərdəbil şəhərləri ətrafındakı ərazilər.

Zirdakka - bax Sirdakka. Zirta bax İzirtu.

[...]zua - Göyçə gölündən şərqdə, Azərbaycan Respublikası ərazisində, Kiçik Qafqaz dağlarında yerləşməsi fərz olunur.

Assur-Babil ay adları

1. Nisānu (22 mart- 21 aprel), 2. Aifāru, 3. Simānu, 4. Du'uzu, 5. Abu, 6. Ulūlu, 7. Taşritu, 8. Arahsamna, 9. Kislimu, 10. Tebetu, 11. Şabātu, 12. Addaru

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Алиев Играр. История Мидии. Баку, 1960.
2. Алиев Играр, О скифах и скифском царстве в Азербайджане. Переднеазиатский сборник, III. Москва, 1979.
3. Арутюнян Н.В. Корпус урартских клинообразных надписей. Ереван, 2001.
4. Афанасьева В.К. От начала начал. Антология шумерской поэзии. Санкт-Петербург, 1997.
5. Benedict-Warren C. Two Urartian Inscriptions from Azerbaijan. *Journal of Cuneiform Studies*, XIX, 2.
6. Benedict-Warren C. The Urartian-Assyrian Inscription of Kelishin. *Journal of the American Oriental Society*, 81 (1961).
7. Boehmer Rainer M. Zur Lage von Parsua im 9 Jahrhundert vor Christus. *Berliner Jahrbuch für Vor und Frühgeschichte* 5, 1965.
8. Дьяконов И.М. История Мидии. Москва-Ленинград, 1956.
9. Дьяконов И.М. Ассиро-вавилонские источники по истории Урарту. *Вестник древней истории*, 1951, № 2-3.
10. Дьяконов И.М. Урартские письма и документы. Москва-Ленинград, 1956.
11. Diakonoff Igor M., Kashkai S.M. Geographical Names According to Urartian texts. *Repertoire Geographique de Texts Cuneiformes*. Band 9, Wiesbaden 1981.
12. Dyson R.H. Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu. *Journal of Near Eastern Studies*, XXIV, 3, 1965, fig. 8.
13. Edzard D.O. Zwei Inschriften an Felsen von Sar-i-Pul-i-ZohabiAnybanini 1 und 2. *Archiv für Orientforschung* v.XXIV, 1973.
14. Fale F.M. and Postgate J.N. Imperial Administrative Records, Part II. Provincial and Military Administration. State Archives of Assyria, v.XI, Helsinki University Press. 1995.
15. Frame Grant. The Inscription of Sargon II at Tang-i Var. *Orientalia*. Vol.68, fasc.I, 1999,
16. Frayne Douglas. Sargonic and Gutian Period (2334-2113 B.C.). *The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods*, v. 2. University Press of Toronto, 1995.
17. Fuchs Andreas and Parpola Simo. The correspondence of Sargon II, Part III. Letter from Babilonya and the Eastern Provinces. State Archives of Assyria, v.XV, Helsinki University Press, 2001.

18. Hmayakyan S.G., Igumnov V.A., Karagyozyan H.H. An Urartian Cuneiform Inscription from Ojasar-Ilandagh, Nakhichevan. *Studii Micenei ed Egeo-Anatolic*, fasc. XXXVIII, Roma, 1996.
  19. Jacobsen Thorkild. The Sumerian King List. *Assyriological studies*, N 11, 1939.
  20. Канева И.Т. Энмеркар и верховный жрец Аратты. *Вестник древней истории*, 1964, 3-4.
  21. Кашкай СМ. Нахичеванская зона в период урартских завоеваний. Сб. *История и языки Древнего Востока. Памяти И.М.Дьяконова*. Санкт-Петербург 2002.
  22. Khanzaq Rasul Bashash, Biscione Raffaele, Hejebri-Nobari AH Reza, Salvini Mirjo. Haldi's Garrison - Haldi's Protection. The newly found rock inscription of Argišti II in Shisheh, near Ahar (East Azerbaijan, Iran). *Studi Micenei ed Egeo - Anatolici*, XLIII, 1, Roma, 2001.
  23. Kleiss W. Zur Ausbreitung Urartus nach Osten. *Istanbuler Mitteilungen* 19/20. 1969/1970.
  24. Kleiss W. und Hauptmann II. *Topographische Karte von Urartu*. Berlin, 1976.
  25. Klengel H. Gebirgsvolk der Turukkü in den Keilschrift-texten altbabylonischer Zeit. *Klio. Beiträge zur alten Geschichte* 40, 1962.
  26. Klengel H. Lullubum. Ein Beitrag zur Geschichte der Alt-vorderasiatischen Gebirgsvolker. *Mitteilungen des Institute für Orientforschung*, XI, 3, 1966.
  27. Knudtzon J.A. Die Gebete an den Sonnengott für Staat und königliches Haus aus der Zeit Assarhaddon und Assur-banipals. Leipzig 1893.
  28. Cohen S. Enmerkar and the Lord of Aratta. (Dissertation). University of Pensilvania 1973.
  29. Kramer S.N. Enmerkar and the Lord of Aratta. Philadelphia, 1952.
  30. Qaşqay S.M. *Manna dövləti*. Bakı, 1983
  31. Godard A. *Le Trésor de Ziwiye (Kourdistan)*. Haarlem, 1950.
  32. Грантовский Э.А. Ранняя история Иранских племен Передней Азии. Москва, 1970.
  33. Грантовский Э.А. *Иран и иранцы до Ахеменидов*. Москва, 1998.
  34. Grayson A.K. *Assyrian Rulers of the early first Millennium B.C. II (858-745 B.C.)*. The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Assyrian Period, v.3. University of Toronto Press, 1996.
  35. Lanfranchi Giovanni B. and Parpola Simo. *Correspondence of Sargon II, part II. Letters from the Northern and North-eastern Provinces*. State Archives of Assyria, v. V, Helsinki University Press, 1990.
- Lanfranchi Giovanni B. *Assyrian Geography and Neo-Assyrian Letters. The Location of Hubuskia Again. Neo-Assyrian Geography*. (Qyaderni di Geografia storica, 5). Ed. M.Liverani. Roma, 1995.

37. Levine Louis D. Two Neo-Assyrian Stelae from Iran. Royal Ontario Museum Art and Archaeology. Occasional Paper 23. Toronto, 1972.
38. Levine Louis D. Geographical Studies in Neo-Assyrian Zagros. Iran, XI, 1973; XII, 1974.
39. Levine Louis D. Sargon's Eighth Campaign. Bibliotheca Mesopotamica. V.7. Mountains and Lowlands. Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia. Undena Publications. Malibu, 1977.
40. Липин Л.А. Аккадский язык. Москва 1964.
41. Loon M.van. The Inscription of Ishpuini and Menua at Qalatgah, Iran. Journal of Near Eastern Studies, 1975, v.34, №3.
42. Luckenbill D.D. Ancient Records of Assyria and Babylonia, I-II. Chicago, 1926-1927.
43. Luukko M. and van Buylaere G. The Political Correspondence of Esarhaddon. State Archives of Assyria, t.XVII. Helsinki University Press, 2002.
44. Medvedskaya LN. The Question of the identification of 8th -7th century Median sites and the Formation of the Iranian architectural tradition. Archäologische Mitteilungen aus Iran, 25, 1992.
45. Medvedskaya I.N. The lokalization of Hubuskia. Assyria 1995. Helsinki, 1997.
46. Medvedskaya I.N. Media and its neighbours I: The localization of Ellipi. Iranica Antiqua, v.XXXIV, 1999.
47. Medvedskaya Inna. Zamua, Inner Zamua and Mazamua. Alter Orient und Altes Testament, bd.272. Variatio Delectat. Iran und der Westen. Gedenkschift fur P.Calmeyer. Münster, 2000.
48. Меликишвили Г.А. Урартские клинообразные надписи. Москва, 1960; Вестник древней истории, 1971, 3-4.
Меликишвили Г.А. Некоторые вопросы истории Ман-нейского царства. Вестник древней истории, 1949, 1.
50. Мещанинов И.И. Восточное Закавказье времен халд-ских завоеваний. Вестник древней истории, 1937, 1.
51. Parpola S. Neo-Assyrian Toponyms. Alter Orient und Altes Testament 6. Neukirchen-Vluyu, 1970.
52. Parpola S. The correspondence of Sargon II. Part I. Letters from Assyria and the West. State Archives of Assyria, v.I, Helsinki University Press, 1987.
53. Пиотровский Б.Б. Ванское царство. Москва, 1959.
54. Reade J.E. Iran in Neo-Assyrian Period. Neo-Assyrian Geography. (Quaderny di Geografia Storica, 5). Ed. M.Liverani. Roma, 1995.
55. Reynolds F. The Babylonian correspondence Esarhaddon. State Archives of Assyria, v.XVIII, Helsinki University Press, 2003.
56. Сальвини М. Распространение влияния государства Урарту на Восток.

Интернациональный симпозиум по искусству. Ереван, 1978.

57. Сальвини М. Уточнение двух урартских надписей в Иранском Азербайджане. Древний Восток и Мировая культура, 1981.

58. Salvini Mirjo. Eine urartäische Felsinschrift in der Region Nachicevan. Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie. Berlin/New-York, 88, N 1, 1998.

59. Starr Ivan. Queries to the Sungod. Divination and Politics in Sargonid Assyria. State Archives of Assyria, v. IV, Helsinki University Press, 1990.

60. Schroder O. Keilschrifttexts aus Assur historischen Inhalts. Bd.II. Leipzig, 1921.

61. Thureau-Dangin F. Une relation de la huitième campagne de Sargon II. Paris, 1912.

62. Thureau-Dangin F. La fin de la domination Gutienne. Revue d'Assyriologie et d'Archeologie Orientale IX, Paris, 1912.

63. Vallat Francois. Le nom géographique des sources suso-elamites. Répertoire Géographiques. Band 11. Wiesbaden, 1993.

64. Васильков Я.В., Гуров Т.В. Страна Аратта по древним письменным источникам. Вестник Восточного Института № 1. Санкт-Петербург, 1995.

65. Юсифов Ю.Б. Ранние контакты Месопотамии с северо-восточными странами (Приурмийская зона). Вестник древней истории, 1987, 1.

66. Zirnansky Paul. Urartian geography and Sargon's eighth campaign. Journal of Near Eastern Studies, 49, 1, 1990.

Mündəricat

Ön söz	3
Enmerkar və Arattanın hökmdarı	9
Anubanini (e.ə. XXIII əsrin axırı)	13
Naram-Sin (Suen) (e.ə. 2236-2200)	14
Şumer çarlarının siyahısından Qutium çarları haqqın da	14
Erridu-pizir (e.ə. XXII əsrin axırı)	15
Utu-heqal (e.ə. 2116/2111-2109/2104)	17
I Adad-Nerari (e.ə. 1307-1275)	19
I Salmanasar (Şulmanu-aşared, e.ə. 1274-1245)	19
I Tukulti-Ninurta (e.ə. 1244-1208)	20
I Tiqlatpalasar (Tukulti-apal-Eşarra, e.ə. 1115-1077)	21
Aşşur-bel-kala (e.ə. 1074-1057)	22
II Adad-nerari (e.ə. 911-891)	22
II Aşşur-nasir-apal (e.ə. 884-859)	23
III Salmanasar (Şulmanu-aşared, e.ə. 859-824)	28
V Şamşi-Adad (e.ə. 823-810)	31
III Adadnerari (e.ə. 810-782)	34
III Tiqlatpalasar (Tukulti-apal-Eşarra, e.ə.745-727)	34
II Sarqon (Şarrumken, e.ə. 721-705)	36
Asarxaddon (Aşşur-ahe-iddina, e.ə. 680-669)	88
Aşşurbanapal (Aşşur-banu-apli, e.ə. 668-635/27)	99
İşpuini və Minuanın yazıları (e.ə.820-810)	107
Minuanın yazıları (e.ə. 810-786)	109
I Arğıştinin (e.ə. 786-764) yazıları	109
II Sardurinin (e.ə. 786-764) yazıları	114
I Rusanın (e.ə. 730-714) yazıları	116
II Arğıştinin (e.ə. 714-685) yazılarından	118
II Rusanın (e.ə. 685-645) yazılarından	119
Coğrafi adlar göstəricisi	121
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	140

Solmaz Mirtağı qızı Qaşqay

**“QƏDİM AZƏRBAYCAN TARİXİ
MİXİYAZILI MƏNBƏLƏRDƏ”**

Bakı, “Təhsil”, 2006

Nəşriyyat redaktoru:
Bədii və texniki redaktor:
Korrektor:

**Bahadır Eyvazov
Abdulla Ələkbərov
Zülfiyyə Rzayeva**

Çapa imzalanmış 24.05.2006. Kağız formatı 60x86 ¹/₁₆.
Fiziki çap vərəqi 9,25. Sifariş 45. Tirajı 500.
Qiyməti müqavilə ilə.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
“Təhsil” nəşriyyatı
Bakı, Az1141, Şəhriyar küçəsi, 6.